
KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

22. évfolyam 3. szám

2013. március

Tartalom

Könyvtárpolitika

- Bánkeszi Katalin:** Lesznek-e e-könyvek a könyvtárban? 3
Ásványi Ilona: Befejeződött a magyarországi egyházi–felekezeti könyvtárak szakfelügyelete 10

Műhelykérdések

- Lőrincz Andrea:** A MATARKA használata egy felsőoktatási könyvtár gyakorlatában 25
Bodnár Róbert: Digitalizálás a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtárban 30
Micskó Éva–Hicsik Dóra: Digitalizálás a szabadkai Városi Könyvtárban ... 38

Napló

- Villányi Rózsa:** Tabuk a gyermekirodalomban 42
Polák István: Az olvasás ára 51

Évfordulók

- Bényei Miklós:** Négyszázötven év a magyar művelődés szolgálatában. A debreceni Alföldi Nyomda jubileumi kiadványai 55

Könyv

- Labádi Lajos:** A XX. évfolyamhoz közeledve. Az Oppidum Csongrád című helytörténeti évkönyv 59
Nemeskéri-Orbán István: Oppidum Csongrád 2012 62

From the contents

Katalin Bánkeszi: Will there be e-books in libraries? (3);
Ilona Ásványi: The professional supervision of Hungarian church libraries accomplished (10);
Andrea Lőrincz: Using the MATARKA article database in a college library (25);
Róbert Bodnár: Digitisation in the Central University Library, Cluj (30)

Cikkeink szerzői

Ásványi Ilona, a pannonhalmi Bencés Főapátsági Könyvtár igazgató-helyettese; *Bánkeszi Katalin*, a Könyvtári Intézet igazgatója; *Bényei Miklós*, a Debreceni Egyetem tanára; *Bodnár Róbert*, a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár munkatársa; *Hicsik Dóra*, a szabadkai Városi Könyvtár munkatársa; *Kis Krisztián Bálint* történész, tanár (Szolnok), *Labádi Lajos*, a Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltárának ny. igazgatója; *Lőrincz Andrea*, a Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Kar könyvtárának vezetője; *Micskó Éva*, a szabadkai Városi Könyvtár munkatársa; *Nemeskéri-Orbán István* író, antikvárius (Csongrád); *Polák István* ny. könyvtáros, tanár (Székesfehérvár), *Villányi Rózsa*, a pécsi Csorba Győző Könyvtár gyermekkönyvtárának munkatársa

Szerkesztőbizottság:

Bánkeszi Lajosné (elnök)

**Bartos Éva, Biczák Péter, Borostyániné Rákóczi Mária,
Dancs Szabolcs, Fülöp Attiláné**

Szerkesztik:

Bartók Györgyi és Mezey László Miklós

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest I., Budavári Palota F épület; Telefon: 224-3791; E-mail: 3k@oszk.hu;

Internet: www.ki.oszk.hu/3k

Közreadja: a Könyvtári Intézet

Felelős kiadó: **Bánkeszi Lajosné**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Korpásné Balczer Gabriella**

Borítótér: **Gerő Éva**

Nyomta a NALORS Grafikai Nyomda, Vác

Felelős vezető: **Szabó Gábor**

Terjedelem: 6,0 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatta az
Emberi Erőforrások Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alap

Terjeszti a Könyvtári Intézet
Előfizetési díj 1 évre 4800 Ft. Egy szám ára 400 Ft.
HU-ISSN 1216-6804

Bánkeszi Katalin

Lesznek-e e-könyvek a könyvtárban?

Bevezető gondolatok

A magyar könyvtárak évek óta foglalkoznak elektronikus dokumentumok szolgáltatásával – és itt szándékosan nem e-könyvet írtam, nemsokára arra is kitérek, hogy miért. Digitalizálunk hagyományos dokumentumokat, gyűjtünk elektronikus formában létrejött szövegeket, képeket, hang- és videofelvételeket, és mindezeket (lehetőség szerint) hozzáférhetővé tesszük a könyvtári számítógépeken, belső hálózaton vagy szabadon elérhetően az interneten. Van azonban egy olyan kapcsolódó terület, amellyel nem foglalkozunk még „üzemszerűen”: a kiadóknál egyre növekvő számban megjelenő e-könyvek kölcsönzésével, méghozzá azért, mert még nem született meg a konszenzusos megoldás arra, mi lenne a kölcsönzés jogszerű módja és formája úgy, hogy az ne sértse sem a szerzők jogait, sem a kiadók érdekeit.

A hagyományos könyvkiadók közül több már évek óta foglalkozik e-könyvek előállításával és terjesztésével, tehát ez náluk sem újdonság, sőt megjelentek kifejezetten erre a formára szakosodott kiadók és terjesztők is. A 2012-es év mégis mint ha kiemelkedő jelentőségű lenne az e-könyvek területén, hiszen – a növekvő olvasói érdeklődésre és a megjelenítésre alkalmas eszközök elterjedésére való tekintettel – minden eddiginél többet foglalkoztunk az e-könyvek könyvtári szolgáltatásának lehetőségeivel. A kiadók és a könyvtárak között párbeszéd alakult ki a „Bekerülhetnek-e az e-könyvek a könyvtári kölcsönzés körébe, és ha igen, hogyan?” témáról. Nem teljes az egyetértés abban, hogy az e-könyveket milyen konstrukcióban, netán milyen üzleti modell szerint vonhatják be a könyvtárak a szolgáltatásaik körébe, de lassan közeledik egymáshoz a két oldal képviselőinek az álláspontja. A kiadók és a könyvtárak más, többé-kevésbé kapcsolódó témáról (az elektronikus köteles példányok kezelése, a könyvtári digitalizálás jogszerűsége, a digitális másolatok szolgáltatása stb.) is élénk vitákat folytatnak, de az e-könyvek kölcsönzésének lehetősége mostanában nagyobb hangsúllyal jelent meg, mint a többi kérdéskör.

A fogalmakról

Az „e-könyv” elnevezést sokáig nem egyértelműen használtuk: értettünk rajta olvasóeszközöket is, meg olvasnivalókat is. A speciálisan kifejlesztett olvasóeszközöket sok esetben a könyvszerű formájuk és megjelenítési sajátosságaik miatt

(valamint a külföldi gyakorlat alapján) hívtuk e-könyvnek. Most, hogy egyre több-fajta olvasóeszköz kapható és terjed a használatuk, lassan megszokjuk, hogy a szóhasználatban is megkülönböztessük az olvasásra alkalmas eszközöket és az azokon megjeleníthető olvasnivalókat.

Ma már az e-könyv fogalmán egyre inkább azt értjük, hogy az adott szerzői mű (valamelyik kiadó kezelésében) egy tipográfiaiilag gondosan szerkesztett kiadásban, e-olvasóeszközökre optimalizált formátum(ok)ban (ePub, PRC) jelenik meg, és képes igazodni az eszközök különböző megjelenítési módjához (például áttördeleli a szöveget a képernyő méretéhez, fekvő vagy álló helyzetéhez igazodva). Az ilyen tulajdonságokkal rendelkező dokumentumokra jogosan használjuk az e-könyv kifejezést. Vagyis az e-könyv egyszerűen szólva egy speciális kiadványformátum, elsősorban (de nem kizárólagosan) mobil eszközökre (e-olvasó, tablet, okostelefon) optimalizált, könyvszerű megjelenítéssel.

A könyvekről digitalizálással készült elektronikus dokumentumot nem minden esetben nevezném e-könyvnek, ahogy erre utaltam is a bevezetőben. Előfordul, hogy a digitalizált példányokat e-könyvként említjük (ezzel manapság is gyakran találkozom), de amióta egyre több kiadó tér át részben vagy egészben az elektronikus kiadásra, óvatosabban bánnék ezzel a fogalommal. (Az is igaz, hogy nem minden kiadó tartja fontosnak, hogy az e-könyv megfeleljen a hagyományos könyvektől elvárt minőségi követelményeknek.) A könyvtári digitalizálásnak nem feltétlenül az a célja, hogy a könyvszerű, kiadói igényességű, gondosan formázott e-könyv változat álljon elő. Jellemzőbb, hogy kevésbé a könyvhöz hasonló megjelenítésre fektetik a hangsúlyt, inkább az a cél, hogy a szerző alkotása legyen széles rétegek számára hozzáférhető, azoknak is, akik nem tudnak hozzájutni a nyomtatott verzióhoz, vagy annak kereskedelmi forgalomban kapható e-könyv változatához. A könyvtári digitalizálás során a dokumentum akár HTML formátumú is lehet, amely valóban nem mutat sok hasonlóságot a könyv eredeti megjelenésével.

A könyvtári szolgáltatások körében elérhető elektronikus dokumentumokról nagy általánosságban elmondható, hogy vegyes minőségűek és elsősorban interneten vagy asztali számítógépen történő megjelenítésre készültek. Többségük HTML vagy PDF formátumú. Utóbbi esetben gyakori a kétrétegű PDF alkalmazása, vagyis a könyvoldalak szkennelt képe „mögött” megtalálható a többé-kevésbé jól kereshető szöveg is. Ebben az esetben a képernyőn megjelenített digitális változat tükrözi az eredeti kiadvány látványát, tipográfiáját, mégsem szívesen használnám rá az e-könyv elnevezést, hiszen a mobil eszközökön a megjelenítés nem minden esetben oldható meg korrekt módon, például a szöveg tördelése nem tud alkalmazkodni a képernyő tájolásához és méretarányaihoz, lévén, hogy nem maga a szöveg jelenik meg, hanem a könyvoldal szkennelt képe.

A szöveges forrásból készült PDF fájl ugyan a mobil olvasóeszközök többségén a különböző képernyőméretekhez alkalmazkodva „átméretezhető”, de látványában és szolgáltatásaiban általában azonos értékű a kiadóknál készült e-könyvekkel.

Még két fogalmat szeretnék körülírni: a terjesztést és a forgalmazást. Mindkettő kereskedelmi értelemben használatos, de itt kiterjesztően értelmezem, mivel nem igazán tudok jobb szót arra, hogy a könyvtáron keresztül különféle megoldások út-

ján elérhetővé tennék e-könyveket. Ugyanis itt nemcsak a kölcsönzésben gondolkodunk, hanem abban is, hogy információt adunk az e-könyvek elérhetőségéről – akár a kiadói, terjesztői oldalakra mutatóval. Vagyis valamilyen formában a terjesztési láncba kapcsolódunk, annak érdekében, hogy a kiadvány lelőhelyéről a keresett információt szolgáltatni tudjuk a könyvtárak használóinak. Igaz, ez utóbbi esetben a könyvtárnak csak közvetítő szerepe van, mégis hozzájárul a könyv „terjesztéséhez, forgalmazásához”. Ezzel azt szeretném jelezni, hogy a könyvtárak szolgáltatásai között többféle módon megjelenhetnek az elektronikus kiadványok, akár térítés ellenében, akár ingyenesen, akár „csak” elérési információ szintjén. Ha az alábbi írásban a könyvtár vonatkozásában beszélek az e-könyvek terjesztéséről, forgalmazásáról, akkor a fentiek bármelyikét (vagy valamelyikét) értem rajta.

Kiadók és könyvtárak – ellenfelek vagy partnerek?

A kiadók és a könyvtárak kapcsolata nem éppen felhőtlen... Sőt, több ponton is akadnak közöttük nézeteltérések. Az egyik az e-köteles kérdése, vagyis az elektronikus dokumentumok köteles példányának beszerzésére vonatkozó kiadói kötelezettség. A kiadók nem szívesen tesznek eleget ennek a beadási kötelezettségnek, mert nem tudják pontosan, mi történik a beadott kiadványaikkal. Szolgáltatják-e azokat valamilyen csatornán keresztül a könyvtárak? Ha igen, egyidejűleg hány felhasználó számára és milyen korlátozásokkal teszik hozzáférhetővé az adott kiadványt? Kölcsönzik-e az elektronikus köteles példányokat? Megfelelő gondossággal őrzik-e, meg tudják-e védeni az illetéktelen használattól, a jogtalan másolástól?

A kiadók azt hangoztatják, hogy a törvény szerint kötelezően beadandó két köteles példány azt jelenti, hogy egyidejűleg két felhasználó számára tehető elérhetővé a beszerzésre dokumentum.¹ Mivel ezt nem látják biztosítva, ezért nem mindig tesznek eleget a törvényben előírt beszerzési kötelezettségüknek – tisztelet a kivételnek.

Az elektronikus köteles példányokat jelenleg az OSZK gyűjti². A jogvédett dokumentumokat eddig két formában tette elérhetővé a nemzeti könyvtár: vagy az OSZK helyiségeiben működő két OSZK-ponton, vagy további, más könyvtárakban működő OSZK-pontokon, ahol vékony kliensen, erős korlátozással (nem nyomtatható, nem menthető, nem küldhető el elektronikus levél mellékleteként stb.) váltak elérhetővé a kiadványok. Ez utóbbival nem értettek egyet a kiadók, így ezeket az OSZK-pontokat megszüntettük, és a nemzeti könyvtárban működő két gépet is leállítottuk átmenetileg, amíg kialakítjuk azt a szolgáltatási formát, amely lehetővé teszi a biztonságos elérést és a példányszintű hozzáférés-korlátozást, és ezzel eleget teszünk a kiadói elvárásoknak. Amíg ez a megoldás megszületik, addig még a dolgozók számára sem érhetőek el a köteles példányként beszerzésre elektronikus dokumentumok (kivéve a feldolgozó könyvtárosokat). Úgy gondo-

1 Ez nem igazán szokványos az internet világában, hiszen az elterjedt gyakorlat szerint az elektronikus formában elérhető dokumentumok egyszerre több felhasználó számára is hozzáférhetőek...

2 http://www.oszk.hu/online_beszolg

lom, hogy ezzel a nemzeti könyvtár gesztus-értékű lépést tett a kiadókkal történő korrekt megegyezés irányába. Jelenleg „csak” archiváljuk a köteles példányokat, ami szintén nem kis feladat.

A kiadók az utóbbi időben vehemensebben „támadják” a könyvtárakat a digitalizálás és az e-dokumentumok szolgáltatása miatt. Igaz, volt rá precedens, hogy olyan könyvtári szolgáltatás jött létre, amelyet – bár regisztráció után – távolról érthettek el a felhasználók, és amelynek keretében jogvédett dokumentumok váltak elérhetővé. Azóta az ominózus szolgáltatást már leállították, és nem kevés „ellentételezést” fizetett az érintett könyvtár a kiadóknak – peren kívüli megegyezés keretében.

A gazdasági válság, a fizetőképes kereslet csökkenése, a nyomtatott könyvek iránti érdeklődés visszaesése is hozzájárult ahhoz, hogy a kiadók ellenséget látnak a könyvtárakban. A könyvtárak múltja több ezer évre nyúlik vissza; mindig is feladatuk volt az emberiség tudásának összegyűjtése, a kultúra lenyomatainak megőrzése, az információk szolgáltatása. Amíg jól működött a könyvkereskedelem (mert volt fizetőképes kereslet...), addig nem volt napirenden a téma, hogy miért kölcsönöznek a könyvtárak könyveket. Pedig akkor is volt könyvtári szolgáltatás... és mégis vettek az emberek könyveket, működtek a könyvesboltok. A gazdasági válság, a nyomtatott könyvek eladási statisztikájának romlása magával hozta az ellentétek feléledését. A „letális” küzdelem tovább szítja az ellentéteket. Pedig a kiadó és a könyvtár nem egymás ellen van, hanem egymás mellett létezik és létezett mindig is. Mindkét félnek megvan a maga feladata a kultúra terjesztésében.

Az elektronikus dokumentumok megjelenése újabb ütközőpontot jelentett, hiszen a jogtalan használat elleni védelem új kihívások elé állított minden szereplőt a könyves piacon, mindegy, hogy kiadóról vagy könyvtárról beszélünk. Nem ellenség kell látnunk egymásban, hanem azt a lehetőséget kell felismerni, ami az összefogásban rejlik. Mindkét félnek az a célja, hogy kiszolgáljuk az olvasói igényeket. Látni kell, hogy a könyvtár is egy lehetséges értékesítési csatorna a kiadók számára. A könyvtár használói eleve *olvasók*, akik érdeklődnek a könyvek iránt, szükségük van a könyvekben rejlő információkra vagy egyszerűen szeretnek olvasni. Könnyen lehet, hogy egy, a könyvtárban megismert kiadvány felkelti az érdeklődésüket, ezért meg is veszik azt – a könyvesboltban. Minként az is igaz, hogy előfordul olyan helyzet, amikor csak a könyv tartalmának egy részére van szükség, vagy csak időlegesen van igény a dokumentum használatára (például egy egyetemi vizsgára való felkészülésnél), és akkor a könyvtári szolgáltatás nyújt jobb megoldást. Arra is gondolkodjunk, hogy aki szeretne művelődni, olvasni, tanulni, nem mindig engedheti meg magának, hogy mindent megvásároljon, ami az érdeklődési körébe tartozik. Itt is a könyvtári szolgáltatás jelenthet megoldást. Partnerek lehetünk, partnerek vagyunk... mindannyian az *olvasók* szolgálatában... ki-ki a maga módján.

Párbeszéd

Néhány korábbi előzmény után továbbra is szükségesnek látszott a kiadók és a könyvtárak közötti egyeztetés. Ez volt az alapja annak, hogy a 2012-es Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon létrejött az MKE Jogi Szekciója kezdeményezésére egy kerekasztal-beszélgetés néhány jeles kiadó és a könyvtári tartalomszolgáltatók képviselői között. Ez még csak a kezdet volt... Rövidesen újabb találkozóra

került sor, ezúttal az MKE 44. Vándorgyűlésén, Győrben. Itt még mindig az ellentétek domináltak...

Szerencsére ez nem akasztotta meg a párbeszédet, ami arra utal, hogy mindkét fél keresi a megoldást. Szintén az MKE Jogi Szekció szervezésében és az Országgyűlési Könyvtár közreműködésével végül létrejött egy olyan találkozó, amelyről az eseményt követően mindkét fél pozitívan nyilatkozott. Ezt már fordulópontként értékelték, mert mindkét oldalon az együttműködési szándék körvonalazódott. Végre kimondatott, hogy közösen kell megoldást keresnünk arra, hogy elterjedjenek az e-könyvek, és eljussanak az olvasóhoz, anélkül, hogy az olvasók hátrányba kerüljenek vagy a kereskedelmi érdekek sérüljenek. Végül is a könyvtárnak az a küldetése, hogy kiszolgálja az olvasókat – nem érdekek, hanem kötelezettségek mentén, vagyis hogy minden olvasót ellásson a számára fontos információval, az esélyegyenlőség elve alapján, azonos feltételekkel.

Egyesülés az e-könyvekért

Feltehetően más okból, mint a könyvtárak, de az e-könyvpiac más szereplői is szükségét látták az együttműködésnek, az összefogásnak. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy egy forró nyári napon egy kávézóban összeült egy kisebb csoport – kiadók, forgalmazók, bloggerek –, és arra az elhatározásra jutottak, hogy közös érdekek alapján együtt keresnek megoldást az e-könyvek elterjesztésére és az illegális másolatok, a kalózkodás visszaszorítására. Ezt a gondolatot részben üzleti érdekek is motiválták, mégis fontos fejleménynek tekinthető, hogy az első megbeszélésre már meghívták a Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület képviselőjét, Moldován Istvánt, valamint az ő javaslatára a magyar könyvtárakat képviselő Könyvtári Intézet igazgatóját is. Ez a gesztus már önmagában hordozta egy széles körű, együttes gondolkodás lehetőségét. Egy újabb „fehér asztal” melletti találkozó már elég volt ahhoz, hogy az elhatározás körvonalazódjon: a résztvevők, bár laza formában, de egyesülésként folytatják tovább a munkát. A harmadik találkozóra már az Országos Széchényi Könyvtár tárgyalójában került sor, amely azóta is befogadja az egyesülés rendszeressé vált (átlagosan havonta megrendezett) találkozóit. Az *Egyesülés az e-könyvekért* szerveződés ünnepélyes megalakulására is a nemzeti könyvtárban került sor 2012. július 2-án. Az Egyesülés alapelveit tartalmazó dokumentum ünnepélyes, sajtónyilvános aláírásában már az Informatikai és Könyvtári Szövetség (IKSZ) elnöke, Fodor Péter is részt vett. Az MKKE elnöke, Kocsis András Sándor is megjelent a rendezvényen, és támogatásáról biztosította a szerveződés tagjait.

Az Egyesülés alapidokumentumában az alábbiakat olvashatjuk:

„Az Egyesülés az e-könyvekért a magyarországi vállalkozások, szervezetek és szakmai fórumok önkéntes együttműködési rendszere, amely

- *kiáll az elektronikus könyvek és ezek olvasására alkalmas eszközök hazai elterjesztéséért;*
- *rendszeres, nyilvános fórumokat, internetes párbeszédet szervez céljainak megismertetése és népszerűsítése érdekében;*

- *fellép annak érdekében, hogy az e-könyv a hagyományos nyomtatott és a hangoskönyvvel azonos elbírálás alá essen elsősorban jogi és adózási szempontból;*
- *fellép annak érdekében, hogy az e-könyvek kiadása dinamikusan fejlődjék, továbbá foglalkozik az e-könyvek könyvtári terjesztésének szerepével;*
- *fellép a nyilvánosság előtt a jogkövető tartalomszolgáltatás elterjedése és védelme érdekében, beleértve ebbe mind a fizetős, mind az ingyenes/közhasznú tartalomszolgáltatásokat;*
- *fellép a csatlakozók érdekeinek képviselőjeként a szakmát érintő jogalkotási kérdésekben;*
- *fórumot biztosít arra, hogy a résztvevők összehangolják tevékenységüket a hatékony, közös fellépés érdekében;*
- *közös akciókat szervez, pl. összehangolja a tagok megjelenését könyvkiállításokon;*
- *nemzetközi kapcsolatokat tart fenn;*
- *figyelemmel kíséri, elemzi az e-könyvvilág fejlődését, az új kommunikációs eszközök megjelenését.”*

Az aláírók névsora: Ad Astra Kiadó (Bakos Péter)
 Adamo Books webáruház (Pavuk Péter)
 Arand Kft, A Hónap Könyve kiadója (Kereszty András)
 Co-Libri Könyvek Nonprofit Kft. (Tímár Tibor)
 Digitalbooks.hu Kft. (Sélei Aranka)
 eKönyv Magyarország Kft. (Starcz Ákos)
 Ekonyvolvaso.blog.hu (Farkas István)
 Fapadoskonyv.hu Kft. (Farkas András)
 Informatikai és Könyvtári Szövetség (Fodor Péter)
 Infopoly Alapítvány az Elektronikus Demokrációért (Dombi Gábor)
 Kindle-Varázs blog (Fehér Péter)
 Koobe Magyarország Kft. (Barta Gábor)
 Kossuth Kiadó Zrt. – Multimédiapláza (Földes László)
 Könyvkonnektor Blog (Kerekes Pál)
 Könyvtári Intézet (Bánkeszi Katalin)
 Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület (Moldován István)
 Pocketbook Kft. (Voznyuk Dimitriy)
 Publio Kiadó (Dombi Gábor)
 SFportal E-Book (Miyazaki Jun)
 Syllabux Könyvkiadó (Szabados Tamás)
 Szerep Művészeti Alapítvány (Salamon Eszter)
 Typotex Elektronikus Kiadó Kft. (Votisky Zsuzsa)

Az Egyesülésben az e-könyves piac szereplői mindannyian az e-könyvek megismertetésén, elterjesztésén dolgoznak, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy legális alternatívát kínáljanak a jogtalan terjesztéssel és az illegális letöltésekkel szemben. Az internet világában nehéz érvényt szerezni a szerzői jogi törvény előírásainak. A használók hozzászoktak ahhoz, hogy a legtöbb információt ingyenesen

érik el a neten. Sokan egyszerűen csupán nem ismerik a törvényi előírásokat, mások tudatosan állnak ellen a tiltásoknak. Az Egyesülés és a könyvtárak a jogszerű használat és a legális terjesztés hívei. Nincs igazán eszközük a kalóz oldalak visszaszorítására, de talán mégis tehetnek valamit annak érdekében, hogy legyen könnyen elérhető, olcsó, legális tartalom a kínálatban.

A kiadók közül az első fecskék, amelyek megpróbálkoztak az e-könyvek kiadásával, eleinte a DRM védelemben hittek. A tapasztalatok viszont azt mutatták, hogy az olvasók nehézkesnek tartják, és nem szívesen használják a DRM védelemmel ellátott kiadványokat. Tudjuk, hogy szinte minden szoftveres védelem feltörhető, ez alól a DRM sem kivétel. Egy idő után a kiadók többsége váltott: mára csaknem mindegyikük a „soft DRM” mellett döntött, ami azt jelenti, hogy az e-könyvben figyelmeztetést helyeztek el arra vonatkozóan, hogyan és milyen célra használható az e-könyv, valamint bejegyzik, hogy kié az adott, legálisan megvásárolt példány. Úgy tűnik, ezt a megoldást jobban kedvelik az olvasók. A kiadók szerint az így védett könyvek kevésbé jelennek meg a kalóz szájtokon. Egyszerűen nincs értelme a kalózmásolat elkészítésének, ha elfogadható áron hozzáférhető egy mű... Inkább arra fordítanak energiát, ami körülményesen, drágán, vagy egyáltalán nem található meg a legális csatornákon. Ez is egyfajta megközelítés, bár nem ellenőriztem, mennyire felel meg a valós helyzetnek. Sokak számára elfogadható az az alapelv, amelyet az Egyesülés képvisel, hiszen azóta az e-könyves világ újabb szereplő is jelezte csatlakozási szándékukat. Az újonnan csatlakozók: Geopen Kiadó, Ulpius-ház Kiadó, Dialóg Campus Kiadó, Akadémiai Kiadó, Complex Kiadó, Terc Szakkönyvkiadó, Tarandus Kiadó, Connect2Connect, Americana eBooks, Józsoveg Műhely, Atlantic Press/Aba Kiadó, Könyvmolyképző Kiadó.

E-könyves infotár

Látva az e-könyvek iránti növekvő érdeklődést, úgy gondoltuk, hogy nem lenne haszontalan összegyűjteni a sokféle megjelenő, ide kapcsolódó információkból a könyvtárakat érintő tudnivalókat. Létrehoztunk egy blogot, amelyet „e-könyves infotárnak”³ neveztünk el, és ahol – a teljesség igénye nélkül – több forrásból származó tudnivalókat gyűjtöttünk össze. Bemutattuk az Egyesülést is, válogattunk a szakirodalomból, és rendszeresen hírt adunk a látóköreinkbe kerülő eseményekről, adatokról, szakkikkekről. Reméljük, ezzel is segíthetjük a könyvtárosok tájékozódását az e-világban.

Hasonló céllal folytatjuk a „K2-műhely” néven ismert szakmai találkozóinkat. 2012-ben nagy érdeklődés kísérte az újabb, négyrészes sorozat első rendezvényét, amelyet a mobil szolgáltatások megismertetésének szenteltünk. Az előadások megtalálhatók a kapcsolódó blogon: <http://blog.konyvtar.hu/k2/>. A második szakmai találkozó – 2012. április 4-én – az e-könyvekre fókuszált.

(Szeretném jelezni a kedves olvasóknak, hogy a jelen cikk némileg kibővített, illusztrált változatát rövidesen olvashatják a 3K weboldalán.)

3 <http://ki.oszk.hu/ekonyvek>

Ásványi Ilona

Befejeződött a magyarországi egyházi–felekezeti könyvtárak szakfelügyelete

*„... nem ... akarunk uralkodni rajtatok, inkább
örömtölknek szeretnénk munkatársai lenni.”*

(2 Kor 1,24)

Az egyházi–felekezeti könyvtárak¹ szakfelügyeleti vizsgálata 2006-ban kezdődött el, évente átlagosan öt könyvtár vizsgálatával. 2012-ben a hét éve tartó munka befejeződött. Bár tevékenységünkről, tapasztalatainkról folyamatosan tájékoztattuk a könyvtáros szakmát,² most munkánk végén szeretnénk közzétenni az alábbi összefoglalót.

A vizsgált könyvtárak

Amikor 2006-ban megterveztük ebben a könyvtártípusban a munkát, és számba vettük a vizsgálandó könyvtárakat, azt az eredményt kaptuk, hogy Magyarországon az egyházi oktatási intézmények könyvtárain kívül – szakfelügyeleti munka ugyanis e program keretében erre a csoportra nem terjedt ki – kb. 40 egyházi–felekezeti könyvtár³ található. A mintegy 40 könyvtár közül 36 intézményről biztosan tudható volt, hogy könyvtárként működik, 4 státusa bizonytalannak tűnt.

A munka első évében kiderült, hogy a vizsgálandó könyvtárak száma a valóságban 44. Ezek közül 2006 és 2012 között 35 könyvtárban tudtuk érdemben lefolytatni a vizsgálatot, 9 könyvtárban nem. Ez utóbbiak közül két könyvtárban a fenntartó nem engedélyezte a munkát: Esztergom – Bibliotheca és Esztergom – Simor könyvtár. Egy szerzetesi könyvtár elzárkózott a vizsgálatától azzal az indoklással, hogy a rend szigorú klauzúras rend, könyvtára sem látogatható (magyarszéki karmelita nővérek). Három szerzetesi könyvtár megszűnt, illetve beolvadt egy-egy másik könyvtárba (a jezsuiták könyvtár, Szegeden a Gál Ferenc Főiskola könyvtárába, az esztergomi ferences könyvtár műemlékkönyvtára a budapesti ferences könyvtárba, a Szent Márton kölcsönkönyvtár Szombathelyen a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtárba); egy könyvtárban a könyvtár állapota, könyvraktár jellege miatt (Pécs, egyházmegyei könyvtár) nem volt értelme a vizsgálatnak. Egy könyv-

tár szünetelteti a működését (a kunszentmártoni karmelita könyvtár), és egy könyvtár nem tekinthető könyvtárnak, de még könyvtári szolgáltatóhelynek sem (az attyapusztai karmelita gyűjtemény – inkább duplumtár.)

A munka sorrendje, szempontjai

A különböző könyvtártípusokban szakfelügyeleti vizsgálatokat vezetőik jelentéseiből, amelyek a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* folyóiratban és egyéb kiadványban jelentek meg, kitűnik, hogy a különféle könyvtár-csoportoknál különböző szempontok szerint válogatják ki az adott évben vizsgálandó könyvtárakat. Egyesek a „problémás” könyvtárakban vizsgáldtak először, mások azokban, amelyek „rendben” működtek, volt, ahol földrajzi szempontok szerint haladtak előre.

Az egyházi–felekezeti könyvtárak esetében a kísérleti időszakban, 2006-ban és 2007-ben is arra törekedtünk, hogy a különböző „egyházi könyvtári típusok” (ld. 1. jegyzet) közül lehetőleg mindegyik csoportból legyen egy könyvtár, ahol vizsgálódunk. 2008-ban inkább „földrajzi szempontok szerint” haladtunk: a Győr-Moson-Sopron megyei egyházi könyvtárakban jártunk. 2009-ben „területi és a csoportos” szempontokat is figyelembe vettünk. 2010-ben úgy válogattunk a még vizsgálandó könyvtárak között, hogy a több könyvtárat fenntartó ferences rend könyvtáraiban végezzük el a vizsgálatot, ám más csoportból is lássunk könyvtárakat. Így 7 könyvtárat vizsgáltunk: 1 nagy református egyházkerületi könyvtárat, 5 szerzetesi könyvtárat és egy, az egyéb csoportba sorolható katolikus könyvtárat (Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény Könyvtára). 2011-ben 4 egyházmegyei és 1 református gyülekezeti könyvtárat vizsgálatunk. 2012-ben – a munka végéhez érve – a még elmaradt könyvtárakat látogattuk meg: 4 szerzetesi és 1 evangélikus gyülekezeti könyvtárat.⁴

Szakfelügyelők

Az egyházi könyvtárakban dolgozó munkatársak közül hat könyvtárosnak van szakértői engedélye, közülük Ásványi Ilona (Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma) kapott évente megújított felkérést-megbízást a vezető szakfelügyelői munkára. Segítői a hétéves munka során Kövécs Ildikó (Gál Ferenc Főiskola Könyvtára, Szeged) és Baranya Péter (Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola Könyvtára) voltak. Ők is évente megújított megbízatás alapján végezték munkájukat.

Kérdőívek

A kijelölt könyvtárakban *alapvizsgálatot* és *minőségi vizsgálatot* végeztünk. A vizsgálat során a Könyvtári Intézet honlapján elérhető, aktuális, a más könyvtártípusokban használt kérdőívekkel lényegében megegyező kérdőíveket használtunk.

Fontos gesztusnak értékeltük a minisztérium részéről, hogy 2006-ban, a kísérleti évet előkészítő munka során áttanulmányozhattuk és véleményezhettük a kérdőíveket, amelyeket a települési könyvtárak szakfelügyelete során használnak a

kollégák. (A települési könyvtárakban 2002-ben elindított vizsgálat során éppen 2005-ben készült új kérdőív.)

Az *alapvizsgálati kérdőívek* véleményezésekor, 2006-ban arra törekedtünk, hogy a könnyebb kiértékelhetőség miatt az egyházi könyvtárak vizsgálatokhoz használt kérdőív minél kevésbé térjen el a más könyvtárakban használtaktól. Ugyanakkor a kísérleti év alapján néhány változtatást is javasoltunk, és néhány kérdéssel ki is egészítettük az egyházi intézményekben használt kérdőívet, hogy a sajátosságokat (műemléki jelleg, muzeális állomány stb.) és az ezekkel kapcsolatos feladatokat is vizsgálhassuk.

Az első vizsgálatok tapasztalatai alapján újabb konzultáció vált szükségessé az egyházi könyvtárakban használt kérdőívekkel kapcsolatban. Az eredményesebb munka érdekében 2007-ben újabb, módosított, pontosított kérdőívekkel kezdtünk el dolgozni az alapvizsgálatok során. Törekvésünk változatlanul az volt, hogy a kérdőív minél kevésbé térjen el az egyéb könyvtárakban használt kérdőívtől, így az egyházi könyvtáraknál részletesebben vizsgált műemléki jellegre, állományvédelemre stb. vonatkozó kérdések az alapvizsgálati kérdőív mellékleteként jelentek meg nálunk (ld. 1. melléklet). A szakmai konzultáció alapján módosított kérdőívet használtuk 2008-ban, majd a következő években is.

A más könyvtáraknál is kísérletként végzett *minőségi vizsgálatok* esetében szintén arra törekedtünk, hogy az általunk használt kérdőív igazodjon más könyvtártípusokhoz (múzeumi könyvtárak, felsőoktatási könyvtárak). 2007-ben módosítások történtek a minőségi vizsgálatokhoz használt kérdőíven is. A minőségi vizsgálati kérdőívvel az volt a probléma, hogy az egyes kérdéscsoportok kérdései összefüggtek egymással. Ha az első kérdésre 0 pontot kapott a könyvtár, nem ugorhattuk át a következő kérdéseket, mint az alapvizsgálat során, hanem végig kellett menni a további kérdéseken, amelyekre szintén 0 pontot kaptak. (Például az akadálymentesítéssel, a fogyatékkal élők ellátásával kapcsolatos kérdéscsoportnál, ha az első, az épületbe bejutás akadálymentesítése nem megoldott, 0 pont, akkor az összes többi is 0 pont, és pontszerzési lehetőség legfeljebb az egyéb fogyatékkal élők – vakok, siketek – ellátására vonatkozóan lehetséges.)

A minőségi vizsgálat és kérdőívvel kapcsolatban megoldást jelentett, hogy bizonyos kérdéscsoportoknál csökkenteni, máshol növelni lehetett az adható pontokat, hogy „a” könyvtárra mint intézményre általában vonatkozó és megkövetelhető jellemzők adták a pontozás elvi alapját. Így bizonyos értelemben megvalósult az egyenlő elbírálás elve a közművelődési könyvtárakkal, és valósabb, realisabb képet kaptunk. A minőségi kérdőíven 2009-től ismét több, apróbb változtatás történt, a pontszerzési–pontvesztési lehetőségek megváltoztak, a változások bizonyos kérdéscsoportokat és egyes kérdéseket is érintettek.

Ahogy az éves jelentéseinkben jeleztük, véleményünk szerint az alapvizsgálatokhoz használt kérdőív a muzeális gyűjteményekre vonatkozó kiegészítésekkel jól használható volt az egyházi könyvtárak vizsgálatára, mert árnyalt képet rajzolt az adott könyvtárról, ugyanakkor a vizsgálati eredmények objektívek, összevethetők más egyházi könyvtárral, sőt más típusú könyvtárral is.

A minőségi vizsgálatok során használt kérdőívvel kapcsolatos véleményünk azonban mindvégig az volt, hogy részben tartalmi okok miatt, részben mert az „eredményességet” pontokkal és százalékokkal fejezi ki, nem alkalmas arra, hogy az egyházi könyvtárak valós állapotáról képet adjon.

A minőségi kérdőív által nyújtott pontszámokban és százalékokban realizálható eredmény objektívnek tűnik ugyan, de csak az első látásra, mert az adott könyvtár sajátosságai nem jelennek meg az eredményben, és így igazságtalan minősítést adhat. Az alapkérdőív ugyan nem számszerűsíthető, ezért kiértékelése is nehezebb, de hasonló helyzetben az első nem értelmezhető válasz után továbbugrik a következő mérhető adatra vonatkozó kérdésre.

A kétféle vizsgálatot összehasonlítva: az alapvizsgálat és minőségi vizsgálat között a különbség az, hogy amíg az alapvizsgálat – jellegéből adódóan – egy intézmény, a működés, szolgáltatás, sajátosság stb. meglétét vagy hiányát kutatja, addig a minőségi vizsgálat ennek milyenségét is, mégpedig pontokkal számszerűsítve, amely eredmény nem árnyalt, így valóságosabb értékelésre nem alkalmas.

Vizsgálati munka: előkészület–vizsgálat–fenntartó–dokumentáció

A szakfelügyeleti vizsgálat rendje – más könyvtártípusokhoz hasonlóan – a következő volt: *előkészület*, maga a *vizsgálat*, és a *jelentés elkészítése*.

Az *előkészület* során a szakfelügyelők bekérték és áttanulmányozták a könyvtár működésével kapcsolatos dokumentumokat, de tájékoztak az adott felekezetről, és az egyházi könyvtár „könyvtári-kulturális környezetéről”⁵ is.

Az alapidokumentumokkal kapcsolatban – amelyek egy-egy intézmény jó működését szabályozzák – az általános tapasztalatunk az volt, hogy a „hagyományos” alapidokumentumok (szmsz, használati szabályzat stb.) mindenhol megvannak, ha eredeti, korabeli alapító okirat⁶ itt-ott nincs is. Ám a modern, a menedzsment szemlélettel működő, korszerű könyvtárra jellemző dokumentumok (pl. a küldetésnyilatkozat) a legtöbb helyen hiányzik. Ennek oka egyrészt a sajátosan értelmezett tradíció, hagyomány: a könyvtár szinte „magától” működött évszázadokon keresztül, hosszú idő óta kialakult rend alapján, amelybe nem avatkozott be sem állam, sem a közben megszületett szakma módszertani tanácsaival vagy előírásokkal; másrészt az, hogy az egyházi könyvtárak élén ugyan ma már szakképzett, civil, de menedzsmentet még nemigen tanult kollégák állnak. A kis létszámú könyvtárakban nehezebb vagy szinte lehetetlen a csapatmunkában megvalósítható minőségmenedzsmentet végezni.

Maga a *vizsgálat* a kérdőívek kitöltésével, beszélgetés alapján és a könyvtár működésének megfigyelésével történt.

A vizsgálatok előtt nemcsak a könyvtár vezetőjével, hanem a fenntartó képviselőjével is egyeztetünk a munkáról. Ha a fenntartó szükségesnek érezte, lehetőség volt arra, hogy a vizsgálatot végző szakfelügyelőkkal megbeszélést tartson – személyesen. Mindezt azért említjük, mert az egyházi–felekezeti könyvtárak fenntartói sajátos fenntartók: egy-egy egyházkerület, egyházmegye, gyülekezet vagy kisebb egyház-felekezet, egy-egy szerzetesrend. Sajátosságuk a egyházak-felekezetek küldetéséből adódik. Ebben a hivatásban első helyen a pasztoráció áll, majd a szociális munka és csak ezek után következik a kultúra, amely területen nyilván elsőbbséget élvez az oktatás, és csak utána következnek az egyéb területek – sajtó, könyvkiadás, gyűjtemények stb.

Most a munka végén örömmel jelezzük, hogy a fenntartók képviselői mindenhol szívesen fogadták a vizsgálatot végző kollégákat, figyelemmel kísérték a mun-

kájukat, meghallgatták a könyvtárral kapcsolatos észrevételeiket és együttműködők voltak a vizsgálati jelentés elkészítésében, véleményezésében is.

A vizsgálatok után a vezető szakfelügyelő összesítette a kérdőíveket, és írta meg a *jelentést*. A kitöltött kérdőíveket, a szakfelügyelők jelentését, a vezető szakfelügyelő összegzését a vezető szakfelügyelő küldte meg a fenntartónak és a könyvtárosnak véleményezésre, majd a véleményekkel kiegészített anyagot juttatta el a minisztériumnak.

Az elmúlt években a vizsgálati dokumentáció minden egyes könyvtár esetében a következő elemekből állt össze:

- a vezető szakfelügyelő szöveges összegzése az alap- és a minőségi vizsgálatról egy dokumentumban – és a minőségi vizsgálat összesítése (pontokban, százalékban),
- alapvizsgálati kérdőív,
- minőségi vizsgálati kérdőív,
- a fenntartó véleménye,
- a könyvtáros véleménye a vizsgálatról.

A magyarországi egyházi–felekezeti könyvtárak szakfelügyeleti vizsgálati (iratári) anyaga egyrészt a minisztériumban, másrészt a pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban található – szabályosan iktatva.

A vizsgálati jelentés

2006 és 2008 között a minisztériumnak megküldött, a vezető szakfelügyelő által összegzett szakfelügyeleti jelentések felépítése csaknem azonos volt:

1. Vizsgált könyvtárak,
2. Szakértők, szakfelügyelők, tervezés, előkészületek,
3. Tapasztalatok, sajátosságok általában, a vizsgálatok alapján,
4. Tapasztalatok, sajátosságok konkrétan, a vizsgálatok alapján,
5. Vizsgálati eredmény: alapvizsgálat,
6. Vizsgálati eredmény: minőségi vizsgálat.

Mivel az egyházi könyvtárak különbözőségük ellenére mégis külön csoportot alkotnak a könyvtárak között, valamint hasonló történetük, sorsuk miatt, a gyűjteményi jellemzőkkel, a szolgáltatásokkal, a nyitva tartással, az olvasóforgalommal, a személyi feltételekkel, a számítástechnikai fejlettséggel stb. kapcsolatos általános jellemzők évről évre és minden könyvtárban megegyeztek.

Nem tudatos tervezésnek köszönhetően *2009-től* olyan könyvtárakban vizsgáldtunk, ahol a felvetődő kérdésekről, gondokról, lehetőségekről – úgy véltük – beszélnünk kell, és a felelősöknek megoldásokat kell keresniük az egyházi gyűjtemények életben maradása érdekében. A problémákról és a feladatokról, amelyek megoldásra vártak már közzétettünk egy beszámolót a Könyv, Könyvtár, Könyvtárosban (2012. 6. sz.), ezek a következők voltak:

1. A társ (rokon) szakmákkal, tudományterületekkel való történelmi és napjainkban is valós „szimbiózis” és az ebből fakadó lehetőségek az együttműködésre.

2. Az integráció lehetősége? szükségessége? a hatékonyabb működés biztosítására – példák a már működő „integrációra.”
3. A rendszerváltozás után újonnan alakult egyházi könyvtárak sajátosságai, feladatai, gondjai.
4. Az egyházi könyvtár mint komplex kulturális intézmény.
5. A „közfeladatiság” az egyházi könyvtárakban.
6. Könyvtár – műemléki környezetben – akadálymentesítés, esélyteremtés, esélyegyenlőség, fogyatékkal élők könyvtári ellátása.

Köztudomású, hogy a könyvtár, levéltár, múzeum mint intézmények és mint tudományágak egy közös „ős-intézményből” (és alkalmazott tudományból, szakmából) alakultak ki. Az egyházi könyvtárakról szólva elmondható, hogy sok helyen napjainkban is szoros gazdasági, munkaszervezési, infrastrukturális egységben, együtt működik a három intézmény, vagy a háromból kettő. E jelenségen túl két szerzetesrend (ferencesek és karmeliták) van Magyarországon, amelyek több könyvtárat is fenntartanak, és ezek a könyvtárak szintén egy gazdasági egységben, ugyanazon fenntartó gondoskodásával, egy közös elnevezéssel, de különböző helységeken működnek. Ezeket az „összetartozó” könyvtárakat egyszerre vizsgáltuk – a ferences könyvtárakat *2010-ben*, a karmeliták gyűjteményeit *2012-ben*. A sajátos „integrációval” kapcsolatos tapasztalatainkat az éves vizsgálati jelentésekben összegeztük, itt csak néhányra utalunk. A ferenceseknél egyetlen szakképzett könyvtáros fogja össze a különböző könyvtárakat, a karmelitáknál az adott ház főnöke felel a gyűjteményért. A gazdasági, működési, szerzetesi közösség létrejöttékor a ferenceseknek 4 (Budapest, Esztergom, Szécsény, Gyöngyös), a karmelitáknak 5 (Budapest, Keszthely, Győr, Kunszentmárton, Attyapuszta) könyvtára volt. A vizsgálat során derült ki, hogy a ferencesek esztergomi műemlék-könyvtára beolvadt a budapesti gyűjteménybe, a karmeliták kunszentmártoni könyvtárának működése szünetel, az attyapusztai remeteségben pedig inkább egy duplumokból álló könyvhalmaz, semmint könyvtár található. A ferencesek három könyvtára közül a budapesti a központi könyvtár, a másik kettő pedig ennek letéje. A gyöngyösi és szécsényi könyvtárakban a kutatás a központi könyvtáron keresztül lehetséges.

2011-ben érdekes összehasonlításra adott lehetőséget az éves jelentésben, hogy négy azonos csoportba tartozó, egyházmegyei könyvtárat vizsgáltunk (Szombathely, Székesfehérvár, Vác, Szentendre).

Eredmények–tapasztalatok

Tartozzon bármilyen könyvtártípusba, egy könyvtárnak – mint nonprofit intézménynek a tevékenysége – eredményei és sikertelensége csak *gazdasági háttérének* ismeretében értékelhető reálisan.

Az egyházi könyvtárak finanszírozását az ún. *egyházi közgyűjteményi támogatás*, a *fenntartói* és a *pályázati támogatások* biztosítják.

Bár az egyházi könyvtárak sorsa a rendszerváltozás óta sokat változott, de finanszírozásuk változatlanul problémás maradt. Az *állami közgyűjteményi támogatásról* elmondhatjuk, hogy eleve kiszolgáltatott a mindenkori költségvetési tör-

vénynek és az uralkodó politikai hangulatnak. Az egyházi *fenntartók* anyagi helyzete, különösen, ha „az” egyház, egy-egy egyházmegye, szerzetesrend eredeti küldetését tekintjük, valamint a *pályázatok* „bizonytalansága” ugyancsak ismert.

A támogatás legnagyobb részét adó állami közgyűjteményi támogatás összegének bizonytalansága és csökkenése miatt különösen is nehéz volt a 2005 és 2008 közötti időszak. Ebben a három évben a gyűjteményi támogatás folyamatos csökkenésével több egyházi könyvtár fennmaradása is megkérdőjeleződött. Egyre több könyvtár kényszerült elbocsátásra, létszámstopra, a munkaidő és nyitva tartási idő csökkentésére, bezárásra, megkezdett és eredményesen végzett könyvtári szakmai programok félbehagyására. 2009 és 2012 között az egyházi közgyűjteményi támogatás nőtt, majd csökkent, az utolsó két évben pedig stagnált. Bár az összeg megközelítette a 2003-2005 körülit, de egyrészt nem érte el, másrészt a forint vásárlóértéke sokat csökkent az utóbbi két-három évben 2003-hoz képest (ld. 2. melléklet).

A gazdasági háttéren kívül a másik meghatározó tényező – divatos kifejezéssel – a *humán erőforrás* milyensége, mennyisége, magyarul: hányan dolgoznak az adott könyvtárban, milyen képzettségű és elhivatottságú kollégák. [A személyi feltételekről helyzetképet ld.: Ásványi Ilona: „A (könyvtáros) afféle középhely egy teljes egyetem összes fakultásai és valamely felsőbbrendű lény között.” Egyházi könyvtárosok a XXI. század elején. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2011. 7. sz. 10–16. p.]

A vizsgálati kérdőívekről szólva említettünk néhány, az egyházi könyvtárakra jellemző sajátosságot, amelyek csak első látásra tűnnek hibának, hiányosságnak, valójában nem azok. A teljesség nélkül néhány ilyen példa: az alapvizsgálat esetében az ODR-rel vagy különböző könyvtári adatbázisok ismeretével és használatával kapcsolatos kérdésekre adott válaszok alapján az egyházi könyvtárakról nem alakult ki előnyös kép, holott a könyvtárosok többsége ismeri ezeket az adatbázisokat, ám olvasói igény nem jelentkezik a használatukra. Már-már a nyilvánosságot kérdőjelezné meg, ha a szabadpolcon található állomány nagyságát önmagában és számszerűen néznénk, pedig az egyházi könyvtárakban a kicsi szabadpolcos állomány oka az, hogy a gyűjtemény nagyobb része muzeális jellegű – a XIX. századi és XX. század eleji anyagot is bátran idesorolhatjuk –, amely védettebb elhelyezést kíván és indokol. Nagyon fontos jellemző, hogy az egyházi könyvtárak szakkönyvtárak és nem települési könyvtárak, annak ellenére, hogy némelyik ellát közgyűjteményi feladatokat is. A szakkönyvtári jellegből adódik, hogy a könyvtárhasználók általában tudományos kutatók, doktori iskolát végzők és szakdolgozatokat készítő hallgatók. Mint ilyeneknek nincs igényük sem egyénileg sem csoportosan az internet használatának oktatására. Ugyanezen okból nem végzik az egyházi könyvtárakban a használói igények összegyűjtését sem: nincs dezideráta, előjegyzés, intézményi, tanszéki igények bekérése, kívánságfüzet vagy -doboz. Mivel kicsi a könyvtárhasználók köre, és – ha mégis a települési könyvtárral kívánjuk összevetni az egyházi könyvtárakat – ők a helyismereti gyűjtemények kutatóira emlékeztetnek inkább, a könyvtárosok nem viselnek kitűzöt és nincs felirat, írásos ismertető a különböző technikai eszközökről és szolgáltatásokról, mert a könyvtárosok egyénileg foglalkoznak a kutatókkal, és a másolatokat is könyvtár gépeivel (fényképezőgép, szkennel, fénymásoló), maguk a könyvtárosok készítik. A szabadpolcon elhelyezett állomány rendezettségére vonatkozó kérdéshez: az

egyházi könyvtárakban olykor nem a közkönyvtárakban szokásos (szak)rendet használják, de a könyvtáros segítségével az olvasók jól eligazodhatnak a helyi és olykor „muzeális értelemben hagyományos” rend(szer)ben. A „célbútorokra” és a könyvtári bútorokra rákérdező kérdésekkel kapcsolatban: az egyházi könyvtárakban a berendezés gyakrabban patinás, hangulatos, már-már muzeális, mint korszerű célbútor, de alkalmasak, sőt olykor inspirálók a munkára, tehát mások a viszonyítási pontok. A legtöbb egyházi könyvtárban, mivel az épület maga műemlék, nagy gondot jelent az akadálymentesítés. A mozgáskorlátozottak számára az esélyteremtés és esélyegyenlőség megteremtése szempontjából jogos elvárás, hogy ezen változtassunk.

Am talán nem olyan súlyos baj, ha egy-egy egyházi könyvtár az egyéb fogyatékkal élők – vakok, gyengén látók, siketek – ellátására nem vállalkozik. Különösen nem éreztük ezt olyan egyházi könyvtár esetében súlyosnak, ahol nagyon jól működő közművelődési könyvtár van a közvetlen közelben. A problémát kérdések formájában is megfogalmazhatjuk: Készült-e valaha felmérés arról, hogy hány mozgáskorlátozott vagy egyéb fogyatékkal élő könyvtárhasználó keresi fel a szakkönyvtárakat, amely csoportba az egyházi könyvtárak is tartoznak? Értelme lenne-e beszerezni „beszélő számítógépet”, vakírásos dokumentumokat stb.?

Ezekből a különbségekből adódik, hogy az egyházi könyvtárak egy részében a minőségi kérdőív kitöltése egyrészt lehetetlen, másrészt értelmetlen feladat. Sok kérdés nem értelmezhető ezzel a könyvtártípussal kapcsolatban, nem adható egyértelmű válasz a kérdésekre, és a válasz nem tükrözi a valós helyzetet. Am ahol lehetett, mégis megkíséreltük elvégezni ezt a vizsgálatot is, szintén azért, hogy könyvtáraink összehasonlíthatók legyenek más könyvtárakkal.

Utóvizsgálatok

Bár a szakfelügyeleti munka fontos része az utóvizsgálat, az egyházi könyvtárakban erre nem volt példa. A miért?-re Kopcsay Ágnes idézzük, aki a szakfelügyeletről szóló cikkében⁷ ezt írta az utóvizsgálatokról, ugyan a települési könyvtárakra vonatkozóan:

„Az utóvizsgálatok elvégzése a vezető szakfelügyelő feladata. A könyvtári szakfelügyelet ... újraindítását követő második évben már megkezdődtek az utóvizsgálatok is. Céljük, hogy ellenőrizzék, az intézkedési javaslatok megvalósultak-e a megszabott határidőig, és ha nem, miért nem. Az utóvizsgálat segítségével lehet megállapítani, hogy egy-egy településen konkrétan eredményes volt-e a szakfelügyelet, az alapvizsgálatban megfogalmazott intézkedési javaslatok teljesültek-e. Az eddigi utóvizsgálatok azt bizonyítják, hogy csaknem mindenütt elfogadták a vezető szakfelügyelő intézkedési javaslatait. A tapasztalatok azt mutatják, hogy amit újabb, nagyobb forrás ráfordítása nélkül meg lehetett oldani, ott nagyon sok előrelépés történt. Azoknak a javaslatoknak a megvalósítását azonban, amelyeknek költségigénye nagy (épület-felújítás, akadálymentesítés, infrastruktúra-fejlesztés, állománygyarapítás stb.), az önkormányzatok forráshiánya nehezítheti, vagy akár lehetetlenné teszi. Az utóvizsgálatokban rögzített változások, változtatások,

némely esetben a könyvtáros és a fenntartó képviselője által megfogalmazott köszönetek is igazolják a szakfelügyeleti tevékenység szükségességét és eredményességét.”

Az egyházi könyvtárakban nem azért nem végeztünk utóvizsgálatokat, mert minden könyvtárban minden rendben volt, hanem mert a meglévő bajokról, hibákról, hiányosságokról látható volt, hogy leginkább anyagi, olykor egyéb okok miatt sem orvosolhatók.

A tapasztalatunk azonban e könyvtártípusban is az volt, hogy a fenntartók és könyvtárvezetők meghallották és meghallgatták javaslatainkat, a vizsgálati anyag véleményezésekor többen megköszönték észrevételeinket, sőt a nem nagy anyagi ráfordítást, inkább elkötelezett munkát igénylő javaslatainkat megvalósították, és később örömmel és köszönettel számoltak be ezekről.

Munkatársaimmal együtt itt szeretném megköszönni a kollégák együttműködését, segítségét, amit megtapasztalhattunk munkánk során.

Az egyházi könyvtárakban 2006-ban megkezdett szakfelügyeleti vizsgálatok „a könyvtárra” mint intézményre vonatkozó jellemzőket vizsgálják, a *közfeladatiság*, a *közművelődés*, a *közgyűjteményi* jelleg szempontjából. Az említett jellemzők a különféle könyvtárcsoportoknál különböző módon valósulnak meg. A sajátosságok a gyűjteményi jellemzőkben, a szolgáltatásokban, a nyitva tartási adatokban, az olvasóforgalommal kapcsolatos mutatókban, a személyi feltételekben, a számítástechnikai fejlettségben stb. mutatkoznak. Az egyházi könyvtárak gyűjteményeinek zöme régi könyv, a teremkönyvtárral is rendelkező intézmények múzeum jellegűek, a könyvtárhasználók száma alacsony, az „olvasótermi férőhelyek” száma olykor egy-kettő, és nem ritka, hogy egyetlen főállású könyvtáros és néhány segítő végzi a könyvtárosi munkát. Az intézményeket – igazán kevés kivételtől eltekintve – mégis bátran nevezhetjük könyvtárnak, szakkönyvtárnak és nem múzeumnak, mert ha kisebb számadatokkal, mutatókkal is, de megfelel annak az intézménynek, amelyet könyvtárnak nevezünk. A számszerűen kevés könyvtárhasználót – kutatót – a könyvtárosok általában felkészülten, elkötelezetten, az igényeknek megfelelően szolgálják és szolgálják ki.

* * *

FÜGGELÉK

az egyházi könyvtárak vizsgálata során használt kérdőívhez:

I. A MUZEÁLIS ÁLLOMÁNYRA VONATKOZÓ KÉRDÉSEK:

1. Muzeális állomány

1.1. Mekkora a teljes könyvtári állomány? (a rendelkezésre álló adatok vagy becslés alapján)

- 1 – 0– 25 000 kötet
- 2 – 25 000– 50 000 kötet
- 3 – 50 000–100 000 kötet
- 4 – 100 000–200 000 kötet
- 5 – 200 000–300 000 kötet
- 6 – 300 000–400 000 kötet
- 7 – 400 000–500 000 kötet
- 8 – 500 000 kötet –

1.2. Mekkora a muzeális gyűjtemény nagysága? (a rendelkezésre álló adatok vagy becslés alapján)

- 1 – 0– 100 kötet
- 2 – 100– 500 kötet
- 3 – 500– 1 000 kötet
- 4 – 1 000– 5 000 kötet
- 5 – 5 000–10 000 kötet
- 6 – 10 000 –

2. Bejelentési kötelezettség

Eleget tettek-e a muzeális dokumentumokra vonatkozó bejelentési kötelezettségnek? [22/2005. (VII. 18.) NKÖM rendelet]

- 1 – igen
- 0 – nem

3. Szabályzat

3.1. Készült-e belső szabályzat a muzeális könyvtári dokumentumok kezeléséről? [22/2005. (VII. 18.) NKÖM rendelet]

- 1 – igen
- 0 – nem

3.2. Tartalmazza-e a könyvtár használati szabályzata a muzeális dokumentumokhoz való hozzáférés (használat, kutatás, másolás stb.) módját?

- 1 – igen
- 0 – nem

4. A muzeális állományrész elhelyezése a könyvtárban:

- 1. Együtt a gyűjtemény többi részével az olvasói térben (teremkönyvtárban)
- 2. Különteremben (elkülönített, zárható, de az olvasók számára használható helyiségben)
- 3. Elkülönített, zárt helyiségben (pl. raktárban)
- 4. Egyéb módon,
éspedig:

5. Az állományvédelem (állagmegóvás)

5.1. Rendelkeznek-e hőmérsékletet és páratartalmat mérő eszközökkel?

- 1 – igen
- 0 – nem

5.2. A muzeális állományrész őrző helyiségekben rendszeresen ellenőrzik is a hőmérséklet és páratartalom aktuális értékeit?

- 1 – igen
- 0 – nem

- 5.3. Ha igen, regisztrálják-e ezeket az értékeket? (Feljegyzés, számítógépes nyilvántartás)
1 – igen
0 – nem
- 5.4. Befolyásolják-e valamilyen eszközzel a fenti környezeti tényezőket? (szabályozott fűtés, párasító, páraelvonó, légkondicionáló)
1 – igen
0 – nem
- 5.5. Gondoskodnak-e a fényvédelemről valamilyen módon? (Függöny, UV-szűrő fólia, spaletta?)
1 – igen
0 – nem
- 5.6. Végeznek-e rendszeres, tervszerű takarítást, porszívózást a könyvek között?
1 – igen
0 – nem
- 5.7. Halad-e a raktárhelyiségben közművezeték?
1 – igen
0 – nem
- 5.8. A fizikai elhelyezés során tekintettel vannak-e az egyes dokumentumok fizikai igényeire, vagy szükségből alakul az állomány elhelyezése? (méret, súly, térfogat, könyvtámasz)
1 – igen
0 – nem
- 5.9. Végeztek-e a gyűjteményben rágcsálóirtást, rovarirtást, fertőtlenítést?
1 – igen
0 – nem
- 5.10. Ha igen
1 – preventív jelleggel
2 – bekövetkezett kár elhárítására
- 5.11. Történt-e egész állományegységek (egyes gyűjtemények) preventív gondozása (általános tisztítás, javítás, zsírzás, védőtokok készítése, szükség szerinti fertőtlenítés)?
1 – igen
0 – nem
- 5.12. Ha igen, mekkora állományt jelent (becsült érték) ill. milyen gyűjtemények voltak ezek?
1 – igen
0 – nem
- 5.13. Végeztetnek-e rendszeresen egyedi restaurálást?
1 – igen
0 – nem
- 5.14. Ha igen, átlagosan hány kötetet jelent évente?
- 5.15. Van-e a könyvtárnak „restaurálási stratégiai terve”? (sorrendiség, elsőbbség meghatározása)
1 – van
0 – nincs
- 5.16. Ha van ilyen terv:
1 – írásban rögzített
2 – csak a restaurálásért felelős kolléga elgondolásában
- 5.17. Ha van ilyen terv, milyen szempontok határozzák meg leginkább?
1 – a dokumentumok értéke
2 – állaga
3 – anyagi szempontok

5.18. Milyen anyagi források állnak a könyvtár rendelkezésére a restaurátások finanszírozására?

- 1 – csak pályázati forrás a megfelelő önrésszel
- 2 – saját forrás
- 3 – szponzorok

6. Vagyonvédelem

6.1. Rendelkezik-e vagyonvédelmi rendszerrel a könyvtár?

- 1 – igen
- 0 – nem

6.2. A vagyonvédelmi rendszer

- 1 – az egész épületet védi, amelyben a könyvtár található
- 2 – csak a könyvtárat védi
- 3 – csak a könyvtár bizonyos helyiségeit védi

6.3. Az alábbi vagyonvédelmi rendszerek közül melyikkel rendelkezik a könyvtár:

- 1. Beléptető rendszer
- 2. Könyvvédelmi rendszer (lopás gátló)
- 3. Video megfigyelő rendszer (kamera)
- 4. Behatolás jelző rendszer (riasztó)
- 5. Mechanikai védelem (törésbiztos ablaküveg, ill. biztonsági fólia, rács, páncélajtó stb.)
- 6. Biztonsági záruk
- 7. Egyéb, éspedig:

7. Tűzvédelem

7.1. Rendelkezik-e tűzvédelmi rendszerrel a könyvtár?

- 1 – igen
- 0 – nem

7.2. A tűzvédelmi rendszer

- 1 – az egész épületet védi, amelyben a könyvtár található
- 2 – csak a könyvtárat védi
- 3 – csak a könyvtár bizonyos helyiségeit védi

8. Feldolgozottság

A muzeális gyűjtemény vagy annak részei

- 1 – cédulakatalógusban
- 2 – elektronikus katalógusban
- 3 – egyéb nyilvántartásban feldolgozott

9. Végeztek-e digitalizálást (kép vagy szöveg) a muzeális állományról

- 1 – igen
- 0 – nem

10. Ha végeztek digitalizálást, hány művet digitalizáltak :(cím)

11. Ha végeztek digitalizálást

- 1 – a könyvtár maga
- 2 – erre szakosodott cég végezte ezt a munkát

II. EGYÉB KIEGÉSZÍTŐ KÉRDÉSEK

Egyházak támogatása – egyházi közgyűjtemények támogatása – egyéb működési célú támogatások, kiadások

Év	Törvény	Int. fejezet	Támogatás (M Ft)
1997	1996. évi CXXIV. Törvény a Magyar Köztársaság 1997. évi költségvetéséről	Művelődési és Közoktatási Minisztérium	265,5
1998	1997. évi CXLVI. Törvény a Magyar Köztársaság 1998. évi költségvetéséről	Művelődési és Közoktatási Minisztérium	300
1999	1998. évi XC. Törvény a Magyar Köztársaság 1999. évi költségvetéséről	NKÖM	390
2000	1999. évi CXXV. Törvény a Magyar Köztársaság 2000. évi költségvetéséről	NKÖM	418,4
2001	2000. évi CXXXIII. Törvény a Magyar Köztársaság 2001. és 2002. évi költségvetéséről	NKÖM	447,7
2002			479
2003	2002. évi LXII. Törvény a Magyar Köztársaság 2003. évi költségvetéséről	Miniszterelnökség	792,6
2004	2003. évi CXVI. Törvény a Magyar Köztársaság 2004. évi költségvetéséről	Miniszterelnökség	792,6
2005	2004. évi CXXXV. Törvény a Magyar Köztársaság 2005. évi költségvetéséről	NKÖM	805,6
2006	2005. évi CLIII. Törvény a Magyar Köztársaság 2006. évi költségvetéséről	NKÖM	500
2007	2006. évi CXXVII. Törvény a Magyar Köztársaság 2007. évi költségvetéséről	Oktatási és Kulturális Minisztérium	500
2008	2007. évi CLXIX. Törvény a Magyar Köztársaság 2008. évi költségvetéséről	Oktatási és Kulturális Minisztérium	325
2009	2008. évi CII. Törvény a Magyar Köztársaság 2009. évi költségvetéséről	Oktatási és Kulturális Minisztérium	716
2010	2009. évi CXXX. Törvény a Magyar Köztársaság 2010. évi költségvetéséről	Oktatási és Kulturális Minisztérium	652
2011	2010. évi CLXIX. Törvény a Magyar Köztársaság 2011. évi költségvetéséről	Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium	750
2012	2011. évi CLXXXVIII. Törvény Magyarország 2012. évi központi költségvetéséről	Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium	750

JEGYZETEK

- 1 Az egyházi-felekezeti könyvtárak mint könyvtártípus nem alkotnak egységes „halmazt”; e könyvtártípuson belül többféle csoportot találunk. A magyarországi egyházi könyvtárakat csoportosíthatjuk 1. felekezetek szerint: katolikus, református, evangélikus, unitárius stb.; 2. feladatai, az adott könyvtárhasználó csoport (amelynek szolgálatára létrejött), gyűjteménye nagysága és jellege szerint: országos hatókörű, egyházkerületi-gyűjteményi, egyházmegyei, szerzetesi, kicsi „gyülekezeti” könyvtárak. Külön csoportot alkotnak a felső- és középfokú oktatási intézmények könyvtárai. Az elnevezés egy-egy felekezeten belül is többféle könyvtárat takar, és bizonyos értelemben tükrözi az adott egyház felépítését, nagyságát és történetét is. Más a katolikusok esetében egy főegyházmegyei – egyházmegyei, egy szerzetesi, ezen belül egy, a kommunista diktatúra alatt is működő műemlékkönyvtárral is rendelkező könyvtár vagy egy 1950-től könyvraktári sorba kényszerült, részben vagy szinte teljesen megsemmisült, csak a rendszerváltozás után újjáéledő könyvtár. A protestánsok és más felekezetek esetében más egy országos jelentőségű egyházkerületi gyűjtemény vagy egyetlen országos „szak” könyvtár és egy kis gyülekezeti könyvtár. Az egyházi középiskolai és felsőoktatási könyvtárak csoportján belül más egy „belső használatra” mindig is működött teológiai, szemináriumi könyvtár, és más egy, a rendszerváltás után indult felekezeti egyetem vagy főiskola könyvtára.
- 2 Ásványi Ilona: Szakfelügyeleti vizsgálatok. A magyarországi egyházi és felekezeti könyvtárak szakfelügyelete 2006. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2006. 12. sz. 22–29. p. – elektronikus formában: www.ki.oszk.hu/3k/news.php – Ásványi Ilona: A magyarországi egyházi és felekezeti könyvtárak szakfelügyelete 2006-2008 – In: A könyvtári szakfelügyeletről. Tájékoztató a 2002–2008 közötti szakfelügyeleti vizsgálatok eredményeiről / szerk. Richlich Ilona. Bp., OKM, [2009]. (A könyvtári rendszer stratégiai fejlesztése 4.) 52–61. p. – Ásványi Ilona: Észrevételek az egyházi könyvtárak szakfelügyelete kapcsán. Beszámoló a teljesség igénye nélkül a 2009 és 2011 közötti időszakról. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2012. 6. sz. 13–32. p.
- 3 A körülbelüli adat abból adódott, hogy voltak olyan felekezetek, amelyeknek volt ugyan könyvtára, de mint működő intézményt nem tartotta számon az egyházi-könyvtári és általában a könyvtári-szakmai köztudat. A hozzávetőleges szám meghatározásához 2006-ban a 2001–2002 Magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek. Bp., NKÖM Egyházi Kapcsolatok Titkársága, 2002 kiadvány állt rendelkezésünkre. Ez a névjegyzék az egyes egyházak–felekezetek saját bevallása alapján készült. A névjegyzék azóta megjelent újabb kiadása: 2007 Magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek. Bp., OKM, 2007.
- 4 2012-ben 6 könyvtárban terveztünk vizsgálatot – a Magyarországi Karmelita Rendtartomány 5 könyvtárában: P. Szeghy Ernő Karmelita Könyvtár, Budapest, P. Szeghy Ernő Karmelita Könyvtár Győri Rendház Könyvtára, P. Szeghy Ernő Karmelita Könyvtár Keszthelyi Rendház Könyvtára, P. Szeghy Ernő Karmelita Könyvtár Kunszentmártoni Rendház Könyvtára, P. Szeghy Ernő Karmelita Könyvtár Attyapusztai Rendház Könyvtára és az Árvay Teőreök Sándor Evangélikus Könyvtárban, Miskolcon.
- 5 Könyvtári-kulturális környezetben azt értjük, hogy milyen könyvtár vagy könyvtárak működik–működnek az egyházi könyvtár környezetében. Ez azért nem közömbös, mert a szakfelügyeleti vizsgálat során olyan könyvtári feladatokat és szolgáltatásokat is vizsgálunk, amelyeket egy szakkönyvtárnak minősülő egyházi könyvtár nem vagy csak nehezen tud teljesíteni, ám a közelében működő települési könyvtár minden nehézség nélkül és jól ellát. Továbbá mint teológiai szakkönyvtár is más egy nagy egyházkerületi gyűjtemény és egy kis gyülekezeti könyvtár.
- 6 Az egyházi könyvtárak esetében nem mindenhol találunk alapító okiratot, mert a könyvtár (de ugyanez érvényes a legtöbb egyházi levéltára és múzeumra is) évszázadok óta működik.

Az alapító okirat megléte vagy hiánya először akkor jelentkezett problémaként, amikor az egyházi könyvtárak számára is lehetővé vált, hogy kérjék felvételüket a nyilvános könyvtárak jegyzékébe, illetve amikor pályázni kellett. E két esetben vált szükségessé bemutatni – működésüket igazolva – az alapító okiratot. Az Egyházi Könyvtárak Egyesülése érdekérvényesítése következtében az érintett szakmai szervezetekkel megegyezve a továbbiakban az egyházi könyvtáraknak a fenntartó egyházi szervezet cégbírósági bejegyzésének másolatát kellett bemutatniuk az alapító okirat helyett.

7 Kopcsay Ágnes: Könyvtári szakfelügyelet. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2006. 5. sz. 3–10. p.

Az Országos Széchényi Könyvtár
kéri az Ön segítségét, támogassa működésünket

adójának 1%-ával,

hogy a továbbiakban is kimagasló és színvonalas
kiállításokkal, gyűjteményekkel, hungaricumokkal bővíthessük
a könyvtár állományát.

A felajánlásokat az
Országos Széchényi Könyvtár Corvina Alapítvány
javára kérjük.

Adószám: 19020350-2-41

A MATARKA használata egy felsőoktatási könyvtár gyakorlatában

A MATARKA adatbázis a könyvtári információszolgáltatás egyik alapelemévé vált az elmúlt tíz év alatt, hiszen – 2012. novemberi statisztikák szerint – 1300-nál is több folyóiratot tár fel, amelyek révén a felhasználók több mint 1 800 000 cikk adatai között tudnak keresni címek és szerzők szintjén. Előnyei között említhetjük, hogy a legfontosabb szakfolyóiratok mellett a kevésbé ismert egyetemi és főiskolai tudományos kiadványoknak, illetve a helytörténeti folyóiratoknak is széles körű ismertséget biztosít. Tíz éve néhány könyvtár együttműködésével indult a szolgáltatás, amely mára 31 könyvtár, 6 magánszemély és 28 folyóirat-szerkesztőség munkáját reprezentálja¹. Különösen nagy szerepe van a felsőoktatási könyvtárak életében, ahol a kutatásoknak éppúgy kiszolgálója, mint az információkeresést segítő és oktató feladatoknak. A MATARKA használatát és használatának oktatását alapvetően befolyásolja, hogy a felsőoktatási intézmény felhasználói milyen előzetes tudással és keresési stratégiákkal vágnak neki a keresésnek. Ezek illusztrálására a Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Kar (BGF KKK) Könyvtárának tapasztalatait mutatom be.

A BGF KKK Könyvtára

Felsőoktatási szakkönyvtárként multidiszciplináris gyűjteménnyel rendelkezik a könyvtár, amely sokszínűség az oktatott és kutatott tudományágak változatosságának köszönhető. A gazdaság-, a bölcsészet- és a társadalomtudományok területéről kerül ki a legtöbb tantárgy a karon indított szakok tematikájának megfelelően. A *nemzetközi gazdálkodás szak* (amely alap- és mesterképzésben is működik) alapját a gazdaságtudományok adják a közgazdaságtan, a kereskedelem, a marketing, a menedzsment tudományterületeiről, amit kiegészítenek a társadalomtudományok: a jogtudomány, a szociológia, a pszichológia. A szakon olyan, legalább két idegen nyelven magas szinten tárgyalóképes gazdasági szakembereket képezünk, akik közgazdasági, társadalomelméleti, alkalmazott gazdaságtudományi és módszertani ismereteik és szakirányú tudásuk birtokában képesek a nemzetközi vállalkozói tevékenység végzésére és irányítására, szervezésére. A *kereskedelem és marketing alapszakkal* intézményünk célja olyan gazdasági és üzleti ismeretekkel, kereskedelmi és marketing szaktudással és készségekkel rendelkező szakemberek képzése, akik alkalmasak a különböző termékek és szolgáltatások keresletvezérelt beszerzésére és értékesítésére, kis- és középvállalatok kereskedelmi tevékenységének szervezésére és irányítására. A *kommunikáció és média alapszokról* olyan hallgatók kerülnek ki, akik ismerik a társadalmat működtető kommunikációs rendszereket, a társadalmi kommunikációt, valamint a kommunikáció és a mé-

dia fontosabb intézményeit. Megszerzett tudásuk birtokában képesek a társadalmi kommunikáció alapvető intézményeiben kommunikációs munka végzésére. Az ezen a szakon oktatók tárgyak a bölcsészet- és társadalomtudományok (média, művészetek, szociológia, kommunikáció) területéről merítenek. A karon a már említett nemzetközi tanulmányok mellett a *marketing mesterképzés* is fut, ahol a leendő szakemberek – a kereskedelem és marketing alapszakra építve – különböző üzleti és non-business szervezetekben, intézményekben és vállalkozásokban elvégzendő marketingtevékenység lebonyolítására és koordinálására képesek. Intézményünkben felsőfokú szakképzések is zajlanak (titkárságvezető, gazdasági idegen nyelvű menedzser, külgazdasági üzletkötő, nemzetközi szállítmányozási és logisztikai szakügyintéző és reklámszervező szakmenedzser), amely képzések az alap- és mesterképzések széles spektrumát követik².

Fentiekkel harmonizál a könyvtár fegyűjtőköre is; az alábbi témákat szerzeményezzük teljes körűen: közgazdaságtan; kommunikáció; médiatudomány általában; protokoll, viselkedéskultúra; külkereskedelem; vezetéstudomány; nyelvészet (fordítástudomány); jogtudomány (gazdasági jog, alkotmányjog, kereskedelmi jog, reklámjog, polgári jog, jogszabályok, jogharmonizáció); pénzügy és számvitel; marketing; public relations; vállalkozástan; nemzetközi kapcsolatok és szervezetek³.

A kari könyvtár állományában közel 100 000 kötetnyi könyv, 250 folyóiratcím és 18 000 szakdolgozat áll rendelkezésre. Témánk szempontjából a folyóiratokon van a hangsúly: főként magyar, de angol, német, francia, orosz, spanyol és portugál nyelvű folyóiratokat és újságokat biztosítunk. A tanszékekre számos szakfolyóirat jár; ezek használata és ismertsége a hallgatók körében a tanári ajánlásoknak is köszönhető. 2010-ben végeztünk utoljára használói elégedettségmérést, az akkori eredmények szerint a folyóiratok használata a harmadik legnépszerűbb szolgáltatásunk⁴. Főiskolaként a gyakorlati ismeretek elsajátíttatása a cél, amelyhez nélkülözhetetlenek a jó könyvtári szolgáltatások is. A szolgáltatások alapjai a dokumentumaink: a kölcsönzés a könyvekre és a hangzóanyagokra korlátozódik, az információszolgáltatás viszont elsődlegesen az adatbázisokon nyugszik. Könyvtári katalógusunkban a teljes könyvtári állomány adatai elérhetőek; a tanulmánykötetek meghatározott részét analitikusan tárjuk fel, míg a szakfolyóiratok cikkeinek javát szintén analitikusan, tárgyszavazva visszük fel a rendszerbe. A saját állomány természetesen messze nem elegendő az igények kielégítésére: a könyvtári rendszer többi tagjára éppúgy támaszkodunk, mint a szakirodalmi adatbázisokra (Factiva, Emerald, EconLit, Academic Search Premier), amelyek közül kiemelkedik a MATARKA.

Mire használjuk a MATARKÁ-t?

Felhasználóink egyik fele szereti kézbe venni és böngészni a folyóiratszámokat. Ők azok, akiket nem egy konkrét téma érdekel, csak elmélyednének az olvasásban – vagy épp ellenkezőleg, egy konkrét folyóirat az, amivel részletesen meg kell ismerkedniük, esetleg egy téma, amit nem tudnak pontosan körülhatárolni, és a folyóiratból várják az inspirációt. Folyóirat-állományunknak csupán egy része érhető el közvetlenül, a java része tömörített állományban van, így ez a böngészős mód-

szer nem alkalmazható azonnal. A felhasználók nagyobb hányada a gyors és lehetőség szerint otthonról is elvégezhető keresés híve. Az ő számukra ideális a MATARKA, hiszen mind az adatokhoz történő korlátlan hozzáférés, mind az ingyenesség, mind az egyszerű használat lehetősége biztosított. Mivel a könyvtári honlapon megtalálható a könyvtárba járó folyóiratok listája⁵, némi beállítás után a keresés csak a BGF KKK Könyvtárában elérhető folyóiratok között is történhet. A saját folyóirat-állomány kiegészítésére is kiváló eszköz az adatbázis, bár ebben az esetben főként a fulltextes folyóiratok és cikkek adják a felhasználni kívánt találati listát. Ez a kiegészítő szerep egyre erősebb lesz, mert bár a folyóirataink jelentős részét feltárjuk a katalógusunkban, a MATARKA kínálatával nem tudunk versenyezni.

A MATARKA használata jó lehetőség arra, hogy felhívjuk a figyelmet más könyvtárak állományára és szolgáltatásaira. A könyvtárközi kölcsönzés egyelőre csak a kar oktatóinak és dolgozóinak biztosított szolgáltatás, így különösen fontos más könyvtárak gyűjteményét megismertetni a hallgatókkal, illetve a cikkmásolat-kérést megmutatni. Utóbbiról az a tapasztalatunk, hogy inkább nem veszik igénybe, hanem elmennek egy másik budapesti könyvtárba a kívánt cikkekért.

A MATARKA a tájékoztató munka során is ismertetésre kerül, de a könyvtárhasználati oktatásnak is szerves részét képezi. Konkrét, a referenzmunkából vett példákon keresztül mutatjuk be az adatbázis működését. Félévente többször megtartott szakdolgozat-írói tréningünkön külön felhívjuk a figyelmet a használatára. A MATARKA nemcsak a referenz munka során kap nagy szerepet, de oktatási és kutatási feladatokban is megjelenik. Rendszeres feladat a hallgatóknak a sajtófigyelés, ami vagy témára, vagy konkrét folyóirat lapszámaira terjed ki. Ezekben az esetekben ugyan jobb megoldást jelentene a konkrét folyóiratszámokat kézbe venni, de a szoros időbeosztással küzdő hallgatóknak kényelmesebb a tartalomjegyzékeket átböngészni. Az egyik Európai Unióról szóló tantárgy visszatérő feladata összeállítani egy bibliográfiát az adott időszakban (általában az elmúlt évben) megjelent cikkekből az Európai Unió bizonyos szakpolitikáiról, amihez a MATARKA az egyik alapadatbázis.

Hogyan keresnek a felhasználóink?

A referenz interjúk során mindig megkérdezzük a hozzánk forduló felhasználókat (jelen esetben a hallgatókat), hogyan és milyen módszerrel keresnek az egyes adatbázisokban, így a MATARKÁ-ban. Tapasztalataink elsősorban olyan hallgatóktól származnak, akik maguktól fedezték fel az adatbázist, vagyis elvileg nem kaptak róla oktatást, csak a meglévő tudásukat használják fel. Természetesen mindig vannak profi információkeresők, akiknek nem okoz gondot az adatbázis kezelése, de a többség némi útmutatásra szorul, amint azt a válaszaik mutatják.

A felhasználók jó része sematikusán, makrofogalmak szintjén keres. Kulcsszavak helyett tárgyszavakkal keres, ami vagy óriási, vagy túl kicsi találati halmazt eredményez. A keresőszavak mennyiségére is a két véglet jellemző: vagy egyetlen fogalmat használnak, vagy egész mondat szerkezettel próbálnak találatokhoz jutni – ez utóbbi a Google-t gyakran használók jellemzője. Fontos lenne végigjárni a mikro- és makrofogalmak szintjét, a szinonimákat és a helyesírási változatokat,

hogy ne legyen túl kevés a keresőszó, bár tudjuk, a többféle keresőszó használatához szükséges a keresendő szakterület terminus technikusainak ismerete. Végül gyakran látjuk a csalódást felhasználóink szemében, amikor kiderül, hogy ez alapvetően nem egy teljes szövegű adatbázis, sőt, még annak is fennáll a lehetősége, hogy a keresés helyéül szolgáló könyvtárból sem jutnak hozzá az összes őket érdeklő cikkhez. A csonkolás és maszkolás lehetőségével nagyon kevesen élnek, mert ez a módszer szokatlan lehet a keresőmotorok automatikus kiegészítéseihez szokott felhasználóknak, de ha egyszer megmutatjuk a különböző szűkítési módokat, magabiztosabb lesz részükről az adatbázis használata. Figyelmetlenség, hogy az alapértelmezett *Egyszerű keresés* felületén nem veszik figyelembe a keresőmezőket: például a *Szerzőhöz* írják be a kulcsszót. A gyakrabban használt Google keresőmechanikája itt is érvényesül: szerencsés esetben a keresendő szavak, kifejezések a *Cikk címe* – kulcsszó mezőbe kerülnek, ahol az AND logikai operátor működik; ugyanaz a kifejezés a *Cikk címe* – részlet mezőben sokkal kisebb találati halmazzal eredményezhet.

Tapasztalataink szerint általánosságban az alábbiakra kell felhívni felhasználóink figyelmét:

- kulcsszavas keresést hajtsanak végre, ne egész mondatokat vagy összetett kifejezéseket használjanak, mert az jelentősen szűkíti a találati halmazzal;
- járják végig a mikro- és makrofogalmi struktúrát, keressenek helyesírási változatok és szinonimák alapján is;
- mindenképpen alkalmazzák a csonkolást és a maszkolást;
- merjék használni az összetett keresési módokat is, amikor tudományterületre, konkrét folyóíratra vagy dátumra lehet szűkíteni;
- vegyék figyelembe azt a tényt, hogy a MATARKA-ban nemcsak egzakt, a tartalmat kifejező címmel rendelkező folyóiratok találhatók, hanem figyelemfelkeltő, kreatív címeket alkalmazó újságok is (pl. HVG, Figyelő), amelyek kevésbé kereshetőek a szakkifejezésekre hajazó kulcsszavakkal;
- az elolvasandó cikkek listáját vessék össze a könyvtár folyóiratcím-listájával, és a helyben el nem érhető folyóiratokról vagy kérjenek cikkmásolatot, vagy kérjenek tanácsot a könyvtárostól, hol juthatnak hozzá a cikkekhez.

A MATARKA a könyvtárosok szemével

Az adatbázis aktív használóiként a könyvtárosok is határozott véleménnyel vannak a MATARKA-ról. Évek óta építői vagyunk az adatbázisnak (jelenleg 19 folyóirattal dolgozunk), ami egyben helyzeti előnyünk a felhasználáskor is. Egyrészt olyan folyóiratokat viszünk be a rendszerbe, amelyek a gazdaságtudományt reprezentálják, de nem számítanak a magfolyóiratok közé. Másrészt a feldolgozás révén rögzülnek a könyvtárosokban címek, szerzők, évszámok, így könnyebben előhívják az emlékezetükből a referensz interjú során a potenciális irodalmakat. Mindenképpen unikálisnak tartjuk az adatbázist, amelynek a többi adattár (Akadémiai Folyóiratok, Arcanum Digitális Tudománytár, MTDA, EPA, HUMANUS) a kiegészítőjeként funkcionál azzal együtt, hogy mindegyik adatbázisnak más a hivatása. A MATARKA könyvtárosi szempontból egyszerűen használható rendszer: átláthatóak a keresési lehetőségek, a kellően bonyolult kérdések éppúgy megfo-

galmazhatóak benne, mint az egyszempontú keresések. Tartalma sokrétű, kurrens és folyamatosan bővülő. Gondolkodásra készíti a felhasználót, akinek szakmai tudását elő kell vennie a használat során, hiszen a legkritikább esetben elegendő egyetlen ismérv alapján keresni, szükség lehet a névváltozatokra, szinonimákra, a fogalmi struktúra többi elemére is.

Összességében a MATARKA a könyvtári információszolgáltatás egyik alapja, amely kiváló használhatósággal és sokrétű tartalommal bír.

JEGYZETEK

- 1 Burmeister Erzsébet: A MATARKA szolgáltatás története, jelen helyzete. Az előadás elhangzott Budapesten, 2012. október 5-én. Letöltve 2012. november 11-én: http://matarka.hu/other/doks/Burmeister_Erzsebet_eloadas.ppt
- 2 A szakleírások a 2012/2013. évi, BGF KKK Tanrendi tájékoztatóból származnak, amelynek elérhetősége: http://bgf.hu/kkk/dokumentumok/tanrenditajekoztat/Tanrendi%20t%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%B3%202012_13.pdf. Utoljára letöltve: 2012. november 17.
- 3 A kari könyvtár Gyűjtőköri szabályzata elérhető a honlapról: http://www.bgf.hu/kkk/szervezetiegyseink/KKK_SZOLG/KONYVTAR_KKK/dokumentumok/SZMSZ_KKKK/BGF_KKK_KT_SZMSZ.pdf Utoljára letöltve: 2012. november 17.
- 4 Az élen „természetesen” a kölcsönzés végzett, a számítógép-használat a második helyre szorult.
- 5 http://www.bgf.hu/kkk/szervezetiegyseink/KKK_SZOLG/KONYVTAR_KKK/allomanyismerteto/konyv_folyoiratallomany. Utoljára letöltve: 2012. november 17.

Lőrincz Andrea

Digitizálás a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtárban

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár digitális könyvtára 2012 tavaszán több mint 21 000 digitalizált dokumentumot számlál (könyvek és régi könyvek, kéziratok, térképek, metszetek, időszaki kiadványok stb.), amely romániai viszonylatban jelentős virtuális gyűjteménynek minősül.

Az intézményünkben folyó digitalizálási tevékenység relatív rövid múltra (2008–2012 között, mintegy négy évre) tekinthet vissza, úgy véljük azonban, mind a munka eredménye, mind az időközben megszerzett intézményi gyakorlat, felhalmozott szakmai tapasztalat méltán tarthat igényt a könyvtáros szakma érdeklődésére.

Az elkövetkező oldalakon röviden felvázolom a kolozsvári Egyetemi Könyvtár fejlődésének történetét és gyűjteményeinek jellemzőit (ezek ugyanis komoly szerepet játszottak a digitalizálási stratégia kidolgozásában), részletesebben tárgyalva a digitalizálási tevékenység kezdeteit, a részlegben belül folyó munkát, műszerezettséget, különös figyelmet fordítva a honlapon történő megjelenítésre és látogatottság mérésére, illetve növelésére.

A digitalizálás kezdetei

Az utóbbi évtized egyik legmeghatározóbb trendje a könyvtárak világában, hogy a gyűjteményekben őrzött, hagyományos papíralapú anyagaik egy részét (vagy egészét) elektronikus formába ültessék át, és adatbázisok, illetve más elektronikus formában létrejött dokumentumok mellett a felhasználók számára elérhetővé tegyék.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár ennek az általános irányzatnak, illetve olvasói részéről megfogalmazott igénynek kívánt eleget tenni, amikor döntött saját digitalizációs stratégiáinak kidolgozásáról, illetve egy digitalizációs részleg megalakulásáról, amelyre végül 2008-ban került sor (noha maga az elképzelés már 2005-ben megszületett, és folyamatosan zajlott az egyeztetés az itt végzendő munka mibenlétéről). A digitalizálás az intézmény önerőből létrejövő, saját kezdeményezéseként indult be, a szelekciós szempontok, a munkamenetek és a tárolási-megjelentetési eljárások kidolgozása kapcsán a könyvtár vezetősége rendkívül fontosnak tartotta a más, külföldi könyvtárakkal való konzultációt, szakmai tapasztalatcserét a kimondott digitalizációs tevékenység beindítása előtt.¹

A digitalizációs részleg munkáját könyvtárosok végzik, az itt dolgozó teljes munkaidős kollégák száma átlagban öt körüli volt az elmúlt évek során. Ehhez kapcsolódik a támogatás a könyvtár informatikai részlege részéről.

Sajnos, a technikai felszereltség eléggé hiányos volt, a digitalizálás nagy része közhatalos, nem kimondottan nagy volumenű munkára alkalmas lapolvasókkal történt. Ez kevéssé változott az évek folyamán, de a későbbiekben még visszatérek erre.

A részleg két fontos feladatot lát el: a régi katalóguscédulák elektronikus formába öntése és interneten keresztül történő elérhetővé tétele, illetve a a dokumentumok digitalizálása a könyvtár saját gazdag gyűjteményéből.²

Gyűjteményünk

A Kolozsvári Egyetemi Könyvtárat 1872-ben, a Kolozsvári Tudományegyetem részeként alapították³.

Megalakulása pillanatában a Kolozsvári Tudományegyetem könyvtára több mint 11 000 kötetet számlált, amely felölelte Joseph Benigni (1782–1849) főhadvezérségi titkár hagyatékát, a régi királyi jogakadémia és az orvos-sebészeti intézet könyvtárát, illetve a főkormányos levéltárát. Ehhez kapcsolódott az Erdélyi Múzeum-Egyesület mintegy 40 000 kötetből álló gyűjteménye.

A Kolozsvári Tudományegyetem (később Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem) könyvtárát a „*nemzetközi tudományosság gyűjtő helyévé*”, míg a múzeumi könyvtárat a „*nemzeti tudományosság és múlt fókuszává*” kívánták fejleszteni; a két intézmény azonban közös székhelyen működött, és egységes katalógust vezetett, mintegy szimbiózisban működve és szolgálva olvasóit

1920 után új, főleg román gyűjteményekkel bővült a könyvtár állománya: különböző intézmények (Román Tudományos Akadémia, Állami Levéltár stb.), illetve magánszemélyek részéről, akik közül elsősorban Gheorghe Sion moldvai nemesemlékhatnénk meg.

Rendkívüli szerencsének tekinthetjük, hogy sem az I. világháború, sem a II. világháború alatt nem érte károsodás a könyvtár állományát, annak ellenére, hogy mindkét alkalommal az anyag mentésére és költöztetésére is sor került.

1945 óta önálló, közvetlenül az Oktatási Minisztérium fennhatósága alá tartozó, nemzeti jelentőségű intézményként működik, 1990 óta viseli a román költő és filozófus Lucian Blaga nevét (Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár). Jelenleg a mintegy négymillió körüli összállomány a tudományok valamennyi területét felöleli, a gyűjtemény tematikájában és információhordozók tekintetében enciklopédikusnak tekinthető: könyvek és régi könyvek, kéziratok, időszakos kiadványok, térképek, metszetek, fényképek, képeslapok, aprónyomatványok, kották, különböző audiovizuális és elektronikus dokumentumok, valamint adatbázisok alkotják.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár ma is kettős célt szolgál: muzeális értékű gyűjteményei révén (amelyeknek gyarapodásához kötelese példány-letéti hely minősége is nagymértékben hozzájárul) a romániai írott kultúra egyik megőrző helye, egyetemi és szakkönyvtári jellege révén pedig a nemzetközi tudományosság szolgálatában is áll.

Mindezt azért tartottuk fontosnak elmondani, mivel az intézményi digitalizációs stratégia kidolgozásakor mind az értékes régi (különgyűjteményi) anyag elektronikus formában való átörökítése és kereshetővé tétele, mind az újabb, eleve elektronikus formában létrejött anyagok (a könyvtár saját kiadványai, audiovizuá-

lis dokumentumok, elektronikus formában beérkezett adományok stb.) virtuális könyvtárba való szerkesztése követendő szempont volt.

Munkafolyamatok

A fent említett gazdag gyűjteményből próbálunk értékes és olvasóink számára hasznos dokumentumokat digitalizálni és elérhetővé tenni.

A munka folyamatos és problémamentes végzése érdekében kezdetektől igyekeztünk meghatározni a pontos munkafolyamatot, a részfeladatokat és ezeket írásban is rögzíteni.

A munkafolyamatban az évek során természetesen apróbb változásokat eszközöltünk, de igyekeztünk folytonosak maradni az addig elvégzett munkához.

A jelenlegi munkafolyamatokat bővebben is bemutatom.

Kiválasztás

Az első és nagyon fontos feladat az állományból olyan dokumentumokat kiválasztani, amelyeket érdemes elérhetővé tenni elektronikus formában is. Annak érdekében, hogy ez a kiválasztás megvalósuljon, a könyvtár több osztálya is együttműködik, míg a végső listát egy erre kijelölt bizottság fogadja el, az intézmény vezetőségének beleegyezésével.

A szelekció folyamatában a Különgyűjtemények Osztályának fontos szerepe van: javaslatot tesz állományaikból adott címek digitalizálására, míg az Állományvédelmi Osztály információkat szolgáltat a dokumentumok fizikai állapotának felméréséhez, az olvasószolgálat osztályai pedig a dokumentumok használatának mértékéről biztosítanak statisztikákat.

A kiválasztás előre meghatározott kritériumok szerint történik. Fontosnak tartjuk, hogy Erdélyre, illetve szűkebb körben Kolozsvárra vonatkozó dokumentumok minél nagyobb számban szerepeljenek a virtuális gyűjteményben, hiszen elsődleges szempont a tudományos-kutatói értékkel bíró dokumentumok szelekciója. Itt kell megjegyeznem, hogy 2008 óta, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár digitalizáló részlegének megalakulása óta Romániában más könyvtárak is elkezdtek digitalizálással foglalkozni. Az esetleges kettőzések, párhuzamosságok elkerülése érdekében folyamatosan figyelemmel kísérjük a többi romániai (illetve magyar relevanciájú dokumentumok esetében a magyarországi) könyvtári intézmények digitalizált dokumentumait.

Továbbá igyekszünk figyelembe venni a dokumentumok fizikai állapotát is, és a nagyon használt kiadványokat, főleg periodikákat digitalizálni, hogy ezzel is védjük a nyomtatott formát.

A dokumentumhasználati statisztikákat is figyelembe vesszük a listák elkészítésénél, a fenti szemponttal kombinálva.

A könyvtárosok által javasolt és elfogadott listák mellett intézmények, olvasók is kérhetik bizonyos művek digitalizálását, illetve együttműködhetnek a digitalizálásban.⁴

A fent felsorolt szempontok mellett meg kell még említeni egy fontos tényezőt, amely sajnos, kimondottan korlátozó hatással van a digitalizálható művekre. Ez pedig nem más mint a szerzői jogi törvény, amely nem teszi lehetővé az újabb mű-

vek digitalizálását és az interneten való közzétételét. Ezért is találhatók digitális tárunkban, pár kivétellel, régebbi kiadványok, amelyek szerzői jogi védelme már lejárt (elsősorban 1950 előtt megjelent művek).

Lapolvasás (szkennelés)

A kollégák a kiválasztott műveket a megfelelő gyűjteményből kikérik, és kezdődhet az érdembeli munka.

Itt térnék vissza a technikai felszerelés részleteire is. Amint említettem, a felszereltség sosem volt kimagasló színvonalú, habár az évek folyamán javult.

Jelenleg a következő tényezőkre térnek ki: a nagyméretű folyóiratokat, napilapokat egy professzionális, kimondottan erre a célra alkalmas, A/0 mérettel is boldoguló lapolvasóval tudjuk szkennelni. Ez a lapolvasó kímélő módon dolgozik a régi papírral, azonban nagy hátránya az óriási helyigény.

Ezt kiegészíti egy maximálisan A/3-as mérettel dolgozni képes lapolvasó. Több kisebb, A/4-es méretig használható lapolvasó áll még a rendelkezésre, amelyeket főleg könyvek beolvasására használunk. Az elsőként említett nagyteljesítményű lapolvasón kívül azonban ez utóbbiak már nem ilyen nagy mennyiségű dokumentum számára lettek tervezve.

Külön említeném meg a katalóguscédulák beolvasására használt lapolvasót, amely annyiban különbözik a fent említettektől, hogy lehetővé teszi több lap, illetve cédula betöltését, és automatikusan tud egymás után többet is beolvasni.

A részleg legújabb eszköze egy kimondottan könyvek beolvasására alkalmas Bookeye 4 típusú lapolvasó, de egyelőre bizonyos nehézségek merültek fel használatára kapcsán, ezért nem tudtuk beüzemelni.

Elektronikus forma

Az elkészített képeket elsősorban tömörítetlen TIFF⁵ képfájlban rögzítjük oldalanként, 300 dpi⁶ felbontásban, és ez a változat kerül archiválásra.

Ezekből a képekből készítik el kollégáink a pdf⁷-eket, amelyek végül megjelennek a oldalainkon, és amelyek képfelbontása 72–150 dpi között változik, a képminőségétől függően.

Ehhez a lépéshez tartozik még az automatikus karakterfelismerő programmal való átdolgozása (OCR⁸) is azoknak a dokumentumoknak, amelyek írása, illetve nyelvezte ezt lehetővé teszi. Így ezek a dokumentumok teljes szövege kereshetővé válik a digitális könyvtárunkban. Az OCR sajnos nem használható a kéziratok, illetve a nem latin betűvel íródott szövegek esetében (ez elsősorban a régi, cirill írással írt román nyelvű szövegeket érinti).

A pdf-ek védelmével kapcsolatos politika az évek folyamán sokat változott: az első digitalizált dokumentumok még jelszóval voltak ellátva és csak olvasásra voltak alkalmasak, böngészésük is csupán a könyvtári hálózaton belül volt engedélyezve. A jelenlegi dokumentumok viszont már nincsenek levédve, lehetséges a szövegek kimásolása is, illetve a régi színes logót is leváltotta egy sokkal diszkrétebb, halványan az oldalba olvadó szürke szöveg. A teljes digitális könyvtár szabadon elérhető a könyvtár honlapjáról.

A katalóguscédulák esetében annyiban tér el a folyamat, hogy a pdf-ek a katalógus betűrendes sorrendjét követik, és mintegy 50 cédulából épül fel egy-egy pdf állomány.

Metaadatok

A kész digitális dokumentumokhoz készítjük el a metaadatokat. Ezek a Dublin-Core formátumot követik, és az információk a katalógusunkból kerülnek átvételre. Az alap DC-sémát kiegészítjük még pár saját mezővel is.

A metaadatokat első lépésben táblázatban készítjük el, majd több lépés folyamán kapcsolódnak össze a leírt pdf-fel, illetve készül el az a „csomag” (bundle), amelyet képes a digitális könyvtár szoftvere feldolgozni.

A metaadatok jelen pillanatban a DSpace-re alapuló digitális könyvtárban hasznosítjuk, és a legelejétől próbáltuk úgy elkészíteni őket, hogy lehetővé tegyék az esetleges exportálásukat is más rendszerekbe.

Megjelenítés

Lássuk röviden, hogyan is alakult az elmúlt években a digitális dokumentumok prezentálása könyvtárunkban.

Az első periódusban a digitalizált kiadványok csupán a könyvtár belső hálózatán voltak elérhetőek, egyszerű HTML oldalakon. Az oldalakon külön címlistán lehetett kikeresni a könyveket, illetve a periodikát.

Transsylvania gyűjtemény

A fent említett HTML oldalakból alakult ki a *Transsylvania* nevet viselő gyűjtemény.

A gyűjtemény két részre oszlik: muzeális értékű könyvek, kéziratok, metszetek és térképek, illetve időszaki kiadványok. Itt jelenleg is egyszerű szerző- vagy címlistán (az időszaki kiadványok esetében) kereshetik vissza az olvasók a dokumentumokat.

Jelenleg még itt is megtalálható a legtöbb digitalizált dokumentum, hogy segítse a DSpace felülethez nehezebben alkalmazkodó olvasóink munkáját, azonban, ahogy a gyűjtemény neve is mutatja, szeretnénk ezt a részt átalakítani, hogy csak Erdélyre vonatkozó kiadványokat tartalmazzon.

DSpace

A *Transsylvania*-gyűjtemény esetében használt HTML oldalas megoldás azonban nem használja ki a pdf-ek kereshetőségét, így egy másik megoldást is igyekeztünk keresni ennek kihasználására.

Több digitális dokumentum tárolására és megjelenítésére alkalmas szoftvert is kipróbáltunk, míg végül a DSpace nevű program mellett maradtunk. Nagy szerepet játszott a döntésben, hogy ez egy ingyenes, open-source szoftver, és már más, jelentős intézmények is használják.⁹

2010 közepétől kezdtük meg a belső hálózaton a tesztek, majd 2011 elején vált elérhetővé a nagyközönség számára is.

A szoftver kezelőfelülete elérhető volt angol, német és magyar nyelven, illetve román nyelvre is sikerült lefordítani könyvtárunkban. A magyar nyelvű részben is eszközöltünk apróbb változásokat, így jelenleg négy nyelven lehet használni a keresőt. A programkódban a román nyelv hozzáadásán kívül mindössze apróbb módosításokat végeztünk, és az oldalak kinézete is minimálisan tér el az alaptól.

A szoftver legfontosabb újdonsága, hogy lehetővé teszi a pdf fájlok teljes szövegében való keresést is (természetesen azokban, amelyek át voltak dolgozva szövegfelismerő programmal)!

A DSpace által szolgáltatott oldalakon teljesen más elrendezést alakítottunk ki. Itt kategóriákba és alkategóriákba kerülnek a dokumentumok, ezek száma jelenleg meghaladja a 21 000 darabot.

Első fontos kategória a kéziratok gyűjteménye, amely nagyon sok magyar vagy magyar vonatkozású anyagot tartalmaz. Itt megtalálhatók olyan kéziratok, mint a Bocskor-kódex, Borbély-codex, Codex Piccolomini, gróf Gyulai Lajos naplója, Wesselényi István báró naplója stb.

A kéziratok után található az olvasó a régi könyvek és a ritka könyvek gyűjteményét, ez több alkategóriára oszlik.

A legnépesebb alkategória a régi magyar könyvek gyűjteménye, amely 120 kiadványnál is többet tartalmaz a XV. és XVII. század között megjelent művekből. Példaként megemlíthetjük Heltai Gáspár *Cathechismus minor*-ját, Tinódi Sebestyén krónikáját, Székely István magyar nyelvű kalendáriumát (*Calendarium magiar nielwen*).

A régi román könyvtárhoz tartozó (1508–1830 között megjelentetett) könyvek egy második alkategóriát képeznek, amelybe jelenleg több mind 68 könyv tartozik. Érdeemes megemlíteni az 1561-ből való *Evangeliiar româneasc* [Román evangélium] kiadványt, vagy az 1570-ben készült *Psaltirea românească* [Román zsolnároskönyv] című munkát.

Még három kisebb alkategóriát tartalmaz a gyűjtemény. Egyikbe soroltuk az olyan régi európai nyomtatványokat, amelyek a fent említett két alkategória egyikébe sem sorolhatók be, a másodikba a ritkaságtárból származó kötetek tartoznak, míg a harmadik kis alkategória a Gheorghe Sion adományból digitalizált kiadványokat tartalmazza. Pár példát említve itt is: *Icones mortis* (Corrozet Gilles, 1554), *Decretum Latino–Hungaricum juris consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae et Transylvaniae, az az Magyar és Erdély országnak törvény-könyve* (Werböczi István, 1745), *Historia della Transilvania* (Spontone Ciro, 1638) stb.

A következő nagy kategóriába a rajzokat, metszeteket, képeslapokat, illetve minden hasonló vizuális anyagot szeretnénk feltölteni. Jelen pillanatban Melka Venceslav 26 metszete, illetve Szatmári Pap Károly *Erdély képekben* című albuma tartozik ide (ez utóbbit a 2012-es Szatmári-émlékév alkalmából digitalizáltunk). Szatmári munkájának úttörő jelentősége abban rejlik, hogy a könyvben megjelenő látképeket, az erdélyi tájakat ábrázoló színezett könyvomatokat ő foglalta össze először, nincsenek ilyen korábbi ábrázolások.

Az időszaki kiadványokat tartalmazó legnagyobb kategória jelenleg több mind 90 folyóirat, heti- és napilapot tartalmaz, évekre, illetve számokra lebontva. A keresést megkönnyíti a teljes szövegben való keresésen kívül, hogy az összes szám metaadata a megjelenés idejét is pontosan tartalmazza. Az itt fellelhető számok, digitális dokumentumok száma meghaladja a húszezret.

Az itt megtalálható kiadványoknál is figyelembe vettük, hogy pár kivétellel Erdélyre vonatkozzanak. Említésre méltó ebből a kategóriából a magyar nyelvű anyagok közül például a *A Bétsi Magyar Mercurius* (1795–1796, 1798), *Cimbora* (1922–1929), *Új Cimbora* (1933–1940),¹⁰ *EMKE – Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület* (1885–1913), *Erdélyi Helikon* (1928–1944), *Fényképészeti Lapok*

(1882–1888), *Méhészeti Közlöny* (1887–1950), *Nemere. Politikai, közgazdászati és társadalmi lap* (1871–1873).

A fent említett kategóriák alkotják a digitális gyűjtemény nagy részét. A következő kategóriák mennyisége és jellege változó, azonban szeretnénk megjeleníteni a digitális könyvtárban intézményünk saját kiadványait is, illetve egy kategóriát fenntartunk az elektronikus dokumentumadományoknak. Itt meg is említhetem, hogy szívesen elhelyezünk a digitális könyvtárban minden olyan digitális dokumentumadományt, amely felett az adományozó törvényes joggal rendelkezik.

Régi katalógusok

A régi katalógusok digitalizálásáról már röviden beszámoltam, itt csupán kiegészíteném pár információval.

Elsőként a könyvgyűjtemények katalógusainak cédulái váltak elérhetővé elektronikusan, pdf-ek formájában az interneten (24 katalógus). A munka tovább folytatódott a sorozatok, majd a régi (1940-ig épített) katalógus digitalizálásával. Jelenleg már a belső, betűrendes katalógus digitalizálásánál tartunk.

A digitalizált katalóguscédulák száma meghaladta az egymilliót.

Az első periódusban a katalóguscédulákat tartalmazó pdf-ek is HTML oldalakon voltak elérhetők, azonban ez megnehezítette az oldalak hatékony frissítését, így átváltottunk PHP programnyelven íródott oldalra, amelyek dinamikusan készítik el a kért katalógust a rendelkezésre álló pdf-ek linkjeivel.

Mivel még több, nagyon jelentős katalógus vár digitalizálásra, ezért valószínűleg ez a munka több évig el fog húzódní.

Úgy tűnik, hogy a katalógusok digitalizált, a lehetőségekhez képest felhasználóbarát formában történő internetes megjelenése hozzájárult az állomány ismertségének növeléséhez, a raktári állomány forgalmának bizonyos mértékű fellendüléséhez.

Kapcsolódó szolgáltatások

A régi katalóguscédulák online elérése kiegészül a könyvtárunk könyvtárközi kölcsönzés szolgáltatásával, amely mind belföldről, mind külföldről elérhető. A kívánt könyvet az olvasó saját könyvtárán keresztül kérheti. Ez a szolgáltatás ingyenes Románia területén, külföldről viszont IFLA voucher-rel fizethető.

A digitális könyvtárunk ingyen és bárki által elérhető, azonban a DSpace-re épülő rendszer biztosít pár előnyt a regisztrált felhasználóknak: saját felhasználói fiókkal rendelkező tagként lehetőség van értesítéseket kérni e-mailben, ha új publikáció kerül feltöltésre egy bizonyos kategóriába, továbbá lehetőség van RSS hírfolyamra is feliratkozni, akár a teljes gyűjteményre vonatkozóan, akár egyes kategóriákra (az oldal az RSS 2.0 verzióját használja).

Lehetőség van továbbá egyetlen gombnyomással az oldal tartalmát megosztani a leghasználtabb közösségi oldalakon, Facebook-on, Twitter-en, Google+ révén.

A digitális könyvtárunk teljes anyaga hozzáférhető a Worldcat katalógusán is. Sajnos, egyelőre több probléma is felmerült e katalógussal kapcsolatban, azonban reméljük, hogy a közeljövőben ezek megoldódnak.

A jövőről

Reméljük, hogy a munkánk hasznos, értékes és érdekes lesz minden látogatónak.

A közeljövőben szeretnénk, ha az Europeana felületén is megjelenne a digitális anyag, de egyelőre ez a rész még csupán a tervezés fázisában van. Addig is elérhetőek vagyunk a már említett felületeken.

A közeljövőben megmarad mind a *Transsylvania* oldal, mind a DSpace-re épülő könyvtár. Tervezzük a könyvtár más digitális dokumentumainak feltöltését is, amennyiben sikerül megfelelően megoldani a jogi, illetőleg technikai akadályokat.

Jelenleg teszteljük az EBSCO Discovery Services szolgáltatását, amely egybe fogja fogni mind az adatbázisokból elérhető, mind a digitális könyvtárból származó elektronikus dokumentumokat. A szolgáltatás már elérhető honlapunkon, azonban a digitális könyvtár integrációjára még kell várni egy keveset.

JEGYZETEK

- 1 Példaképpen megemlíthetjük, hogy 2007. tavaszán a kolozsvári Egyetemi Könyvtár két munkatársa tapasztalatszerzés céljából az OSZK-ba látogatott, 2008. májusában pedig magyarországi könyvtárak képviselőivel való konzultációra került sor Kolozsvárt.
- 2 Szintén itt történik az olvasói rendelésre készülő, illetve a dokumentumszolgáltató részleg által igényelt digitális kópiák kivitelezése is térítés ellenében, ez azonban a virtuális könyvtár kiépítése és fejlesztése szempontjából nem mérvadó.
- 3 A gyűjtemények története bizonyos szempontból 1859-ig, az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulásáig is visszavezethető.
- 4 Például az Erdélyi Magyar Műszaki Társasággal együttműködésben sikerült 2008-ban több XIX. századi, Erdélyben publikált geológiai munkát digitalizálni és a honlapra feltölteni.
- 5 Tagged Image File Format
- 6 Dot Per Inch
- 7 Portable Document Format
- 8 Optical Character Recognition
- 9 2010-ben például az Erdélyi Múzeum-Egyesület is a DSpace mellett döntött, ezt a programot választotta digitális adattára kivitelezésére.
- 10 A *Cimbora*, illetve *Új Cimbora* digitalizálására a 2009-es Benedek Elek emlékévként alkalmából történt.

Bodnár Róbert

Digitizálás a szabadkai Városi Könyvtárban

Digitizálás

A könyvtárak a XXI. században már nemcsak a hagyományos dokumentumok, könyvek raktárai, tárhelyei, hanem kutatói központok, közösségi terek funkcióját töltik be. A tudomány és technika fejlődésével a könyvtári állományok többféle-képpen tárolhatóak, kereshetőek, használhatóak.

A digitalizálás tehát mint munkaforma, feladat ma már elengedhetetlen tartozéka egy könyvtárnak, amelynek gyűjteményében lapok, folyóiratok, régi és ritka könyvek találhatóak.

A folyamat nemcsak az olvasók, hanem a könyvtár számára is hasznos, mert az állomány megvédése szempontjából – és a felhasználók nézőpontjából is – jobb egy adattárolón kiadni a százéves folyóiratokat, mint odaadni az eredeti, szakadozott, darabjaira hullott, néha rosszul egybefűzött paksamétát.

A vajdasági könyvtárak helyzete

Vajdaságban a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (VMMI) és az újvidéki egyetem Magyar Tanszéke könyvtárán kívül az összes könyvtárban többnyelvű állomány található. Ez egyben azt is jelenti, hogy a magyarság számára jelentős helyismereti dokumentumok nem kapnak akkora figyelmet, mint megérdemelnék, s helyzetük sem megfelelő. Pedig a kutatók számára ezen anyagok fontosak, mivel múltunk minden szegmenséről beszámolnak.

Miért kell digitalizálni a helyismereti anyagot?

Az utóbbi időben nemcsak vajdasági, hanem magyarországi kutatók is érdeklődnek irántuk, hiszen például a Kosztolányi-életmű kutatásakor kihagyhatatlan forrást képeznek ezek a művek. Ezért nagyon fontos, hogy megvédjük, pótoljuk a hiányosságait, mert az írott anyag rólunk, a múltunkról szól. Itt az ideje kezünkbe venni ezeknek a dokumentumoknak a sorsát, és megőrizni őket az utókornak.

Helyzetünk: innen indultunk...

Intézményünk, a szabadkai Városi Könyvtár nagyszámú magyar nyelvű helyismereti folyóiratot őriz, amelyek egy részét a XIX. század végén adták ki. Ezek

(betűrendben): *A Munka, Alföld, Bácsbodrog, Bácskai Ellenőr, Bácskai Hírlap, Bácskai Közérdek, Bácskai Napló, Bácsmegyei Napló, Délvidéki Magyarság, Ellenézék, Függetlenség, Grimasz, Habos torta, Herkules, Hétről hétre, Hírlap, Ifjúság, Igaz Szó, Iparosok lapja, Jogélet, Jugoszláviai Magyar Újság, Kalangya, Képes Vasárnap, Kereszt, Közvélemény, Kukuriku, Magvető, Magyar Élet, Munkásbiztosító, Napló, Néplap, Reggeli Újság, Revü, Sportélet, Szabadka, Szabadka és Vidéke, Szabadkai Ellenőr, Szabadkai Friss Újság, Szabadkai Hírlap, Szabadkai Közlöny, Szabadkai Újság, Szabadság, Szívújság, Szubotica férfi..., Új idők, Újság, Vajdaság, Vajdasági Írás, Vajdasági Kultúra, Vándorút.*

Sajnos, a tárolási feltételek egyáltalán nem voltak megfelelőek ezen folyóiratok számára (túlzsúfoltság, por, télen-nyáron magas hőmérséklet stb.). (Lásd: 1. kép.) Ebből kifolyólag az állomány mára borzasztó rossz állapotba került, viszont a kutatók körében továbbra is a legkeresettebb anyagok közé tartozik még úgy is, hogy bizonyos évfolyamok kizárólag rossz minőségű mikrofilmen vagy fénymásolat formájában vannak meg. Hatalmas problémát jelentett az is, hogy az állomány nem volt rendezett. Nagyon régen vették számba és készítették el a hozzá tartozó (papír)-katalógust, amely ráadásul mára már teljesen elavult. (Lásd: 2. és 3. kép.)

Digitalizálás – eddig

Minden nehézség ellenére egyetlen A/3-as lapszkennerrel néhány éve elkezdük a digitalizálást. Ekkor jött elő a többi probléma. Nevezetesen a legrosszabb állapotban lévő folyóiratokat nem digitalizálhattuk ezzel a módszerrel, ugyanis akkor szinte megsemmisítettük volna azokat. Így csak a jobb állapotban lévők jöhettek számításba. Mivel más intézményekkel nem volt ezen a téren együttműködés vagy kommunikáció, így belsőleg meghatározott irányelvek szerint fogtunk bele a munkába. Bizonyos idő elteltével sikerült eljuttatnunk néhány borzalmas állapotban lévő anyagot a Zentán található Vajdasági Magyar Művelődési Intézetbe, ahol az ottani speciális szkennerral digitalizálták azokat számunkra. Könyvtárunkban 2012 második félévében a munkafolyamat munkaerő hiányában szünetelt.

Digitalizálás mesterfokon

2011-ben készült el a Magyar Nemzeti Tanács *Vajdasági magyar kulturális stratégia 2012–2018* című stratégiai tervdokumentuma, amely részletesen kitér a különböző intézményekben tervezett digitalizálásra is. Ahhoz, hogy a számunkra meghatározott célkitűzéseknek eleget tudjunk tenni, először a következő feltételeket kellett megteremteni:

- Az épületen belül ki kellett jelölni egy, a digitalizálásra alkalmas helyiséget.
- Állományrendezés (amely magába foglalta az állomány áthelyezését, betűrendi, azon belül pedig időrendi elrendezését).
- Az esetleges hiányosságok feltárása, illetve annak megszervezése, hogyan és honnan pótolhatóak a hiányzó példányok.
- A megőrzésre és a közzétételre váró digitalizálandó anyag (kb. 200 000 oldalnyi) számbavétele.

- A nagy teljesítményű szkennert (A/2 [630×445 mm], színes, 300 dpi, 5 s/oldal) és a megfelelő programokkal rendelkező számítógépet a VMMI bocsájtotta rendelkezésünkre. A berendezés megvásárlását a Magyar Nemzeti Tanács (MNT) tette lehetővé.
- Az elkövetkezendő években a könyvtár magyar nyelvű helyismereti állományát digitalizáljuk a kezdetektől 1945-ig: újságokat, könyveket. A munkát a könyvtár informatikusa és egy – helytörténeti ismeretekkel rendelkező – könyvtáros végzi. (Lásd: 4. és 5. kép.)

A következő munkafolyamat szerint dolgozunk:

- a már meglevő adathordozókon található szkennelt anyagok rendszerezése,
- szkennelés (300 dpi felbontásban),
- a szkennelt fájlok feldolgozása (világosság, kontraszt, elforgatás),
- a feldolgozott fájlok több tárhelyre való mentése,
- a már kész fájlok átalakítása pdf formátumba,
- a szkennelt anyagok címkézése (nevek, helyszínek, nevezetes helytörténeti események).

További tervek

A 200 000 oldalnyi anyag digitalizálását becsléseink szerint három év alatt tudjuk majd elvégezni a megfelelő eszközökkel és munkaerővel. A szükséges felszerelést is három évre bocsájtja rendelkezésünkre a VMMI.

Amennyiben ebbe az időbe belefér, a folyóiratokon kívül a legfontosabb magyar vonatkozású régi és ritka, illetve más helyismereti könyvek is digitalizálásra kerülhetnek (pl. gimnáziumi évkönyvek [1860–1918], valamint néhány magyar szempontból jelentős régi és ritka könyv is, mint Werbőczy *Hármaskönyvének* másolata).

Közös adattár

A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet honlapján megtalálhatóak az eddig digitalizált könyvek és folyóiratok. A tervek szerint a Szabadkán szkennelt helyismereti anyagok is ebben az adatbázisban kapnának helyet. Ezért fontos, hogy a mi munkánk irányelvei megegyezzenek a Zentán már használatban levő és bevált munkamódszerekkel, mert csakis így hozhatunk létre egységes, jól áttekinthető és könnyen kereshető adatgyűjteményt.

Végül

A Vajdasági Magyar Digitális Adattár fontos előrelépés a délvidéki magyarság számára, hiszen a jövőben egy helyen megtalálhatóak lesznek a kulturális örökségünk részét képező forrásértékű anyagok.

1. kép: Az újságok tárolására szolgáló előző helyiség (huzatos, világos, zsúfolt)

2. kép: A helyismereti lapok a sok használat és a tárolás körülményei miatt rossz állapotban vannak

3. kép: A zsúfoltság miatt nem volt lehetőség betűrendi vagy időrendi elrendezésre

4. kép: Az állomány új helye

5. kép: A Zeutschel OS 12000 típusú szkennert és a hozzá tartozó számítógépet

Micskó Éva–Hicsik Dóra

Tabuk a gyermekirodalomban*

A tabu szó a polinéz kultúrából, a tonga nyelvből származik. Bizonyára nem véletlen, hogy Angliában nemcsak egy szűk réteg, hanem az egész társadalom, majd a civilizált nyugati világ is elfogadta és 1711 után használni kezdte a James Cook kapitány leírásaiból megismert fogalmat.

A tabuk egyidősek az emberi közösségekkel. Vannak olyanok, amelyek megszegését a törvény a mai napig bünteti – lásd vérfertőzés –, de vannak olyanok, amelyek valamiféle közmegegyezés alapon „csak” erős társadalmi tiltás alatt állnak. Nem véletlen, hogy a tabuk megtörése, eltűnése a társadalomban zajló változások részét képezik. A XX. század közepe óta egyre inkább ezeknek a változásoknak vagyunk a tanúi, nincs ez másképpen az előadásom tárgyát képező gyermekirodalomban sem.

Az első gyermekkönyv 1744-ben, Londonban jelent meg *Little Pretty Pocket-Book* címmel, John Newbery tollából. Itthon elsőként 1755-ben, egy franciából lefordított, François Fénelon: *Telemachos kalandjai* című, Kassán kinyomtatott könyvet adtak az ifjak kezébe. Célja az volt, hogy a görög mitológiát megismertesse az olvasókkal. A felvilágosodás korabeli, s az egyáltalán olvasni tudó fiatalság körében Daniel Defoe *Robinson Crusoe* (1719) című regénye lett igazán népszerű. Egyik könyvet sem ifjú olvasóknak szánták, vagyis már a kezdetektől felmerül a kérdés, mit nevezünk gyermek- és ifjúsági irodalomnak? Megvonhatók-e ennek az irodalmi műfajnak a biztos határai?

1989-ben hasonló kérdésekkel fordult Kun Magda újságíró Klaus Dodererhez, a frankfurti Johann Wolfgang Goethe Egyetem Gyermekkönyv Kutató Intézetének alapító igazgatójához. Az interjú teljes szövege, amely időszerűségéből semmit sem veszített, 2011-ben, az egyik legszínvonalasabb magyarországi gyermekirodalmi lapban, a *Csodaceruzában* is megjelent. Kun Magda kérdésfelvetéséből idézek:

„*»a felnőtt irodalomból« több irányból nőnek ágak, így a gyermekirodalom felé is kialakul az összeköttetés, de valahol létezniük kell határoknak. Ezek a határok – egyesek szerint – a tabu témák. Ha a halál, az erőszak és a szex ábrázolásának tilalmától eltekintünk, a felnőtt irodalomhoz jutunk. Igaz lehet-e ez, vagy máshol keressük a határokat?»*

(Forrás: www.csodaceruza.hu)

Doderer professzor válaszában első mondata így hangzik: „*Először is a tabuk generációnként változnak.*” E kijelentés igazságtartalmának alátámasztásául nézzük meg, hogy egyes tabutémákban, Magyarországon milyen könyvekkel talál-

* A bulgáriai Szlivenben, 2012. május 9–11. között megrendezett XIV. Nemzetközi Gyermekkönyvfesztiválon elhangzott előadás szerkesztett változata.

kozhat az olvasó. Néhol történeti kitekintést is adok, röviden felvázolva, hogyan változott meg bizonyos kerülendő témák megközelítése, társadalmi elfogadása a gyermek- és ifjúsági irodalomban.

Gyermekeknek szóló tabukönyvek

Grethe Fagerström és Gunilla Hansson svéd szerzőpáros *Peti, Ida és Picuri* című könyve a Móra Kiadónál jelent meg 1987-ben. Vihart kavart, már-már botránykönyv lett belőle a méhecskéket és a virágporzást mellőző nyelvezete és rajzai miatt. A közben elmúlt huszonöt évben számos, hasonló témájú kiadvány látott napvilágot, megjelenésük ellen senki sem tiltakozik. Érdekességként hadd idézzem, hogyan ismertetik, ajánlják 2012-ben az előbb említett *Peti, Ida és Picuri* könyvet:

*„Őszinte felvilágosító könyv gyerekeknek. Ideális nagyobb testvér felkészítésére a kicsi születésére. Nyíltan, de **diszkréten** (kiemelés tőlem – V. R.) beszél a szexről, a fogantatásról, várandósságról. A szülésről szóló rész nagyon kórházias, ezt még ki kell egészíteni, de egyébként nagyon jó könyv. Jelenleg sajnos nincs új kiadása, ezért nem kapható, de érdemes könyvtárból, ismerősöktől kölcsönözni.”*

(Forrás: www.nandu.hu)

A legfrissebb, e témában megjelent kiadványok közül, típusonként csupán egy-két példával illusztrálom, olvasóink milyen könyveket kölcsönöznek. Doris Lauer könyveit szeretik, keresik a szülők. A másfél éves kortól lapozgatható képeskönyvek rajzain a kicsik mindennapjai köszönnek vissza. Láthatjuk például, hogy Oszkár, a kisbaba, hogyan ismerkedik a bilivel (Alexandra Kiadó, 2008). Jutta Langreutter–Andrea Hebrock *Nézd, itt a köldököm!* (Egmont-Hungary, 2002) hároméveseknek írt művében három jó barát, Aladár, a kandúr, Bandi, a fekete foltos kutya és Babette, a kismalac felfedezik egymás testét, illetve minden tiltakozása ellenére egy libáét is. Koca mama segítségével rájönnek, mire való a köldökük. Az ismeretterjesztő könyvek közül a Scholar Kiadó, *Mit? Miért? Hogyan?* sorozata nagyon népszerű. A kihajtható fülekkel ellátott színes oldalakat szívesen nézegetik a gyerekek. Doris Rübél *Honnan jön a kisbaba?* című könyve (2009) ritkán pihenhet a könyvtár polcán. Megemlítem a kétnyelvű, angol–magyar nyelven kiadott, *Gyertek velünk megszületni könyvet*. (Éliás Katalin ; [ill. Lipták György] [Budapest] : [S.n.]). Az anyuka ikreket vár, kislánya monológjaiból tudjuk meg, hogy az öccsével miként telnek a mindennapjaik ott bent a pocakban, és milyen szeretettel várja a család a gyerekeket idekint. A mese az ikerterhesség ábrázolása és a szülés leírása ellenére sem tér el az átlagtól. A konkrétan ki nem mondott, de a család Istenbe vetett hitét Lipták György, a neves képzőművész illusztrációi megerősítik, vagyis a keresztény erkölcsiséget képviselő, a hitét gyakorló széles réteg sem tekinti már tabunak a születés misztériumának gyermekkönyvben való ábrázolását.

Varró Dániel *Akinek a lába hatos* (Manó könyvek, 2010) és az *Akinek a foga kijött* (Manó könyvek, 2011) című kiadványok forradalmasították a magyar mondókák képi és nyelvi világát. A kisfiáról, kisfiához írt versekben a költő használja a

pisi, puki, kaka szavakat, rímbe foglalja a büfiztetés, a pelenkázás mozzanatait és egyéb, a kisbabák körül zajló napi tevékenységet. A kötetek főleg a gyakorló apukák körében lettek népszerűek. Ennyire meghitt versek apa és egészen kicsi fia kapcsolatáról eddig még nem születtek a magyar irodalomban. A kiváló formaérzéssel megáldott Varró Dánielt a kritika sem követte meg, sőt, *Akinek a lába hatos* című mondókás könyve 2011-ben elnyerte a Szép Magyar Könyv díját.

Annál jobban megosztja a hazai közvéleményt a svéd író, Pernilla Stalfelt 2006-ban megjelent *Kakikönyve* (Vivandra Könyvek, 2006). Ez a könyv lehet, hogy kiadói tapogatózásról (is) szól, arról, mit bír el a magyar közvélemény. Bevallom, én is azok táborát gyarapítom, akik e téma intimitását megtartaná. A „produkcioról” családon belül életkornak és bizonyos szituációknak megfelelően lehet beszélni, de nem értem, miért hasznos dolog eme végtermék színét, szagát, formáját gyermekkönyvben oldalakon keresztül tárgyalni, sőt, arra buzdítani az olvasóit, hogy pucérra vetkőzve pukielőadást tartsanak a szülők és egy meghívott nagybácsi előtt.

Orbán János Dénes *Búbocska* (Ördöggregény). (1. kiadás: Médium–Erdélyi Híradó, Sepsiszentgyörgy–Kolozsvár, 2005., 2. kiadás: Alexandra, Pécs, 2006) című könyvéről is itt szólnék pár szót. Nem felvilágosító könyv, természetesen kezel olyan fogalmakat, mint a „puszilózás”, a paráználkodás, az elkárhozottak kíntása és más egyéb pokolbéli dolgokat. Búbocska ugyanis nem más, mint Belzebubnak, a pokol külügyminiszterének a fia. A baj, legalábbis számomra, hogy a könyv, ajánlása szerint gyermekeknek íródott.

Íme:

„Ha az egész család horrort olvasgat, akkor a legkisebbeket se hagyjuk ki a jóból: nekik Orbán János Dénes Búbocskáját olvassuk! Erős idegzetű négyéveseknek (kiemelés tőlem – V. R.) is ajánlom, de leginkább azok a gyerekek fogják élvezni, akik már elég sok, nagy varázsmesét hallottak, és mind életkorilag, mind szövegtapasztalataik folytán szokva vannak a mesebeli kegyetlenkedéshez, de felüldülésként szívesen hallanak egy kicsit a tökéletes királyfiak helyett valami másról is.”

(Forrás: <http://www.pagony.hu/>)

Orbán János Dénes igen tehetséges író, nagyon egyéni hangú költő. *Búbocska* könyvét, ha felnőttek olvassák, ám tegyék, bizonyára sokan jól szórakoznak rajta, elvégre ízlések és pofonok különbözők. A magam részéről a kivételesen nagy tehetségű, Kossuth-díjas meseíróval, Lázár Ervinnel értek egyet, akitől, amikor megkérdezték: tudna-e olyan mesét írni, amelyben a rossz győz, azt válaszolta, tudni tudna, de minek.

A *King & King* című könyv (Haan, Linda de–Nijland, Stern: King & King Tricycle Kiadó, Kalifornia, 2002) Magyarországon még nem jelent meg. A 32 oldalas meleg mesekönyvből eddig mintegy 15 ezer példányt adták el az Egyesült Államokban. A két holland szerző által írt „tündérmesében” egy királyfi nem szépséges hercegnőbe, hanem egy másik királyfiba lesz szerelmes. Összeházasodnak és boldogan élnek, amíg meg nem halnak (Forrás: www.hatter.hu). A könyv Amerikában botrányt kavart, Angliában már kiadták az eredetileg német nyelven íródott művet, amelyet – szerintem – rövid időn belül a magyar olvasók is kézbe vehetnek.

Tudomásul kell vennünk, a televízió, az internet világa nem kérdezi a szülőt, akarja-e, hogy az élet mely dolgaival szembesítse a gyermekét. A legnagyobb körültekintés mellett is, óhatatlanul bármivel szembesítheti, így aztán nem csoda, ha előbb-utóbb olyan könyvek válnak gyermekkönyvekké és olyan témákkal, amelyek nem a gyermekeknek, sőt még csak nem is a kamasz korosztálynak szántak.

Tabukönyvek a kamasz korosztálynak

Arra a kérdésre, hogy először ki és mely gyermekeknek írt művében jeleníti meg a gyermekhalált, legtöbben Astrid Lindgren *Az oroszlánszívű testvéreket* (Móra, 1973) említik. A könyv 1973-ban jelent meg Magyarországon. *A Pál utcai fiúk* törekeny és közlegényi rangban szereplő gyermekhőse, Nemeček Ernő sokkal előbb, a XIX. század végén halt meg a grundért való harcban. Karl Bruckner, osztrák szerző tollából 1967-ben látott napvilágot a *Szadako élni akar* című könyv (Móra, 1967). John Boyne műve, *A csíkos pizsamás fiú* 2007-ben (Cicero Könyvstúdió Kft., 2007) kerülhetett a magyar olvasók kezébe.

A sor bizonyára folytatható lenne, választásom azért ezekre a könyvekre esett, mert közös bennük, hogy a gyermekhalál leírása mellett, kiemelt szerep jut az árulás, a zsarnokság, a háború pusztító hatása bemutatásának is. Mindezen szörnyűségekkel szemben pedig a barátság, a szeretet és a hit erejével is szembesül az olvasó.

A halállal, az elmúlással való találkozás már a népmesékben jelen van. Ott a jó és a rossz egyformán elnyeri a jutalmát, ha másképpen nem, az élet vízének a megszerzésével, amelyhez a mesékben sem könnyű hozzájutni. Az itt felsorolt könyvekben eltérő stílusuk, eltérő témaválasztásuk ellenére az a közös, hogy nincs életvize, nincs happy end.

Lindgren Nangija völgye valahol a csillagokon túl van, ott találkozik újra a két testvér: az egészséges, gyönyörű Károly halálosan beteg testvérevel, Jonatánnal, akit az élete árán mentett meg a tűzhaláltól. Nem az a lényeg, hogy csak az álmok, a képzelet világában létezik-e Nangija, hanem ahogyan a csendes, félelmeit nem is titkoló Jonathan fogalmazza meg: „*vannak dolgok, amelyeket meg kell tenni, különben az ember nem ember, csak egy rakás lekvár.*”

Nemeček ezért nem lesz áruló. Boka János, a Pál utcai fiúk vezére, amikor megtudja, hogy a grundra, amelyet olyan hősieken védtek, házat fognak építeni, azzal a csöppecske tudattal vigasztalja magát, hogy Nemeček legalább azt nem érte meg, hogy elveszik tőle a hazáját, amiért meghalt. „*...és most először kezdett derengeni egyszerű gyermeklelkében a sejtés arról, hogy tulajdonképpen mi is az élet, amelynek mindnyájan hol küzdő, hol bánatos, hol vidám szolgálai vagyunk.*”

A Szadako élni akar sem tartogat optimista befejezést a gyermekolvasóknak. Ez a mű – megítélésem szerint – attól, hogy egy kislány a főszereplője, nem gyermek-, inkább dokumentumregény. A példaként említett könyvek szerzőinek eszükbe sem jut, hogy bármit szépítve, netán magyarázva kellene megírniuk a halált; a szerzők a gyermekolvasókat egyenrangú félnek tekintik.

A gyökerek, az előzmények tehát e témakörben is adottak.

Boyne *A csíkos pizsamás fiú* című könyvéből, amelynek a holocaust a témája, szinte azonnal film is készült. Az ír származású szerző hőse Bruno, a német kisfiú, akinek az apja az auschwitzi haláltábor parancsnoka lesz. A regény egyszerű mondatai alkalmazkodnak a kilencéves kisfiú gondolkodásához, logikájához. A régebbi és a mai ifjúsági irodalom stílusváltozását ebben a könyvben is megfigyelhetjük. Kevés a leíró rész, ritkák a hosszú mondatok. Az olvasónak „bele kell helyezkednie” a történésekbe. Ez jó esetben minden irodalmi mű olvasásánál így van, a mostani kortárs ifjúsági regényekben az írók a cselekmények filmszerű ábrázolásával elő is segítik ezt a befogadási folyamatot. Bruno története legalább annyira hihetetlen, mint amennyire hihető. Mindenképpen megrázó könyv.

Semmiképpen nem a két könyv összehasonlítása, hanem a hasonló téma kapcsán felidéződnek a *Sorstalanság* (Magvető, 1975) című könyv 15 éves hőségének, Köves Gyurinak a monológjai, aki – Legeza Ilona szavaival élve – „képes volt megmutatni egy belül átélt, de kifelé elmesélhetetlen világot.” (Forrás: <http://web.axelero.hu/ilegeza/index.htm>)

Íme, megint felmerül a kérdés, vajon egy kamaszolvasó mennyire érti meg Kertész Imre regényének üzenetét, csupán, azért, mert egykorú a regény hősével. Azt feltételezem, ha nincs egy párbeszédre is kész tanár a tanulók mellett, a többség nem érti meg a magyar középiskolákban kötelezővé tett könyvnek a gondolatait, üzenetét.

Az 1951-ben íródott, Magyarországon 1964-ben kiadott Salinger *Zabhegyező*-jével (Európa, 1964) folytatnám a tabu témakörének a tárgyalását. A születését követően nagy vitákat kavarázó és a mai napig nagy ismeretséggel bíró művet szintén nem tartom ifjúsági irodalomnak. Azért említem mégis, mert mindazon jellemzők megtalálhatók benne, amelyek a most, vagy nemrégiben, a kamaszoknak írt vagy kamaszokról szóló könyvekben jelen vannak. (Zárójelben hadd mondjam el, azért, mert nem tartom ifjúsági irodalomnak, a kamasz olvasók kezébe odaadnám, ahogyan például Emile Ajar, azaz Roman Gary *Előttem az élet* című könyvét is.)

A *Zabhegyező* az a könyv, amelyben az idealizált, boldog gyermekkor képei, szülő-gyermek, tanuló-tanár hierarchiái, eszményinek ábrázolt kapcsolatai összetörnek. A felhőtlen gyermekkor ábrázolása helyett, az öngyilkosság gondolatával foglalkozó, depressziós kamasz egyes szám első személyben előadott monológjaival szembesülünk. Ezeknek a monológoknak a stílusáról 1969-ben a *Nagyvilág* irodalmi folyóirat vitát indított *Trágárság és irodalom* címmel. Újraolvasva a könyvet, Holden Caulfield, vagyis a főhős által alkalmazott szókinccs már nem tűnik tabunak**. A mai tizenévesek beszédstílusa miatt a szemünk se rebben. Hanna Marjut Marttila *Filmszakadás* (Móra, 2009) című könyvének ajánlójában az a figyelmeztetés olvasható, hogy ez trágár könyv, de ezek nélkül a káromkodások nélkül a történet nem lenne hiteles. De nézzük tovább a *Zabhegyező* jellemzőit! Holden nyurga, mélyen érző, a társadalmi normák ellen lázadó tizenhat éves kamasz, aki „átkozottul” lehangolt és magányos. Phoebe, a kishúga iránt érzett szeretete ad neki annyi erőt, hogy a pszichiátriai klinikáról a megtapasztalt és számára

** Lásd minderről bővebben: Körmendi Attila–Pecsenye Zsuzsa–Szklenárik Péter–Pataky Nóra: A pszichopátiás személyiség bemutatása Salinger *Zabhegyező* című művén keresztül. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2012. 3. sz. 21–30. p. (A szerk.)

roppant ellenszenves felnőtt világba mégis visszatérjen. Az író hőséneke megkegyelmezett, Salinger azonban soha többé nem írt már „nagy művet”, önkéntes száműzetésbe vonult.

Több, az előadásban megemlített könyv a Móra Kiadó gondozásában látott napvilágot. Az 1950-ben alapított kiadó sokáig, ahogy magáról is írja „a gyermek- és ifjúsági irodalom egyedüli közvetítője volt” (www.mora.hu). Hadd tegyem hozzá, értékes közvetítője. Az ezredforduló első éveitől kezdődően a kamasz olvasóknak szánt *X könyvek sorozatával* tudatosan vállalta fel a felnőtté válás problémáinak bemutatását. Sohonyai Edit írónő, a kamaszvilág hiteles tolmácsolójaként méltán lett e sorozat felfedezettje. Műveiben nagy érzelmi viharoknak lehetünk a tanúi, olyanoknak, amilyenekre csak a kamaszok képesek. Az írónő regényeiben az első csók, első ölelés jó vagy rossz élményei sem tabutémák többé: *Le a csajokkal – avagy kinek kell a szerelem* (2002), *Jasmine avagy mégis kell a szerelem?* (2003), *Engem szeress!* (2005), *Mocsok csillag* (2008). Ebben a sorozatban olvasható – előzőleg a *Pöttyös könyvek* sorozatban is megjelent –, G. Szabó Judit *A macskát visszafelé simogatják* (Móra, 2004) amelyben egy örökbefogadott kamaszlány, Jutka gondolataival, érzelmeivel ismerkedhet meg az olvasó. Külföldi szerzőket is találunk az *X könyvek* sorozatban. Újra kiadták Zseleznyikov *Bocsáss meg, Madárijesztő* című könyvét (Móra, 2004). Az orosz szerző fehér holló a főleg angol, amerikai, svéd származású szerzők között. Témája, a kamaszok kegyetlenül kirekesztő magatartása tehát földrajzi helyektől függetlenül létező probléma. A sor folytatható Christine Biernath *Gólyaregényével* (Móra, 2008) vagy a már említett Hanna Marjut Martilla *Filmszakadás* (Móra, 2009) című művével. Ezekben a könyvekben olyan témákról olvashatunk, mint a fiatalkori terhesség, annak minden lelki és családi traumájával együtt.

Az Animus Kiadó által megjelentetett Jacqueline Wilson könyveinek száma közelít a harminchoz. Témaválasztásaiban ő sem ismer tabukat; könyvei nemcsak a kamaszok, hanem a szülők között is népszerűek lettek. A forgalmi adatok mára azonban azt mutatják, ez a nagy népszerűség kezd apadni. Az okát abban látom, hogy a jól bevált recepten nehéz változtatni, e témákban nehéz már újat mondani. Tehát: „vegyél” egy 16 év körüli kamaszt, aki, ha lány, bár nagyon szép, saját magát mégis rondának tartja. Legyen zűrös a családi háttere. Minden bonyodalom ellenére találjon rá a szerelem. Az sem baj, ha szó szerint úton van, egyedül vagy társasággal. Végül mindenképpen legyen egy kapaszkodó, egy reménysugár, amely a hőst elindítja a kiút, a megoldás felé.

A *Gólyaregényt* egy tisztességesen megírt kampánykönyvnek tekintem a fiatal kori terhesség ellen, amely manapság létező probléma, tehát érdeklődésre tarthat számot. (A magyar kiadásban címekeket is találunk, hová, mely szervezethez lehet fordulni, hasonló baj esetén.) Ugyanakkor egyetérték Klaus Doderer professzorral, aki a már említett interjúban erről a kérdéstről így vélekedik:

„a »célorientált« irodalom fogalma elterjedt a gyermek- és ifjúsági irodalom elméletével foglalkozó szakemberek körében. (...) A célorientált mű fogalma egyre kísért. És bizonyos értelemben van létjogosultsága. Abban az esetben viszont, ha csupán a gyermekirodalomra vonatkoztatjuk, akkor dezavualja azt: alkalmazott irodalommá, didaktikus irodalommá fokozza le. Ez

veszélyes. Még egy fogalmat említenék, amelyet gyakran hallhatunk: az ún. »Problembücher« (meghatározott társadalmi problémával foglalkozó könyvek) fogalmát. Egyetlen irodalomtörténeti munkában sem olvastam még ezt a kifejezést: Problembücher, csupán a gyermekirodalommal kapcsolatban. Ez azzal függ össze, hogy jelenleg például drogpánik van. Akkor most írunk egy problémamegoldást célzó könyvet a drogról. Jó, végül is nincs ellenemre! De jónak kell lennie! Akkor lehet irodalom! Ellenkező esetben írok egy egészségnevelési kiadványt: »Hogyan kerüljük el a drogfüggőséget?« címmel, és annak nem kell irodalomnak lennie. De ez az álságos beállítás: irodalmat mondani, és pedagógiát nyújtani, ez a rejtőzködő, pedagógizált irodalom létezik, és ez gondot okoz.”

(Forrás: www.csodaceruza.hu)

Talán ezért „vándoroltak át” a pár évvel ezelőtt még az újdonság varázsával bíró tabudöntőgető könyvek hősei a cukorsziruppal leöntött vámpírok és vérfarkasok világába. Hogy csak a legismertebbet, a Könyvmolyképző által kiadott Stephenie Meyer *Alkonyat* (Twilight, 2005), az *Újhold* (New Moon, 2006), *Napfogyatkozás* (Eclipse, 2007) című könyveit említsem.

Gyerekeknek írt thrillerből is visszaköszönnek a hősök, lásd John Grisham *Theodore Boone, a kölyökügyvéd* (Geopen, 2010), vagy Rachel Ward *Számok. A menekülés* (Lybrum, 2010) című művét, amelyben a nagyon zürös életű hősnő mások szemébe nézve, meglátja haláluk óráját.

Az elmúlt tíz évben a gyermek- és ifjúsági irodalomban szinte minden tabu megdőlt, az izgalom, a mese lett a lényeg, és a nem létező világba való menekülés. Az olvasó azt mondja, kikapcsolódás. Sajnos, nem állíthatom, hogy ehhez a kikapcsolódáshoz minden esetben esztétikailag értékes irodalomból válogathat, de azt sem állítom, hogy a tabukat ledöntő könyvek között nem születtek maradandó alkotások.

Az én válogatásomban esztétikai értékekkel bír Louis Sachar *Stanley, a szerencse fia* (Animus, 2002), Henning Mankell *Utazás a világ végére* (Móra, 2005), Lois Lowry *Emlékek őre* (Animus, 2002, 2012) és a különleges hangulatú David Almond *Skellig. Szárnyak és titkok* (Pongrác, 2009) című könyvei. A lista bizonyára bővíthető.

Az *X* könyveket 2010 óta a *Tabu* könyvek sorozata váltotta föl. A Móra Kiadó ajánlása így hangzik: „Elhallgatott témák, kényes kérdések, megrázó történetek. Megtörjük a hallgatást!”

Ezeknek a könyveknek a szerzői már nem is tagadják, hogy „célorientáltak”. Elmondják, hogy a választott, s az őket megérintő problémák megírása előtt komoly háttér tanulmányokat folytattak. Úgy tűnik, a sorozat eddig megjelent példányai tudtak új témákat hozni, sőt, minden „célorientáltságuk” ellenére jó könyveket. Illenek rájuk Klaus Doderer professzor szavai:

„A dolog tehát azon múlik, hogy milyen az ábrázolás! Ezzel még nem válaszoltam a kérdésére, csak arra, ami a tabukat illeti. De már ebből is kiviláglik a határnélküliség igénye. A határ azt jelenti: itt vagytok ti, és itt vagyunk mi. Ez a kategorizálás nem felel meg az irodalomnak, amely esztétikai jelen-

ség. Lehet élvezni vagy elutasítani. Egy idős embernek is lehet köze egy gyermekvershez, és egy gyermek is élvezheti egy regény valamely részletét. Sokat profitálhatnak belőle anélkül, hogy elhatárolnánk: ez gyermekirodalom, ez meg felnőttirodalom. Talán egy dolog van, ami meghatározó lehet, ha absztrakt fogalmazásra törekszünk, ez az egyszerű forma, az egyszerű mondatok. Nehéz témákat is lehet egyszerűen fogalmazni, jó képekkel gazdagítani, és ha hozzáteszük, hogy a tabukat sem akarjuk kirekeszteni, mind-ebből együttesen igen értékes művészet, és jó gyermekirodalom válhat.”

(Forrás: www.csodaceruza.hu)

Ezeknek a kritériumoknak Paola Zonner *Célvonal* (Móra, 2011), Beate Teresa Hanika *Soha senkinek* (Móra, 2011), Stéphane Servant *Tűzkeresztség* (Móra, 2011) című könyvei, ha nem is azonos esztétikai szinten, de megfelelnek.

A *Célvonal* hőse, Leo, nagy focista karrier előtt áll, aztán egyik napról a másikra egy biciklis baleset következményeként toló kocsi kényszerül. Az olvasónak rá kell döbbsennie, ez bárkivel, akár vele is megeshet. És akkor minden megváltozik. Erő kell az új helyzet elfogadásához, kibírni, hogy az apa nem tudja feldolgozni a fiát ért tragédiát. Újra be kell illeszkedni a mindennapokba, a társadalomba, és el kell hinni, hogy szerethető vagy, hogy rád fog találni a szerelem is.

Stéphane Servant regényében, a *Tűzkeresztség*ben a neonácizmus ébredésének ábrázolásával próbál előítéleteket megdönteni. Nem véletlen, hogy francia szerző írta ezt a könyvet, az országban nagy számban élő arab, valamint francia fiatalok között mindennaposak az összetűzések. Frédéric története egy valós és egy szimbolikus utazás története. A fiú Alzheimer-kóros nagyanyjával váratlanul visszautazik a múltba, a gyökerekhez, és mire a kalandos út véget ér, a fiú egy majdnem szerelem emlékével, de semmiképpen nem a régi eszméivel lépi át a felnőtt kor küszöbét.

Hanika könyve, a *Soha senkinek* nagyon kényes, valóban agyonhallgatott témáról, a pedofiliáról szól. Malvina élete, hétköznapijai úgy telnek, mint más 13 éves fiatal lányé. A múlt árnyai azonban kísértének, és amelyekről felháborító módon a szülők nem akarnak tudomást venni. A már öreg, zsarnok nagyapa csókja szakítja fel a kisgyermekkorban megélt és kitörlésre ítélt emlékeket. Írói szempontból is tökéletes annak a folyamatnak az ábrázolása, amíg a kislány egy megértő felnőtt segítségével eljut odáig, hogy felszabadítsa magát az önvád, a szegény alól, és nagyapja se ússza meg büntetlenül az ötéves unokája ellen elkövetett tetteit.

Mindhárom kötet kivételében is figyelemfelhívó jelleggel bír, nem tartom kizártnak, hogy felnőtt olvasók is keresni fogják a *Tabu könyvek* darabjait.

Befejezésül hadd mondjam el, valami elkezdődött, valami, ami többről szól, mint a tabuk ledöntése. Első hallásra gyermekkönyvek kapcsán talán furcsának tűnik, ha azt állítom, a fiataloknak, sőt, a legkisebbeknek írt könyvekben megjelent a filozófia. Ezt csak mi, felnőttek érezzük, a gyermekolvasó nem. Boldizsár Ildikó *Királyfi születik* (Naphegy, 2011) „mitikus hangulatú eredetmeséje” útravaló egy egész életre. Majd a megszerzett élettapasztalatok birtokában lehet igazán megérteni, mire tanítanak bennünket a madarak. Szegedi Katalin gyönyörű rajzai hihetetlen pontossággal adják vissza talán nem is a szöveg, hanem az olvasóban támadt érzések hangulatát.

A 2003-ban alakult *Csimota Könyvkiadó* rövid múltja ellenére itthon és külföldön jogos ismeretséget, elismerést vívott ki, mind az olvasók, mind a szakmai közönség táborában. Nívós irodalmi értékeket képviselő kiadványaikat neves, gyakran a kiadó által felfedezett illusztrátorok munkái teszik nemzetközi díjakkal is jutalmazott gyermekkönyvekké.

Tartalom és forma tökéletes harmóniája párosul a 2009-ben útjára bocsátott, az óvodás korosztály számára készült *Tolerancia* sorozat könyveiben. A *Jogod van* című, a fogyatékkal élő személyek jogairól szóló könyv, az ENSZ-egyezmény gyermekbarát változata. A könyv humoros rajzaival, érthető szövegével, amelyet egy kisfiú tolmácsol, már a YouTubeon is látható. A hatalmas nemzetközi sikert arató mű Pócz Borbála és Csányi Dóra munkáját dicséri; az illusztrációkat Kárpáti Tibor készítette (Csimota, 2008). S hogy a kiadó hozzáállása ehhez a kérdéshez nem egyszeri alkalomra szól, arra a fentebb említett sorozat könyvei a bizonyítékok.

„Sorozatunk meséi a hovatartozásról, az emberiség sokszínűségéről, a más-ságban rejlő értékekről, és ezek elfogadásáról szólnak. Teszik mindezt mesei környezetben, klasszikus motívumokkal – az ideológiai felhangokon, a mindenáron való tanulságokon és persze az Óperencián is túl.”

(Forrás: <http://gyerekszemle.postr.hu/egyszer-volt-hol-nem-volt-a-tolerancia>)

A fehér Hercegnő és az Aranysárkány (írta: Finy Petra, illusztrálta: Takács Mari, 2009), *Emberke színe* (írta: Böszörményi Gyula, illusztrálta: Agócs Írisz, 2009), *A hálás virág* (írta: Szulyovszky Sarolta, illusztrálta: Szulyovszky Sarolta, 2010), *Lenka* (írta: Szegedi Katalin, illusztrálta: Szegedi Katalin, 2010), *A csúnya királyfi és a szép királykisasszony* (írta: Benedek Elek, illusztrálta: Rippl Renáta, 2011) művek, valamint legújabb könyvük *Lili* (írta: Agnès Lacor, illusztrálta: Gwen Le Gac, 2011), amely egy Down-szindrómával világrajött kislány bemutatása, a fentebb megfogalmazott kiadói szándékot más-más történetekkel, más-más stílusban, de jól tükrözik. S mint minden Csimota-kiadványban, az illusztrációknak ezekben a könyvekben is a szövegekkel egyenrangú szerep jut.

A könyvek sikerének a titkát próbálom megfejteni. A siker titkát abban látom, hogy ezek a könyvek nem csak a tabuk ledöntéséről szólnak. Őt-hat, s talán nyolc éves korban sincsenek még tabuk a gyerekekben. Látják, érzik, netán megtapasztalják a másságot, amelyre gyakran leplezetlenül rácsodálkoznak, udvariasan, netán zavartan még nem fordítják el a fejüket. Ha a szülők csupán rájuk szólnak, jóindulatból, vagy mert nincs más eszközük, az a tabuk rögzüléséhez vezet. Kevés a jó tapasztalat, a jó példa a másság kezelésére, elfogadtatására. A változtatás szándéka kevés. Rombolni, ledönteni bármit is, nem mondom, hogy mindig könnyű, de helyette felépíteni valami értékeset, az a nehezebb.

Örömmel látom, hogy ez az építkezés megkezdődött a magyar és a nemzetközi gyermekirodalomban.

Villányi Rózsa

Az olvasás ára

Régi, de ma már több okból időszerűtlen a kérdés, hogy áru-e a kultúra. A hetvenes években vitasorozat tárgya is volt, akkor, amikor az árujellegét még eltakarta a három T (Tilt, Túr, Támogat). Talán az volt a közmegegyezés, hogy a kulturális érték nem lehet áru, annak ellenére, hogy ára van. A mai válasz pedig egyértelmű.

Az áraknak és a béreknek az elmúlt évtizedekben hazánkban bekövetkezett változása látszólag rapszodikus és kiismerhetetlen. A változás két elemének egymásra gyakorolt hatása szintén. Nem engedi meg, nem teszi lehetővé a viszonyítást, az összehasonlítást. Annak a megállapítását, hogy a különböző árakért és szolgáltatásokért mikor mennyit kellett dolgozni, s az idő múlásával fejlődés avagy visszafejlődés történt-e. Az árak és a bérek váltakozó és nem egyforma mértékű emelkedése eltakarja a lényegét. (Egy hajdani kollégám szokta emlegetni, hogy az inflációban benne van pl. a kenyér és a benzin, vagy a toronydaru árváltozása, de toronydarut ritkán vesz az ember.)

Mégis érdemes valamilyen viszonyítási pontokat keresni, objektív képet alkotni az elmúlt fél évszázadban bekövetkezett folyamatról. Lehet a témát nagyképűen mikro-szocio-ökonómiának nevezni. A feladat hatalmas, kutatócsoport foglalkozhatna vele évekig. De kicsiben is el lehet kezdeni. Alulról építkezve–térképezve, először egy csoport, például a mindenkori kezdő közalkalmazottak esetében megnézni, miért mennyit kellett dolgozniuk. A kérdés évtizedek óta foglalkoztat, de a fogalmazvány tervéhez a végső lökést egy tavaly februárban megjelent írás adta. A *Hitel* tematikus száma az értelmiség helyzetével, szellemi állapotával, felelősségével foglalkozott. Már azt is érdemes lenne tárgyilagosan mérlegre tenni, milyen képet rajzoltak az írások. Én – elfogultan – három csoportra bontottam a cikkeket. A nekem tetsző (pozitív), a nem tetsző (negatív), illetve semleges csoportosítással. A negatívnak minősített csoportba került Tóth Erzsébet írása, aki költő, közgazdasági végzettséggel. Ezért sem tudtam elfogadni egy – szerintem ideológiai elkötelezettségéből fakadó – hamis állítását. Egy helyen ugyanis azt írja a tanulmányban, hogy az elmúlt évtizedekben szinte minden áru és szolgáltatás árával arányosan emelkedtek a bérek, csak az írói honoráriumok maradtak le jelentősen.

„A honorárium átlaga sokkal kisebb, mint volt a Kádár-kormány idején. Minden, alapvető élelmiszer, háztartási eszköz, elemi szükséglet ára a munkabérekkel együtt arányosan emelkedett, elérhetővé vált, kizárólag az írói honorárium vesztegel a húsz évvel ezelőtti szinten vagy az alatt. Elméletileg a könyv ára is csak annak magas, aki írói jövedelméből akar megélni. Nincs pénzem könyvre, mondja, akinek két mobiltelefon lapul a zsebében, a harmadik meg az autójában csöng.”

(Tóth Erzsébet: *Hidegbéke. Hitel*, 2012/2. 116. p.)

Ekkor készítettem hirtelen felindultságomban egy kis összehasonlítást, néhány árura korlátozva. A következő „eredményt” kaptam:

	1970		2012		Változás	Arány
	Egységár	Darab/fizetés	Egységár	Darab/fizetés		
Szép versek	28,00	65	2200	45	- 30%	2/3
kenyér, tej	3,00	600	200	450	- 25%	3/4
tojás	2,00	900	50	1800	+100%	2
hús	26,00	70	1100	81	+ 20%	6/5
benzin	3,00	600	440	250	- 60%	1/3
áram	0,75	2500	46	2000	- 20%	4/5
gáz	1,00	1800	140	640	- 60%	1/3
vonaljegy (Bp.)	1,50	1200	320	280	- 77%	1/4

Kezdő bér: 1970: 1800 Ft; 2012: 90 000 Ft.

Mivel az elmúlt félszázadban a magyar bérrányok nem nagyon változtak az egyes foglalkoztatottak között, a fenti százalékok talán tágabban is igazak. Vagyis a kiválasztott áruk és szolgáltatások közül csak a tojásért kell fele annyit és a húsert ötödével kevesebbet dolgozni, a többiért viszont jelentősen többet. (Megjegyzem, hogy a konkrét adatok nekem is meglepetést okoztak. Az arány az 1970-es adatot veszi egy egységnek.) Konkrétan a benzinért és a gázért háromszor, a vonaljegyért négyszer annyit, s a kenyérért is egyharmaddal többet.

Ezzel a leegyszerűsítő, durva mintavétellel nem lehetünk elégedettek, ezért a következő lépésben arra voltam kíváncsi, hogy a házi könyvtáramban kiválasztott könyvekért mennyit kellett az adott évben dolgoznom. Ötven évből 70 könyvet választottam, évenként egyet vagy kettőt, szépirodalmi műveket, kicsit törekedve a tartalmi változatosságra is. A lista egy kutatási beszámoló mellékletébe kerülhetne, itt a belőle számított viszonyszámok táblázata lehet érdekes. És talán a számítások menete, alapja. Ár/terjedelem arányokat számítottam, mert manapság is – a könyv tartalmi értékei mellett – az egyik eligazító adatom könyvvásárláskor az egy oldalra jutó ár. Ez a következő táblázatban látható. Évtizedekre bontva átlagoltam, illetve ahol szükségesnek látszott, évtizeden belül is tagoltam. Az adatok gyűjtése közben derült ki, hogy megőrzött jövedelem-nyilvántartásaim hiányosak. Ezért csak összehasonlítási alapként használtam azokat, az elérhető országos átlagok mellett. Kis eltéréssel követték az átlagot. Terjedelmi korlátok miatt is, és mert a tendenciákat jobban szemlélteti, mindkét adatsorból, a könyvárakból is és a munkabérekéből is az évtizedenként átlagokat foglaltam táblázatba. A kialakult kép a következő:

Évtizedek	Jövedelmek				Könyvárak			Élet és Irodalom	
	Kezdő-záró	Növ. %	Nettó átlag	Nettó órabér	Oldal/ Ft	Átlag	Órabér/ oldal	Oldal/ Ft	Órabér/ oldal
1961–1970	1 550– 2 222	50	1 995	11,0	0,04– 0,17	0,07	157,00	0,13	84
1971–1980	2 325– 4 098	80	3 150	17,5	0,05– 0,21	0,12	146,00	0,15	116
1981–1990	4 364– 13 416	120	7 170	40,0	0,08– 0,60	0,16	250,00	0,41	100
1991–2000	17 934– 77 187	300	38 860	216,0	0,60– 6,00	3,50	61,70	2,60	83
2001–2012	87 645–213 094	300	120 000	666,0	2,00–22,00	8,70	76,50	12,00	55

Évtizedenkénti tendenciák:

Első évtized (1960–1969): a könyvek oldalankénti ára öt és tíz fillér között, az átlag 7 fillér, az évtizeden belül nincs irányváltás. Az egyes könyvek között négyszeres eltérés volt a maximum.

Második évtized (1970–1979): öt század és két tized Ft között, (5 és 20 fillér), az átlag 12 fillér, az eltérés négyszeres.

Harmadik évtized (1980–1989): nyolc század és két tized Ft között, az átlag 16 fillér, de az évtized első felében 10, a második felében 20 fillér. Az eddigi lassú arányromlás után itt van az évtized közepétől egy kétszeres negatív változás. Ennek az évtizednek a mérlegeléséhez figyelembe kell venni az 1988-ban beköszöntött, bruttósítással egybekötött jövedelemadó- és járulékfizetést. Az is látszik, hogy a könyvárak késleltetve követték a bruttósítással is együttjáró jövedelemnövekedést. Lehetséges továbbá, hogy a kiválasztott könyvek mégsem reprezentálják az évtizedet, ezért van a sorból kilógó, és önmagában is legszebb számadat. Nagyobb mintát véve biztosan hitelesebb lenne a szám.

Negyedik évtized (1990–1999): 6 tized és hat egész közötti, (hatvan fillér és 6 Ft), a szélső értékekben tízszeres különbség, az átlag 3,5 Ft, vagyis az előző évtizedének húszszorosa. Az évtized első felében 1,2 Ft, a másodikban 6 Ft az oldalankénti ár. Itt a húszszoros árnövekedés és a negyedére csökkenő órabér/oldal arány egyik magyarázata lehet (a kiadói struktúra és a finanszírozás változásai mellett) a kiugróan magas infláció, az évtized közepén éves átlagban 30 százalék körül volt, s nem csökkent 10 százalék alá.

Ötödik évtized (2000–2012): 3 és 13 Ft közötti, a szélső érték is széthúzódott (2 és 22), az átlag 8,7 Ft/oldal. Az évtized első felében 3,1 – a második felében 10,3 Ft.

A számokból következik, hogy féldióben, a '80-as évek közepén az addig lassan csúszó árarány meglendült, s az utóbbi negyedszázadban egyre gyorsulva érte el a mai, európai átlaghoz igazodó értéket. A könyvek ára mellett ez sajnos, már szinte minden termékre, nemcsak kultúrtermékre, igazolható.

A táblázat részletei is érdekesek lehetnek, de egészében bizonyítja a legjellemzőbb adat igazát. Azt, hogy az első táblázat hevenyészett összehasonlítását alátámasztja az adatsora: **az első évtized átlagos órabéréért kétszer annyi könyvet lehetett venni, mint az utolsó évtizedéért. Tehát manapság legalább kétszer annyit kell dolgozni egy könyvért, mint ötven éve.**

A '70-es évek vége óta vagyok előfizetője az *Élet és Irodalom*nak (ÉS). Ezért kontrollként a példányonkénti ár, illetve az előfizetési díj bérekhez viszonyított változása is érdekelt. A számítás során itt is figyelembe vettem a változó terjedelmet. Hiszen az éves adatokból kiderül, hogy gyakran évenként változatlan volt a terjedelem is, vele együtt az ár is, függetlenül az évenként változó inflációtól. A váltások, ugrások ezért nagyobbak a könyvek árváltozásánál. A tulajdonosok gyakran a változatlan ár melletti terjedelemcsökkenéssel kompenzálták a költségeik emelkedését. A hetilap esetében a második évtized, azaz a hetvenes évek időszakában volt a legkedvezőbb a jövedelem/ár-viszony, ehhez képest az utolsó év-

tized átlaga – a könyvekkel azonos képet mutatva – ugyancsak a felére esik vissza. Vagyis itt is kétszer annyi munkába kerül az egységnyi terjedelem megvásárlása.

A folyamat mellett érdemes lehet az ÉS esetében a két szélső év adatait is összevetni, hiszen mindegyik esetben 52 szám áráról van szó. 1960-ban az 1,5 Ft-os példányonkénti ár és a 8,6 Ft-os átlagos órabér majdnem 70 oldal/órabért eredményez, 2012-ben a 495 Ft-os ár és a 666 Ft-os nettó átlagos órabér pedig 32 oldal megvásárlására elegendő. Itt is látszik a szükséges, több mint kétszeres munkamennyiség az ugyanakkora terjedelem megszerzéséhez.

A könyvek éves átlagárának kiszámítása problematikus, sőt, azt is mondhatnám, hogy lehetetlen. Ha tudnánk is megfelelően nagy mintát venni, mit tegyünk a különböző tartalmú és kiállítású, vagy éppen jelentősen különböző példányszámú, eltérő kiadójú könyvek árának közös nevezőre hozása érdekében? Ezért a kiinduló táblázat szellemében most a hetilap két évfolyamának adatát a kezdő közalkalmazott bér figyelembevételével hasonlítom össze. 1970-ben pl. egy pályakezdő pedagógus egy órai munkájából négy példányt, azaz egy egész havi ÉS-t vehetett, összesen 64 oldalon, 2012-ben egyetlen példányt, igaz, ez másfélszer annyi (számunként 24) oldalas. De ha egész hónapra vetítjük, akkor a különbség majdnem háromszoros a mai pályakezdő kárára.

Összehasonlítható a könyvek és az ÉS oldalankénti ára akár az egyes éveken belül, akár évtizedenként. Az látható, hogy a hetilap – ugyan változó arányban – mindig kedvezőbb költséget mutat. Hiszen egy oldalnyi tartalma négy könyvoldalnak felelhet meg. Ezért pl. az első évtizedben kb. kétszer annyi szöveget (karaktert) kaphattunk az órabérért, az utolsó évtizedben háromszor annyit. A legutóbbi számok ára pedig (495 Ft) egy 96 oldalas könyv árával lenne összevethető.

A munkahipotézist és a belőle kisarjadó alapkérdést, talán rendhagyóan, zárógondolatként fogalmazom meg. **Az volt a feltételezésem (a Szép versektől kiindulva), hogy a könyvek ára gyorsabban nőtt, mint a munkabér. Ezt a feltételezést a mintavételes „önvizsgálat” igazolta.** A kép akkor lehetne teljesebb, ha a kultúra árának vizsgálatát kiterjesztenénk (folyóirat, lemez, CD, mozi- és színházjegyek, belépőjegyek stb. ára és a bérek viszonya), s ezeknek a szellemi szórakozásoknak a költségét egy átlagháztartás egyéb kiadásaihoz is viszonyítanánk. A végső kérdés azonban az, hogy egy mesterségesen szabályozott tervgazdaságból a piacgazdaságba vezető út húsz éve után is **miért csak itt tartunk? Miért maradt meg, illetve miért nőtt az elmúlt félszázadban a különbség a magyar és az európai bérek között? A hazai árak és a bérek között?** Hiszen az árak már szinte azonosak a nyugat-európaiakkal. Mennyit kell ma dolgozni egy hasonló lakásért vagy egy autóért nálunk és mennyit pl. Angliában? Kié a haszon? József Attila óta sejtjük a választ. De azért ne legyünk túlértékelt, hanem próbáljunk meg hatni a szellem erejével. Hatni a magán-munkáltatókra és az állami fenntartókra egyaránt azért, hogy ne hajtsák túl az eredeti tőkefelhalmozást, a haszon felélését, illetve a kultúra finanszírozásából való kivonulást, hanem ennek egy részéről lemondva segítsenek kicsit kisebbre zárni a mindenféle ollókat.

Polák István

Négyszázötven év a magyar művelődés szolgálatában

A debreceni Alföldi Nyomda jubileumi kiadványai

Mindenki, aki könyvtáros, illetve újabban informatikus könyvtáros szakon szerzett egyetemi vagy főiskolai oklevelet, tanulhatta – és egyébként is művelődéstörténeti közhely –, hogy hazánkban a legrégebbi folyamatosan működő nyomda debreceni. Az üzem 2011-ben ünnepelte fennállásának négyszázötvenedik évfordulóját; a kronológiai véletlen folytán a helybeliek ekkor, több hónapig elnyúló rendezvénysorozaton emlékeztek meg a városi jog elnyerésének 650. évfordulójáról is. Az Alföldi Nyomda Zrt. vezetése a jubileum méltó előkészítésére már az előző évben munkabizottságot hívott össze a Polgármesteri Hivatal, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, az érintett közgyűjtemények képviselőinek és egy-két további szakembernek a részvételével; a szakértői testület irányítására Cs. Tóth Jánost, a megyei könyvtár akkori igazgatóját kérte fel. A közreműködők köre ennél jóval szélesebb volt, a debreceni művészek, a helyi és a fővárosi, sőt a kolozsvári kutatók is kedvezően válaszoltak a hívó szóra. Különösen sokat segített Monok István, a kora újkori magyar könyv- és könyvtártörténet kiváló művelője.

A nyomda az első itteni könyv kibocsátásának hónapjára (1561. pünkösdi hava), azaz május 16-ikára időzítette a reprezentatív ünnepséget, az ehhez szorosan kapcsolódó emlékkiállítás megnyitását és az elmúlt évszázadok értékeiből szemelgető tudományos felolvasó ülést. Stílszerűen *négy kiadvány* is tisztelgett az elődök nem mindennapi teljesítménye előtt.

Elsőként, mintegy „ízelítőül” Zentai Csilla, az üzem egyik vezető munkatársa állított össze egy kis, alig húsz oldalnyi füzetet *Nyomdatörténeti kistükör* (borítócíme: *A 450 éves Alföldi Nyomda*) címmel. A nemrég elhunyt remek tárgyfotós, Hapák József néhány reprodukciójával vázlatos történeti kronológiát tár az érdeklődő olvasó elé. Rövid bevezetője kiemeli, hogy a debreceni officina a magyarországi reformáció szülötte, és sokáig – a város tulajdonában is – a kálvinista (református) egyház szellemiségét közvetítette. Az államosítás (1948) után is megmaradt a magyar nemzeti művelődés műhelyének. Közben igyekezett lépést tartani a technikai korszerűsítéssel; ma az ország talán legjelentősebb könyvgyára. Mindezt megerősítik a kiválogatott, felsorakoztatott eseményadatok. Egyebek között itt jelent meg a magyar reformáció kiemelkedő alakjának, Melius Juhász Péternek több mint harminc munkája, Werbőczy István *Hármaskönyvének* magyar fordítása, II. Rákóczi Ferenc híres *Manifestuma*, a maga nemében úttörő, Fazekas Mihály által szerkesztett *Debreceni Kalendárium*, 1849-ben *A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata*. 1949-ben vette fel mai nevét, és az Alföldi Nyomda az 1980-as évek közepén már évente 44 millió könyvpéldányt állított elő. 1997–1998-ban pri-

vatizálták, nem sokkal később az árbevétel csaknem negyede külföldi értékesítésből származott. A múlt és a jelen elválaszthatatlan egységét jelzi, hogy 2006-ban a vállalat saját telkén, a bejáráshoz közel felállította az alapító, Huszár Gál szobrát (ennek fényképe látható Zentai Csilla könyvecskéje borítólapján).

Gondolatilag mintha a faktográfiai adattárra rímelné a „*Nem pusztán üzletképpen tartatott*” című kiállítás-vezető (a borítón az alcím csaknem ugyanaz: *450 éves a Debreceni Nyomda*). A mintegy száz tárgyat (egészen pontosan százhármát) bemutató kiállítást Gáborjáni Szabó Botond, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár és a Debreceni Református Kollégium Múzeumának igazgatója rendezte, ő írta a forgatókönyvet, valamint igen nagy hozzáértéssel és érzelmi telítettséggel a katalógus kísérő szövegét. A látványos karcsú kötethez a színes fotókat szintén Hapák József, továbbá Lukács Tihamér készítette. Gáborjáni Szabó Botond részben a szakirodalom, részben a bemutatott anyag (könyvek, kötetablák, újságok, folyóiratok, színlapok, számlák, kéziratok, grafikonok) alapján állapítja meg a műhely, később üzem és a cívisváros szerves kapcsolatát; hangsúlyozza a református egyház és a nyomda szoros összefonódását, egymásra utaltságát (bibliafordítások, prédikációk, ima- és énekeskönyvek, kegyességi irodalom stb.); tényekkel alátámasztva ír a tipográfiának és a debreceni tipográfusoknak a magyar tudomány, irodalom, érdekében, fejlesztésében kifejtett erőfeszítéseiről, a magyar nyelvű oktatás, tankönyvirodalom meghonosításában, előmozdításában játszott szerepéről; a külföldi szerzők (főleg a görög-római klasszikusok, a holland és svájci protestáns teológusok és mások) itthoni elterjesztéséről; a szélesebb tömegekhez is eljutó itteni kalendáriumok ismeretterjesztő funkciójáról. Kiemelt helyet kaptak a debreceni könyvkötőművészet remekei, főként a festett hártya- vagy pergamen- és a gyöngyhímzéses kötések. Tárgyilagosan szól a XIX–XX. század fejleményeiről, amikor az officina kiadói tevékenysége fokozatosan háttérbe szorult; leginkább ezzel magyarázható, hogy a tárlókban alig-alig láthatók dokumentumok az államosítás utáni évtizedekről.

Kivételes könyvészeti érték, a könyvgyűjtők és könyvtárak számára kellemes meglepetés, remek ajándék az első, teljes egészében Debrecenben készült nyomdatermék egyetlen, bár hiányos példányának – amelyet a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Különleges Gyűjteménye őriz – hasonmás kiadása. (Noha a kolofonból nem derül ki, más forrásból tudható, hogy a könyv megszerzése elsősorban Monok István közbenjárásának köszönhető.) A kis alakú, enyhén torzó voltában is közel háromszáz oldalt számláló tomus az ekkor még fiatal püspök, Melius (korabeli írásmóddal: Melios) Péter egyik, több részben elmondott prédikációja (betűhív címmel): *A Szent Pal apastal levelenec mellyet a' colossabelienec irt predicacio szerent valo magyarázattya*. Örvendetes ötlet, hogy az Alföldi Nyomda újból közzétette a mű 1937-es budapesti kiadását is; ezt Révész Imre debreceni egyetemi tanár (majd református püspök, aztán neves történész-akadémikus) látta el bevezető tanulmánnyal (*Méliusz igehirdetéséről*). Révész professzor olvasata lényegesen megkönnyíti az eredeti, nehezen silabizálható szöveg értelmezését. E kötethez, tulajdonképpen a közös tasakban elhelyezett fakszimiléhez is Bölcskei Gusztáv, a Tiszántúli Református Egyházkerület mostani püspöke, vagyis Méliusz Juhász Péter mai utódja írt méltató ajánlást.

Az évfordulós kiadványok negyedik darabja az ünnepi napon megtartott konferencia előadásait tartalmazza, *Jubileumi könyv- és nyomdatörténeti szimpózium legrégebbi folyamatosan működő nyomdánkról* címmel. (A tanulmánykötetnek megint csak eltérő a borítócíme: *Nyomdatörténeti szimpózium.*) Zentai Csilla ezúttal a szerkesztői teendőket vállalta. A szervezésben jelentékeny szerepe volt az immár harmadszor említett Monok Istvánnak (mint az egri Eszterházy Károly Főiskola Kulturális Örökség és Művelődéstörténeti Tanszéke vezetőjének és az Országos Széchényi Könyvtár volt főigazgatójának), aki bevezetőjében foglalta össze igen szellemes eszmefuttatással, miért tekinti fontosnak az ilyen és ehhez hasonló alkalmakat (*Szubjektív gondolatok az Alföldi Nyomda évfordulójára*). Úgy véli, a megemlékezés, a tudományos számvetés a nyomda, a város, az egyház számára a túlélés, az önismeret, vagyis a jövő megkerülhetetlen záloga. A történészek, irodalomtörténészek, könyvtárosok, levéltárosok (érettebb és fiatalabb kutatók) tanulmányai (az előadások) hol az apróbb részletekre, hol a nagyobb összefüggésekre világítanak rá, és mindenképpen – hogy a szerző szavait idézzük – „pozitív üzenet”-et hordoznak.

A szóban forgó tanácskozáson az ún. tárgydő sorrendjében haladva nyolc referátumot hallhattak a jelenlévők. Bánfi Szilvia *A debreceni nyomdászat kezdetei a betűtípus-kutatás tükrében* címmel értekezett Huszár Gál életútjáról, valamint a többi tizenhatodik századi debreceni tipográfusról (Török Mihály, Raphael Hoffhalter, Komlós András) és jelkészletükről. Bitskey István akadémikus és D. Szabó Ágnes közös munkája az 1596 és 1619 között tevékenykedő *Rheda Pál könyvkiadói programja* címmel az egyházi–vallási, az iskolai, továbbá az alkalmi (köztük a kalendáriumok) és a világi tárgyú nyomtatványait elemzi és sorolja „a magyar nyomdászat történetének rangos hagyományai” közé. Csorba Dávid némileg eltérő, mostanság előtérbe kerülő megközelítést alkalmaz, részben újragondolva elődei meglátásait *Az 1661–1705 közötti debreceni nyomdászat eszmétörténeti képe* című dolgozatában. A statisztikai adatokban sem szűkölködő fejtegetés talán legdöntőbb következtetése, hogy a tipográfia a háborúk viharai közepette is töretlenül működött és „nagyon gazdag debreceni, jórészt magyar nyelvű irodalmat teremtett.” Válságos, sőt még válságosabb periódust tárgyal Varga Bernadett is: „*Typographiánk szép vala, de az is mindenestől elbomla...*” *Debrecenben használt könyvdiszek a 18. század első éveiben*. Megpróbálja felvázolni a nyomda Rákóczi-szabadságharc alatti és utáni sorsát, sorra veszi, bemutatja az 1701 és 1703 között használt címlapkereteket, címereket, nyomdászjelvényeket, iniciálékat és záródíszeket. Egy nem teljesen ismeretlen epizód, a cívisvárosi nyomdászat szatmári békét követő újraindulásának eddig még feltáratlan körülményeit tisztázza V. Ecsedy Judit *A késmárki nyomda Debrecenben?* címmel, és a számtalan szempontot mérlegelő dolgozata végén a felvetett kérdésre „határozott igennel” felel. Időben nagyot ugrik előre Oláh Róbert, aki az officina reformkori, közelebről az 1840-es évekbeli állapotát idézi fel, kiegészítve az alcímben megnevezett akkori faktor (műhelyvezető) 1844 őszén kelt beadványának közlésével: „...*vajha a Superintendentziában csak itt nyomtatott iskolai könyvek taníttatnának*”. Tóth Endre kérvénye az *Egyházkerületi Közgyűléshez*. A polgári fejlődés velejárójaként megszorodtak a helybeli nyomdák, ám ezeknek csupán csekély hányada lehetett a városi üzem igazi konkurense. Ölveti Gábor *Debreceni nyomdák a 20. század első felében* címmel a kisebb és nagyobb, hosszabb és rövidebb életű vál-

lalkozásokról fest sok-sok adatot felvonultató helyzetképet. Érdemi előmunkálatok és alig-alig hozzáférhető források híján igencsak bátor kísérlet Szendrei Ákos szükségszerűen vázlatos áttekintése: *Az államosítástól a privatizációig. Az Alföldi Nyomda története – 1949–1998*. Neki is van egy előremutató, módszertani tanulságai miatt szó szerint idézendő megállapítása: az adott korszak megismertetésével „láthatjuk, hogy egy gyár történetének tárgyalása [...] alkalmas a történelem kisléptékű, mélyfúrászerű vizsgálatára, a nagy összefüggéseken belül az apró mozaikdarabok elemzésére.”

Jó szívvel rögzíthetjük: az Alföldi Nyomda Zrt. jubileumi kiadványai méltó folytatásai a korábbi szintéziseknek, Csűrös Ferenc több mint száz esztendővel ezelőtt megjelent munkájának (*A debreceni városi nyomda története*, 1911), Benda Kálmán és Irinyi Károly félévszázaddal később napvilágot látott értekezésének (*A négy száz éves debreceni nyomda*, 1961), akárcsak a *Nyomdatörténeti és nyomdászéletmódkutatási tanulmányok* (1986) címmel közreadott, szintén évfordulós összeállításnak. Örömmel jelenthetjük ki azt is, hogy folytatva nemes, a magyar könyvkultúra, a nemzeti művelődés ügyét szolgáló hagyományait, az üzem mindmáig számottevő lokális szellemi műhely. Nem szójáték, hanem valós tény: itt működik a könyvkiadással is foglalkozó Méliusz Műhely (ez gondozta a recenzált köteteket is). A részvénytársaság jelenlegi vezérigazgatója, György Géza híven követi az államosítás utáni elődei, Székely János és Benkő István példáját, és a mindenkor anyagi lehetőségek függvényében készséggel áldoz a város kulturális örökségének ápolására, olykor a helyi szerzők alkotásainak közzétételére. Mi, könyv- könyvtárbarátok, könyvtárosok szeretnénk hinni, hogy így lesz ez a közelebbi és a távolabbi jövőben is.

Zentai Csilla: Nyomdatörténeti kistükör. [A 450 éves Alföldi Nyomda] [fotó: Hapák József]. – Debrecen, Alföldi Nyomda Zrt., [2011]. – 19,[1] p.

„Nem pusztán üzletképpen tartatot” : 450 éves a Debreceni Nyomda : [Vezető a debreceni Kölcsey Központ Bényi Árpád Termében 2011. május 16.–2011. június 4. között megtekinthető nyomdatörténeti kiállításához] [rendezte, a forgatókönyvet és a vezetőt írta: Gáborjáni Szabó Botond] ; [fotó: Hapák József, Lukács Tihamér]. Debrecen, Alföldi Nyomda Zrt. Méliusz Műhelye, 2011. – 61,[16] p.

Méliusz Péter: A Szent Pál apostal levelenec mellyet a' colossabelieknek irt predicacio szerent valo magyarazattya. – [Hasonmás kiad.] – [Debrecen], [Alföldi Nyomda Zrt. Méliusz Műhelye], [2011]. – [296] p.

A Szent Pál apostal levelének mellyet a colossabelieknek irt predicacio szerent valo magyarazatja / Melios Juhász Péter ; [bev.] Révész Imre. – [Reprint kiad.] – [Debrecen], [Alföldi Nyomda Zrt. Méliusz Műhelye], [2011]. – 221 p.

Jubileumi könyv- és nyomdatörténeti szimpózium legrégebbi folyamatosan működő nyomdánkról. [Nyomdatörténeti szimpózium] : Tanulmánykötet [szerk. Zentai Csilla]. – Debrecen, Alföldi Nyomda Zrt. Méliusz Műhelye, 2011. – 171,[1] p.

Bényei Miklós

A XX. évfolyamhoz közeledve

Az Oppidum Csongrád című helytörténeti évkönyv

Az *Oppidum Csongrád* című helytörténeti periodika a huszadik évfolyamához közeledik. Ez az évforduló alkalmat ad arra, hogy visszapillantsunk a kezdetekre, és nagy vonalakban bemutassuk az eddig megjelent számok tartalmát.

Az előzményekhez tartozik, hogy 1989-ben különböző okok miatt elhalt az 1976-tól megjelent népszerű helytörténeti kiadványsorozat, a *Mozaikok Csongrád város történetéből*. Néhány év elteltével érzékelhetővé vált a hiánya; a tanárok, helytörténészek, a városban élő és elszármazott lokálpatrióták igényelték egy rendszeresen megjelenő, városuk múltjával foglalkozó kiadvány elindítását. Ezért döntött úgy 1994-ben két csongrádi levéltáros – Georgiádes Ildikó és Sebestyén István –, hogy *Oppidum Csongrád* címmel útjára indít egy új helytörténeti kiadványt, támogatókat keresve a rendszeres megjelenítéshez.

Az első – korlátozott példányban megjelent – mutatószám sikerén felbuzdulva a szerkesztők 1995-ben létrehozták az *Oppidum Csongrád Alapítványt* azzal a céllal, hogy lehetővé tegyék az új kiadvány folyamatos megjelenítését. A magánalapítvány 1998-tól közhasznú szervezetként működik, élén öttagú kuratóriummal. Alapszabálya értelmében tevékenységi körébe tartozik a tudományos kutatás, a helyi hagyományok feltárása és ápolása, a kulturális örökség megóvása. Célja: Csongrád város gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális élete hiteles történeti feltárásának elősegítése; az autentikus levéltári forrásokra támaszkodó helytörténeti tanulmányok közzététele, a fiatalok helyismereti munkáinak, valamint a várostörténeti szempontból jelentős visszaemlékezések közlése; továbbá tudományos helytörténeti konferenciák, kiállítások rendezése, egyéb kulturális rendezvények támogatása.

Az *Oppidum Csongrád* eddigi köteteiben a neves helytörténészek tanulmányai mellett országos hírű történészek, néprajzkutatók és diákok pályamunkái egyaránt megjelentek. Szinte állandó szerzőnek számított a csongrádi születésű Katona Imre (1921–2001) néprajztudós, egyetemi tanár, aki a néprajzi tárgyú tanulmányai mellett (*Esővarázslás és állatviadal a csongrádi gyermekjátékokban; A magyar–dél-szláv együttélés emlékei a csongrádi népnyelvben; Homérosz egy kései utóda Csongrádon. Lóczi Franci vak históriás élete és versei; Az 1848/1849-es szabadságharc népköltészeti emlékei Csongrádon*) – az *Oppidumban* helyezte el *A jövő század reménye* című évezredköszöntő írását. Említést érdemel továbbá, hogy *Fantomországi napló* címmel az *Oppidum Csongrád* hasábjain jelent meg először nyomtatásban ízelítő Katona Imre több tízezer oldalas útinaplójából, melyet Lábadi Károly néprajzkutató rendezett sajtó alá. A tudósok sorát folytathatjuk a fiatalon elhunyt Barta Gábor (1943–1995) történész, kandidátus, tanszékvezető egye-

temi docenssel, aki színvonalas, adatgazdag tanulmányban mutatta be Csongrád történetét a középkorban és a török hódoltság idején.

A legrégebbi helytörténész szerzők közé tartozott Dudás Lajos (1927–2004) tanár, aki feldolgozta Csongrád köztéri szobrainak történetét, és számos tanulmányt írt a csongrádi katolikus egyház múltjáról, a helyi plébánosok és kántorok munkásságáról, továbbá hiánypótló írást közölt a *Közoktatás és közművelődés Csongrádon (1850–1914)* címmel. A korai évfolyamokban gyakran találkozhattunk a tragikus hirtelenséggel elhunyt középiskolai tanár, helytörténész–muzeológus, Erdélyi Péter (1946–2006) tanulmányaival, amelyekben feldolgozta az 1935., 1945. és 1947. évi országgyűlési választások csongrádi történetét; a '48-as emlékkötetben pedig közléte (Gombos Zsuzsával) a Csongrádi Múzeum őrizetében lévő Kossuth-leveletet. Több tanulmánnyal szerepel az Oppidum Csongrád évfolyamaiban Gát László tanár, ny. iskolaigazgató; közülük kiemelést érdemelnek az *1848/1849-es emlékséta Csongrádon; A polgárosuló ifjú vitéz Gát Lajos süttömester pékségének leírása, Válogatás a Csongrádot ábrázoló térképekből; Egy megszállott sportember küzdelmes pályafutása – Szöllösi József (1908–1955)* című írásai. A korosabb helytörténész-generációhoz tartozik a remek néprajzkutató, a csongrádi Tari László Múzeum immár nyugalmazott igazgatónöje, Szücs Judit, akinek két tanulmányát említenék meg: a *Női inventáriumok és a társadalom rétegződése Csongrádon (XIX. sz. közepe)*, valamint *A vizekhez kötődő munkák, iparok képviselői Csongrádon a 19. században* címűeket.

Az Oppidum Csongrád egyik szerkesztőjének, Sebestyén István levéltáros összeállításában került közlésre az I. és II. világháborús csongrádi áldozatok névsora, valamint Csongrád város főtisztviselőinek névjegyzéke. Értékes tanulmányt készített *Csongrád közigazgatási jogállásának változásai 1849–1923* címmel; feldolgozta a város könyvtárának is nevet adó Csemegi Károly jogtudós életpályáját és munkásságát, továbbá a Csemegi család több tagjának életútját. Az 1848/49-es emlékszámba érdekes demográfiai dolgozattal jelentkezett *Forradalom és népeseedés* címmel. A rendkívül termékeny szerző izgalmas tanulmányt készített az egykori csongrádi járás megszüntetéséről és annak hatásáról, továbbá megemlékezett Benyovszky István festőművész Csongrádon töltött éveiről. (A szerzőnek több verseskötete, történelmi balladája, és legutóbb egy történelmi regénye jelent meg.)

A helytörténeti periodika beindítását a szomszédos városból – Szentesről – nagy örömmel vettük, persze irigykedtünk is kicsit. A hagyományosan jó szakmai és baráti kapcsolatra tekintettel kezdettől pártoltuk és támogattuk csongrádi kollégáink kezdeményezését, felajánlva mindenben segítségünket. Hamarosan szavunkon fogtak, ugyanis e sorok íróját felkérték, hogy vállalja el az alakulóban lévő Oppidum Csongrád Alapítvány kuratóriumának elnökségét. A régi jó kapcsolatokra tekintettel ez megtörtént, és még inkább törekvésünké vált, hogy a csongrádi levéltárosok próbálkozása sikeres legyen. Felkérést kaptunk arra is, hogy írásokkal is segítsük az 1994-ben elindított helytörténeti évkönyvüket. Sajtótörténeti kutatásaimból tudtam, hogy Szentesnek 1871-től, Csongrádnak pedig 1890-től volt helyi újságja. Ezért felajánlottam, hogy indítanék egy forrásközlő sajtótörténeti sorozatot, amely segítheti a csongrádi helytörténeti kutatók feltáró munkáját. A szerkesztők az ötletet elfogadták, és már a második, 1995. évi számban elindult a sorozat *Csongrád a szentesi lapokban* címmel. Ez azóta a XIV. résznél tart, és az 1871–1895. közötti éveket tartalmazza. A forrásközleményen kívül megjelent egy tanul-

mányom az 1848/49-es emlékszámában is: *Csongrád város kifosztása és felgyújtása (1849. júl. 27–aug. 31.)*.

A szentesi levéltár időközben nyugalomba vonult, majd elhalálozott igazgatója – Barta László (1936–2009) – két írással szintén támogatta a helytörténeti periodikát, ezek címe: *A legelő-elkülönítés és az örökváltság Csongrádon*, valamint *Csongrád az 1848/49-es forradalomban*. Később is akadtak szentesi illetőségű szerzők, így Bede András *A Csongrád–Felgyő közötti gazdasági vasút története*, valamint Balázs György *A csongrádi kubikosok a Horthy-korszakban (1920–1944)* című munkáikkal.

A rendszeresen író szerzők között 2002-ben bukkant fel Licsicsányi István nyugalmazott alezredes, aki idős korában hazatelepült Csongrádra, és helytörténeti kutatásokba kezdett. Ennek eredményeit az Oppidum Csongrádban tette közzé. Főbb témái kötődnek egykori hivatásához: *A csongrádi tiszai hajóhid; Rákóczi hadai Csongrád körzetében; A Csongrád–Szentes közötti vegyes forgalmú Tisza-híd története; A csongrád–szentesi hídfőnél vívott csata (1944. okt. 7–12.); A Csongrádra települt 28. ezred története*. Ezek mellett írt Borbás István szobrász-, festőművész életéről és munkásságáról. (Helytörténeti és honismereti munkásságát 2006-ban a Magyar Kultúra Lovagja címmel ismerték el. Pista bácsi 88 évesen ma is kutatja a csongrádi múltat.)

A rendszeresen írók mellett az utóbbi években – örvendetesen – új szerzők is megjelentek, felajánlva írásaikat. Szinte minden szakma képviselve van; az összekötő kapocs a múlt iránti érdeklődés, a régi értékek átmentése. Behatárolt területi kereteink ellenére is számos írást befogadtunk, rendkívül színes tárgyi megoszlással. Ezek közül ízelítőül kiemelnék néhányat: Kiss Attila: *A csongrádi kajakenu sport története 1970–1999 között*; Hajdú Dezső: *Az 1970-es árvíz a csongrádi szakaszmérnökség területén*; Surányi Dezső: *Egy régi szőlőfajta történeti ökológiai bemutatása. A csongrádi Kadarka múltja és jelene*; Tánczos Roland: *Hegyi Antal, Csongrád harcos plébánosa*; Tyukász Imréné: *A Csongrádi Piroskavárosi Általános Iskola története*; Kovácsik Antal: *Katolikus társadalomszervezés Csongrádon az 1900-as évek elején: Porubszky József plébános működése (1903–1911)*; Mód László: *Egy csongrádi szőlőbirtokos, Ludrovai Tóth István gazdálkodása naplófeljegyzései tükrében*; Herczeg Mihály: *Uradalmi pálinkafőzés Csongrádon a XVIII–XIX. században*.

Az 1994 óta évkönyvként megjelenő kiadványsorozat mellett egyéb helytörténeti munkák megjelentetésénél is bábáskodott az Alapítvány. 1998-ban kiadta a Kossuth Szövetség dél-alföldi régiója által Csongrádon megrendezett tudományos konferencia előadásainak szövegét „... én elmentem volt a Tiszához fölkelteni a népet” címmel. Emellett tematikus emlékszámunkkal tisztelegtünk az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150 éves évfordulóján.

Az ismertetésre került évkönyvek összeállításán, szerkesztésén 1996 óta állandó csapat dolgozik: a borítót Sebestyén István tervezte, aki rendszeresen ír is a kötetbe; a műszaki szerkesztést Kálmánné Juhász Éva végzi, kötetlektor Labádi Lajos szentesi főlevéltáros; a szervezés, a kéziratok begyűjtése, a kivitelezési munka összehangolása Georgiádes Ildikó dolga. A sorozat kötetei 1996 óta a Szentes Városi Szolgáltató Kft. Nyomdaüzemében készülnek, eltérő példányszámokban. Az eddig megjelent kötetekben 45 szerzőnek hozzávetőleg 120 helytörténeti tanulmánya je-

lent meg. Tehát az Alapítvány indításakor kitűzött cél – az egészséges lokálpatriotizmus ápolása – teljesülni látszik.

Az Oppidum Csongrád Alapítvány pályázati pénzekből és a támogatók adományaiból működik. Hálás köszönettel tartozunk szakmai és helyi mecénásainknak, akik évek óta önzetlenül támogatták, és reményeink szerint a jövőben is támogatni fogják az Alapítvány munkáját, ezzel biztosítva az Oppidum Csongrád további számainak megjelenését.

Labádi Lajos

Oppidum Csongrád 2012

A kilencvenes évek közepe óta megjelenő, a Csongrád várossal és környékével kapcsolatba hozható levéltári, helytörténeti kutatások eredményeinek helyt adó periodika legfrissebb, 2012. évi száma az érdeklődő olvasó számára ismét újdonsággal szolgál, hiszen két jelentős, várostörténeti szempontból fontos témát dolgoz fel.

Az első téma, a Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltára által 2011-ben megjelentetett, a csongrádi születésű *Katona Imre (1921–2001)* néprajzkutató, egyetemi tanár gyűjtéséből összeállított mesekönyv bemutatása, amely Palásti Annuska helyi mesemondó történeteit tartalmazza: *Tengöri Hereberi atyámuram* címmel*. A mesegyűjtemény kiadásához kapcsolódóan a Csongrádi Levéltár 2011 ősztén a Csongrádi Megyei Levéltári Napok keretében *Katona Imre Emlékülést* rendezett, amelynek témájául a *Dél-alföldi mesekutatások* szolgáltak. Az akkor elhangzott előadások szerkesztett formában itt olvashatóak.

A 2012. évi periodikában a másik, jelentős helytörténeti téma *Gát László* csongrádi születésű helytörténész, nyugalmazott középiskolai tanár munkája, amely a Klebelsberg Kunó nevével fémjelzett iskolaépítési programot, és a tanyasi, külterületi iskolák létesítésével kapcsolatos kutatás eredményit teszi közzé: *A Tardombi Széchenyi István Állami Elemi, illetve Általános Iskola története 1927–1960* címmel.

A 2011. október 3-án megtartott Katona Imre Emlékülés előadói jeles néprajzkutatók, egyetemi tanárok, Katona tanár úr egykori tanítványai és munkatársai voltak, így: Lábadi Károly, Voigt Vilmos, Kriston Vízi József, Bereznai Zsuzsanna és Kriza Ildikó, valamennyien a téma szaktekintélyei.

Az előadásokon elhangzott, hogy igen gazdag a Dél-Alföld mesekincse, bár ma már nehéz lenne élıszóban mesét gyűjteni. Katona Imre és néhány társa még időben megkezdték a gyűjtést, és meséltettek olyan személyeket, akik őrizték, bírták ezt a mesekincset. Katona Imre is meséltette Palásti Annuskát, akinek meséit először hallás alapján, aztán gyorsírással, a sajátos nyelvi jegyeket is jelölve gyűjtötte össze. (A mesék forrásának, Palásti Annuskának egykori lakóhelyét a Csongrá-

* Ismertetését lásd: Villányi Péter: Egy kisváros nagy ünnepe. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2012. 1. sz. 62–64. p. (A szerk.)

don élő és alkotó Dudás Sándor szobrászművész által készített köztéri bronz kisplasztika jelöli. A meséket tartalmazó kötet érdekessége, hogy az illusztrációkat a szobrász lánya, Pál-Dudás Ági készítette.)

A történelmi Magyarország déli részét bebarangolva, mesekincsének jellegzetességeit megismerve jutunk el a Dráva-szögön, Kopáncson keresztül, a Duna–Tisza köz mesevilágát szemléltető Kecskemét környéki mesevilágtól a félegyházi mesevilágon át Csongrádig. Palásti Annuska meséi nem kimondott gyermekmesék. Ezek a meseként elhangzó, szájról szájra terjedő történetek vagy a képzelet szüleményei, vagy megtörtént, de a régmúltba vesző eseményeket színeznék meseszerűvé, és éppen úgy felnőtteknek szólnak, mint a világ mesekincsének jelentős része Aesopustól a Grimm testvéreken át egészen napjaink nem szándékosan lebutított meséiig.

A konferencián elhangzó, és itt szerkesztett formában olvasható előadásokból világossá válhat minden érdeklődő olvasó számára, hogy a mindennapi emberi értékeink egyik legjelentősebb hordozója az a mesekincs, amelyet még az utolsó pillanatokban összegyűjtöttek Katona Imre és társai a XX. század első felében, középső harmadában.

Érdemes ide citálnom Voigt Vilmos előadásának utolsó mondatait:

„A csongrádi mesék megjelenése, már korábban az Oppidum Csongrád/2004 című kiadvány idevágó tanulmányai, most pedig éppen a mai konferenciánk sokoldalú képet ad Katona Imre munkásságáról. Az egyes szerzők adatai egymást kiegészítik, – viszont nem mindig ugyanazokat említik. Ez így természetes, és az összképen mit sem változtat. Am mások írásainak is elolvasására buzdítom cikkem forgatóit! Annál is inkább, mivel például az Oppidum Csongrád kötetekben Katona Imre rendszeresen publikált, halála (2001) után pedig több írás jelent meg róla.”

Gát László köztisztelőnek örvendő csongrádi tanárember, aki maga is a kutatása tárgyát képező iskola padjait koptatta. Az (akkor még) külterületi iskola tanuló-jából vált a város megbecsült tanárává, polgárává és a helyi történelmi értékek kutatójává, feldolgozójává. Kutatásait a Csongrádi Levéltárban végezte. A 2000-es évek elején újonnan megépült Csongrádi Levéltár, a rendezetten tárolt archivált anyagokkal és kulturált kutatóhellyel nagy segítség a megelőző korok, a közel- és a régmúlt kutatását választó, szakdolgozatók, kutatók és érdeklődők számára.

Gát László összegyűjtött minden adatot, ami a XX. század húszas éveitől kezdődően fellelhető a klebelsbergi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból kiinduló iskola- és oktatási reformmal kapcsolatban és Csongrád város közösségét érintette. Precízen a legapróbb rendelkezésre álló részlet-adatokat is feldogozta az iskola létrejöttével és annak fél évszázados működésével kapcsolatban. Az érdeklődő olvasó számára fontos, sokszor részletkérdésnek tűnő adatokból pontos képet kaphatunk az iskola tanulóinak társadalmi helyzetéről, tanulmányi munkájáról, életkörülményeiről, de az iskola megépítésének nem egyszerű történetéről és az iskolában dolgozó pedagógusok, többnyire házaspárok életéről is.

A szerző kiemelt az egyik váratlan tanfelügyelő-látogatás – Nagy Sándor tanfelügyelő látogatása alkalmából keletkezett jegyzőkönyvből egy megjegyzést. Ezt én is szeretném idézni, és ezzel felhívni az érdeklődő olvasók, mai gyakorló peda-

gógusok figyelmét a tanulmányra, és az akkori szakfelügyelői tanácsra, megállapításra: „Azok a tanerők, akik türelmetlenek a felelet kivárásában, siettetik a tanulókat, előre mondják a helyes felelet kezdőszavait, ... feleslegesen közbeszólnak, azokat kéri, hogy ezt a rossz szokásukat figyeljék meg és szokjanak le róla.”

Érdekes fejezete az elemzésnek az, amelyben már az 1950-es évek elején az egyébként paraszti, polgári, nemesi származású pedagógusok felajánlásokat tesznek a „kommunista” nevelés eredményeinek, Sztálin életének megismertetése és a hatékony burgonyatermesztés növelésének érdekében az egyébként általános iskolai, nevelési célok mellett a „*munkafelajánlási mozgalom*” keretében.

Gát László mintegy ötven évet felölelő gyűjtése, elemzése fontos adalék napjaink közoktatási problémáinak feltárásához, de bizonyosan történelmi múltunk megismeréséhez is. Bemutatja, hogyan alkalmazkodott időről időre a demográfiai igényekhez az iskolarendszer, hogyan igyekezett a kutatásban bemutatott rendszer tisztas megélhetést, „életpálya modellt” felrajzolni, biztosítani pedagógusainak. S természetesen hű képet rajzol arról, hogy a döntési, majd a végrehajtó mechanizmusok akkor sem működtek zökkenőmentesen Magyarországon. A helyszínt, a családokat, az akkori diákokat, a helyi körülményeket ismerők számára hasznos, sőt élvezetes olvasmány a rengeteg „száraznak” látszó adatot feldolgozó tanulmány, de ismeretlenek is haszonnal forgathatják, akár okulásképpen is.

(Oppidum Csongrád 2012. (Szerk. Georgiades Ildikó–Sebestyén István). Csongrád, Oppidum Csongrád Alapítvány, 2012. 144 p.)

Nemeskéri-Orbán István

Alapítás éve: 1935

Köszönet és felhívás!

A **Magyar Könyvtárosok Egyesülete** ezúton is köszönetet mond mindazoknak, akik az elmúlt évben a 2011. évi adójuk 1 százalékát az egyesület számára ajánlották fel!

A beérkezett 84 898 forintot – immár hagyományt követve – a fiatalokra fordítjuk: a könyvtár szakos hallgatók vándorgyűlésén (Eger, július 18–20.) való részvételét fogjuk támogatni belőle, pályázat útján.

Egyben kérjük a Magyar Könyvtárosok Egyesülete tagjait és valamennyi Tisztelt Kollégát a 2012. évi adójuk 1 százalékának felajánlására!

A Magyar Könyvtárosok Egyesületének adószáma:
19000895-2-41

A felajánlásokból befolyt összeget továbbra is a fiatalokra szeretnénk költeni. A támogatás lehetővé teszi, hogy a pályakezdés előtt álló, könyvtári tanulmányokat folytató, érdeklődő fiatalok aktívan bekapcsolódhassanak az MKE életébe, személyes kapcsolatot építhessenek az MKE tagjaival, a Vándorgyűlésen megismerhessék az Év fiatal könyvtárosát. A részvételi támogatást elnyert fiatalok visszajelzéseiből tudjuk, hogy ez a lehetőség számukra mennyire meghatározó a könyvtáros élet alaposabb megismerése, elhivatottságuk megerősítése szempontjából.

Fehér Miklós